

ΛΕΝΙΝ

Για τον Μαρξ
και τη διδασκαλία του

Εκδόσεις ΠΡΟΓΚΡΕΣ

**Για τον Μαρξ
και τη διδασκαλία του**

Προλεταριοί όλων των χωρών, ενωθείτε!

Β.Ι.ΛΕΝΙΝ

**Για τον Μαρξ
και τη διδασκαλία του**

Εκδόσεις Προγκρές
Μόσχα

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ

Η μετάφραση έγινε από την 5η έκδοση των Απάντων του Β.Ι. Λένιν του Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ

© Εκδόσεις Προγρές 1985

1 0101020000 568
014(01) 85 δετ οόπα :

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

(ΣΥΝΤΟΜΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΙΑ
ΜΕ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το άρθρο για τον Καρλ Μαρξ που βγαίνει σήμερα σε χωριστή μπροσούρα γράφτηκε το 1913 (απ' ό,τι θυμάμαι) για το Εγκυκλοπαιδικό λεξικό του Γκρανάτ. Στο τέλος του άρθρου είχε δοθεί μια αρκετά λεπτομερειακή βιβλιογραφία για τον Μαρξ, κυρίως ξένη. Στη σημερινή έκδοση η βιβλιογραφία αυτή παραλείπεται. Επίσης η Σύntαξη του Εγκυκλοπαιδικού λεξικού, από την πλευρά της, για να αποφύγει τη λογοκρισία, αφείρεσε το τέλος του άρθρου για τον Μαρξ, που ήταν αφιερωμένο στην έκθεση της επαναστατικής του τακτικής. Δυστυχώς, δεν έχω τη δυνατότητα να αποκαταστήσω εδώ αυτό το τέλος, γιατί το πρόχειρο έμεινε κάπου στα χαρτιά μου στην Κρακοβία ή στην Ελβετία. Θυμάμαι μόνο ότι σ' αυτό το τέλος του άρθρου παράθεσα, ανάμεσα στ' άλλα, και το μέρος από το γράμμα του Μαρξ προς τον Ένγκελς της 16.IV.1856, όπου ο Μαρξ έγραφε: «Στη Γερμανία το παν θα εξαρτηθεί από τη δυνατότητα να ενισχυθεί η προλεταριακή επανάσταση μ' ένα είδος δεύτερης έκδοσης πολέμου των χωρικών. Τότε τα πράγματα θα πάνε θαυμάσια». Να τι δεν κατάλαβαν, αρχίζοντας από το 1905, οι μενσεβίκοι μας¹ που κατρακύλησαν τώρα ως την ολοκληρωτική προδοσία του σοσιαλισμού, ως το πέρασμα με το μέρος της αστικής τάξης.

N. Λένιν

Μόσχα, 14.V.1918.

Ο Καρλ Μαρξ γεννήθηκε στις 5 του Μάη 1818, με το νέο ημερολόγιο, στην πόλη Τριρ (παραρήνια Πρωσσία). Ο πατέρας του ήταν δικηγόρος, εβραίος· το 1824 ασπάστηκε τον προτεσταντισμό. Η οικογένειά του ήταν εύπορη, καλλιεργημένη, όχι όμως επαναστατική. Αφού τέλειωσε το γυμνάσιο του Τριρ ο Μαρξ πήγε στο Πανεπιστήμιο, στην αρχή στη Βόννη και έπειτα στο Βερολίνο και σπούδασε νομικά, προπαντός όμως ιστορία και φιλοσοφία. Τέλειωσε το Πανεπιστήμιο το 1841 με μια διδακτορική διατριβή για τη φιλοσοφία του Επικούρου. Όσο για τις αντιλήψεις του, ο Μαρξ εκείνη την εποχή ήταν ακόμη χεγκελιανός-ιδεαλιστής. Στο Βερολίνο ανήκε στον κύκλο των «αριστερών-χεγκελιανών» (Μπρούνο Μπάουερ κ.ά.), που προσπαθούσαν να βγάλουν από τη φιλοσοφία του Χέγκελ αθεϊστικά και επαναστατικά συμπεράσματα.

Όταν τέλειωσε το Πανεπιστήμιο, ο Μαρξ εγκαταστάθηκε στη Βόννη, με σκοπό να γίνει καθηγητής του Πανεπιστημίου. Η αντιδραστική όμως πολιτική της κυβέρνησης, που το 1832 αφαίρεσε την έδρα από τον Λουδοβίκο Φόουερμαχ, το 1836 αρνήθηκε να τον επαναφέρει στο Πανεπιστήμιο και το 1841 απαγόρευσε στο νεαρό καθηγητή Μπρούνο Μπάουερ να διδάσκει στη Βόννη, ανάγκασε τον Μαρξ να εγκαταλείψει τη σταδιοδρομία του καθηγητή. Η εξέλιξη των ιδεών του αριστερού χεγκελιανισμού έκανε εκείνο τον καιρό πολύ γρήγορα βήματα στη Γερμανία. Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ άρχισε, ιδιαίτερα από το 1836, να επικρίνει τη θεολογία και να στρέφεται προς τον υλισμό, στον οποίο προσχωρεί οριστικά το 1841 («Η ουσία του χριστιανισμού»): το 1843 βγήκε το βιβλίο του «Οι βασικές θέσεις της φιλοσοφίας του μέλλοντος». «Έπρεπε να υποστεί κανείς την απολυτρωτική επίδραση» αυτών των βιβλίων—έγραφε αργότερα ο Ένγκελς για τα έργα αυτά του Φόουερμαχ. «Εμείς» (δηλ. οι αριστεροί χεγκελιανοί, ανάμεσα σ'αυτούς και ο Μαρξ) «γίναμε αμέσως φούερμαχι-

κοί»². Εκείνο τον καιρό οι ριζοσπάστες αστοί της Ρηνανίας, που είχαν σημεία επαφής με τους αριστερούς χειγκελιανούς, ίδρυσαν στην Κολωνία μια αντιπολιτευόμενη εφημερίδα: την «Εφημερίδα του Ρήνου» (άρχισε να βγαίνει την 1 του Γενάρη του 1842). Ο Μαρξ και ο Μπρούνο Μπάουερ κλήθηκαν σαν κυριότεροι συνεργάτες· τον Οχτώβρη του 1842 ο Μαρξ ανέλαβε διευθυντής της εφημερίδας και μετοίκησε από τη Βόννη στην Κολωνία. Με τη διεύθυνση του Μαρξ η επαναστατική-δημοκρατική κατεύθυνση της εφημερίδας γινόταν όλο και πιο ξεκάθαρη· η κυβέρνηση στην αρχή επέβαλε στην εφημερίδα διπλή και τριπλή λογοκρισία και μετά την 1 του Γενάρη του 1843, αποφάσισε να την κλείσει εντελώς. Ο Μαρξ βρέθηκε τότε υποχρεωμένος να φύγει από διευθυντής, η αποχώρησή του όμως δεν έσωσε την εφημερίδα, που κλείστηκε το Μάρτη του 1843. Από τα πιο βαρυσήμαντα άρθρα του Μαρξ στην «Εφημερίδα του Ρήνου» ο Ένγκελς σημειώνει, εκτός απ'αυτά που αναφέρονται παρακάτω (βλ. τη Βιβλιογραφία³), και ένα άρθρο για την κατάσταση των αγροτών-αμπελουργών της κοιλάδας του Μοζέλα⁴. Η δημοσιογραφική δουλιά έδειξε στον Μαρξ ότι δεν ήξερε αρκετά καλά την πολιτική οικονομία και γι'αυτό καταπιάστηκε με ζήλο με τη μελέτη της.

Το 1843 ο Μαρξ παντρεύτηκε στο Κρόυτσαχ τη Τζένη φον Βεστώλεν, παιδική του φίλη που την είχε αρραβωνιαστεί, όταν ακόμη ήταν φοιτητής. Η γυναίκα του προερχόταν από μια αντιδραστική αριστοκρατική οικογένεια της Πρωσίας. Ο μεγαλύτερος αδελφός της έγινε υπουργός Εσωτερικών της Πρωσίας σε μια από τις πιο αντιδραστικές εποχές, το 1850-1858. Το φθινόπωρο του 1843 ο Μαρξ πήγε στο Παρίσι για να εκδόσει στο εξωτερικό ένα ριζοσπαστικό περιοδικό μαζί με τον Άρνολντ Ρούγκε (1802-1880, αριστερός χειγκελιανός. Το 1825-1830 ήταν φυλακή, ύστερα από το 1848 εκπατρισμένος· στα 1866-1870 οπαδός του Βίσμαρκ). Βγήκε μόνο το πρώτο τεύχος αυτού του περιοδικού με τον τίτλο «Γερμανο-Γαλλικά χρονικά». Το περιοδικό έπαψε να βγαίνει λόγω των δυσκολιών που παρουσίαζε η παράνομη κυκλοφορία του στη Γερμανία και λόγω διαφωνιών με τον Ρούγκε. Στα άρθρα του σ'αυτό το περιοδικό ο Μαρξ παίρνει ήδη επαναστατική θέση, κηρύσσει «αμείλικτη κριτική σε καθετί που υπάρχει» και ιδιαίτερα «κριτική των όπλων»⁵ και κάνει έκκληση στις μάζες και το *προλεταριάτο*.

Το Σεπτέμβρη του 1844 ήρθε στο Παρίσι για μερικές μέρες ο Φρίντριχ Ένγκελς, που έγινε από τότε ο πιο στενός φίλος του Μαρξ. Μαζί έπαιρναν ενεργότατο μέρος στην τοτινή κοχλάζου-

σα ζωή των επαναστατικών ομάδων του Παρισιού (ιδιαίτερη σημασία είχε η θεωρία του Προυντόν, που ο Μαρξ την καταπολέμησε αποφασιστικά στην «Αθλιότητα της φιλοσοφίας» το 1847) και επεξεργάστηκαν—παλεύοντας επίμονα ενάντια στις διάφορες θεωρίες του μικροαστικού σοσιαλισμού—τη θεωρία και την τακτική του επαναστατικού προλεταριακού σοσιαλισμού ή του κομμουνισμού (μαρξισμού). Βλ. τα έργα του Μαρξ εκείνης της εποχής, του 1844-1848, στη *Βιβλιογραφία* που ακολουθεί. Το 1845, ύστερα από επιμονή της πρωσικής κυβέρνησης, ο Μαρξ απελάθηκε από το Παρίσι σαν επικίνδυνος επαναστάτης και πήγε στις Βρυξέλλες. Την άνοιξη του 1847 ο Μαρξ και ο Ένγκελς προσχώρησαν σε μια μυστική προπαγανδιστική εταιρία, την «Ένωση των κομμουνιστών» και πήραν μέρος στο II συνέδριο αυτής της Ένωσης (Νοέμβριος 1847 στο Λονδίνο), όπου έπαιξαν εξέχοντα ρόλο. Με εντολή του συνεδρίου σύνταξαν το περίφημο «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος» που βγήκε το Φλεβάρη του 1848. Στο έργο αυτό εκτίθεται με μεγαλοφυή σαφήνεια και διαύγεια η νέα κοσμοαντίληψη, ο συνεπής υλισμός που αγκαλιάζει και την περιοχή της κοινωνικής ζωής, η διαλεκτική σαν η πιο ολόπλευρη και η πιο βαθιά διδασκαλία της εξέλιξης, η θεωρία της ταξικής πάλης και ο κοσμοιστορικός επαναστατικός ρόλος του προλεταριάτου, του δημιουργού της νέας, της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Όταν ξέσπασε η επανάσταση του Φλεβάρη του 1848⁶, ο Μαρξ απελάθηκε από το Βέλγιο. Ξαναγύρισε στο Παρίσι κι από εκεί, ύστερα από την επανάσταση του Μάρτη⁷, πήγε στη Γερμανία και συγκεκριμένα στην Κολωνία. Εκεί άρχισε να βγαίνει από την 1 του Ιούνη 1848 ως τις 19 του Μάη 1849 η «Νέα εφημερίδα του Ρήνου»· διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Μαρξ. Η νέα θεωρία επιβεβαιώθηκε περίλαμπρα από την πορεία των επαναστατικών γεγονότων του 1848-1849, όπως επιβεβαιώθηκε αργότερα και από όλα τα προλεταριακά και δημοκρατικά κινήματα όλων των χωρών του κόσμου. Η αντεπανάσταση που νίκησε, στην αρχή παρέπεμψε τον Μαρξ σε δίκη (αθώωθηκε στις 9 του Φλεβάρη 1849) και μετά τον απέλασε από τη Γερμανία (στις 16 του Μάη 1849). Ο Μαρξ πήγε στην αρχή στο Παρίσι, απελάθηκε και από εκεί ύστερα από τη διαδήλωση της 13 του Ιούνη του 1849⁸ και πήγε στο Λονδίνο, όπου έμεινε ως το τέλος της ζωής του.

Οι συνθήκες της ζωής του σαν εκπατρισμένου, όπως βγαίνει ανάγλυφα από την αλληλογραφία του με τον Ένγκελς (εκδόθηκε το 1913)⁹, ήταν εξαιρετικά δύσκολες. Η ανέχεια έπνιγε

κυριολεκτικά τον Μαρξ και την οικογένειά του. Αν δεν υπήρχε η αδιάκοπη, γεμάτη αυταπάρανηση οικονομική ενίσχυση του Ένγκελς, ο Μαρξ όχι μόνο δεν θα μπορούσε να τελειώσει «Το Κεφάλαιο», αλλά και θα χανόταν αναπόφευκτα από τη φτώχεια και τις στερήσεις. Εκτός απ' αυτό, οι θεωρίες και τα ρεύματα του μικροαστικού και γενικότερα του μη προλεταριακού σοσιαλισμού που κυριαρχούσαν τότε, ανάγκαζαν τον Μαρξ να διεξάγει συνεχώς αμείλικτο αγώνα και κάποτε να αποκρούει τις πιο λυσσαλέες και άγριες προσωπικές επιθέσεις («Herr Vogt»¹⁰). Μένοντας μακριά από τους κύκλους των εκπατρισμένων, ο Μαρξ σε μια σειρά ιστορικές εργασίες (βλ. τη *Βιβλιογραφία*) επεξεργαζόταν την υλιστική του θεωρία, αφιερώνοντας τις δυνάμεις του κυρίως στη μελέτη της πολιτικής οικονομίας. Την επιστήμη αυτή ο Μαρξ την επαναστατικοποίησε (βλ. παρακάτω τη *διδασκαλία* του Μαρξ) στα έργα του «Η κριτική της πολιτικής οικονομίας» (1859) και «Το Κεφάλαιο» (τόμ. I, 1867).

Η εποχή της αναζωογόνησης των δημοκρατικών κινήματων στα τέλη της δεκαετίας 1850-1860 και στη διάρκεια της δεκαετίας 1860-1870 κάλεσε ξανά τον Μαρξ στην πρακτική δράση. Το 1864 (28 του Σεπτεμβρίου) ιδρύθηκε στο Λονδίνο η ονομαστή I Διεθνής, η «Διεθνής ένωση των εργατών». Ο Μαρξ ήταν η ψυχή αυτής της οργάνωσης, ήταν εκείνος που έγραψε την πρώτη «Διακήρυξη»¹¹ της και μια σειρά αποφάσεις, δηλώσεις και διακηρύξεις της. Ο Μαρξ, συνενώνοντας το εργατικό κίνημα των διαφόρων χωρών, προσπαθώντας να κατευθύνει στην κοίτη μιας κοινής δράσης τις διάφορες μορφές του μη προλεταριακού, του προμαρξικού σοσιαλισμού (Ματζίνι, Προυντόν, Μπακούνιν, αγγλικός φιλελεύθερος τρεϊντιγιουνισμός, λασσαλικές ταλαντεύσεις προς τα δεξιά στη Γερμανία κτλ.) και καταπολεμώντας τις θεωρίες όλων αυτών των αιρέσεων και μικροσυχολών, σφυρηλάτησε μια ενιαία τακτική της προλεταριακής πάλης της εργατικής τάξης των διαφόρων χωρών. Ύστερα από την πτώση της Κομμούνας του Παρισιού (1871), που ο Μαρξ την έκρινε τόσο βαθυστόχαστα, τόσο εύστοχα, τόσο λαμπρά και από την άποψη ενός ανθρώπου της δράσης και ενός επαναστάτη («Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία» του 1871), και ύστερα από τη διάσπαση της Διεθνούς από τους μπακουνιστές, έγινε αδύνατη η παραμονή της Διεθνούς στην Ευρώπη. Ο Μαρξ μετά το συνέδριο της Διεθνούς στη Χάγη (1872) εξασφάλισε τη μεταφορά του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς στη Νέα Υόρκη. Η I Διεθνής εκπλήρωσε έτσι τη διεθνή της αποστολή και παραχώρησε τη θέση της σε μια εποχή απροσμέτρητα πιο μεγάλης ανόδου του εργατικού κινήματος σε όλες τις

χώρες του κόσμου, συγκεκριμένα στην εποχή της ανάπτυξης του σε πλάτος, στην εποχή της δημιουργίας μαζικών σοσιαλιστικών εργατικών κομμάτων στα πλαίσια κάθε εθνικού κράτους.

Η εντατική δράση στη Διεθνή και η ακόμη πιο εντατική απασχόληση του Μαρξ υπόσκαψαν οριστικά την υγεία του. Συνέχισε το ξαναδούλεμα της πολιτικής οικονομίας και την αποπεράτωση του «Κεφαλαίου», συγκεντρώνοντας ένα σωρό καινούργιο υλικό και μελετώντας μια σειρά γλώσσες (λογουχάρη τη ρωσική), μα η αρώστια δεν τον άφησε να τελειώσει το «Κεφάλαιο».

Στις 2 του Δεκεμβρη 1881 πέθανε η γυναίκα του. Στις 14 του Μάρτη 1883 ο Μαρξ αποκοιμήθηκε ήσυχα και για πάντα στην πολυθρόνα του. Τον έθαψαν δίπλα στη γυναίκα του, στο νεκροταφείο του Χάιγκεϊτ του Λονδίνου. Από τα παιδιά του Μαρξ ορισμένα πέθαναν μικρά στο Λονδίνο, τότε που η οικογένεια δυστοχούσε πολύ. Οι τρεις κόρες του παντρεύτηκαν με σοσιαλιστές της Αγγλίας και της Γαλλίας: η Ελεονόρα Έβελινγκ, η Λάουρα Λαφάργκ και η Τζένη Λονγκέ. Ο γιος της τελευταίας είναι μέλος του Σοσιαλιστικού κόμματος της Γαλλίας.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ

Μαρξισμός είναι το σύστημα των αντιλήψεων και της διδασκαλίας του Μαρξ. Ο Μαρξ είναι εκείνος που συνέχισε και ολοκλήρωσε με μεγαλοφυΐα τα τρία βασικά ιδεολογικά ρεύματά του 19ου αιώνα, που ανήκαν στις τρεις πιο προηγμένες χώρες της ανθρωπότητας: την κλασική γερμανική φιλοσοφία, την κλασική αγγλική πολιτική οικονομία και το γαλλικό σοσιαλισμό σε συνδυασμό με τις γαλλικές επαναστατικές διδασκαλίες γενικότερα. Η αναγνωρισμένη ακόμη και από τους αντίπαλους του Μαρξ αξιοθαύμαστη συνέπεια και ενότητα των απόψεών του, που στο σύνολό τους μας δίνουν το σύγχρονο υλισμό και το σύγχρονο επιστημονικό σοσιαλισμό, σαν θεωρία και σαν πρόγραμμα του εργατικού κινήματος όλων των πολιτισμένων χωρών του κόσμου, μας υποχρεώνει να προτάξουμε από την έκθεση του κύριου περιεχομένου του μαρξισμού, συγκεκριμένα της οικονομικής διδασκαλίας του Μαρξ, μια σύντομη σκιαγραφία της κοσμοαντίληψής του γενικά.

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ

Ο Μαρξ, από το 1844-1845, που αποκρυσταλλώθηκαν οι απόψεις του, ήταν υλιστής και ειδικά οπαδός του Λ. Φόουερμαχ. Σχετικά με τον Φόουερμαχ είχε τη γνώμη και αργότερα, ότι οι

αδύνατες πλευρές του συνίστανται αποκλειστικά στο γεγονός ότι ο υλισμός του δεν ήταν αρκετά συνεπής και ολόπλευρος. Ο Μαρξ έβλεπε την κοσμοιστορική σημασία του Φόουερμαχ, που «άφησε εποχή», ακριβώς στην αποφασιστική του ρήξη με τον ιδεαλισμό του Χέγκελ και στη διακήρυξη του υλισμού, που ακόμη «στο 18ο αιώνα, ιδιαίτερα στη Γαλλία, ήταν αγώνας όχι μόνο ενάντια στους υπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς, μα και ενάντια στη θρησκεία και στη θεολογία, όπως και... ενάντια σε κάθε μεταφυσική» (με την έννοια της «εκστατικής θεώρησης» σε αντιδιαστολή από τη «νηφάλια φιλοσοφία») («Η αγία οικογένεια» στη «Φιλοσοφική Κληρονομιά»). Για τον Χέγκελ —έγραφε ο Μαρξ— το προτσές της νόησης, που με το όνομα ιδέα του μετατρέπει μάλιστα σε αυθυπόστατο υποκείμενο, είναι ο δημιουργός του πραγματικού... Για μένα, αντίστροφα, το ιδεατό δεν είναι παρά το υλικό, μεταφερόμενο και μετασχηματισμένο στο ανθρώπινο κεφάλι» («Το Κεφάλαιο», τόμ. Ι, πρόλογος στη 2η έκδ.). Ο Φρ. Ένγκελς, συμφωνώντας απόλυτα με την υλιστική αυτή φιλοσοφία του Μαρξ και εκθέτοντάς την έγραφε στο «Αντι-Ντύρινγκ» (βλ.): — ο Μαρξ διάβασε αυτό το έργο από το χειρόγραφο — «... Η ενότητα του κόσμου δεν συνίσταται στο Είναι του, αλλά στην υλικότητά του και η υλικότητα αυτή αποδειχνεται... με μια μακρόχρονη και επίμονη εξέλιξη της φιλοσοφίας και της φυσιογνωσίας... Η κίνηση είναι ο τρόπος ύπαρξης της ύλης. Ποτέ και πουθενά δεν υπήρξε και δεν μπορεί να υπάρξει ύλη χωρίς κίνηση, κίνηση χωρίς ύλη... Αν βάλουμε το ερώτημα... τι είναι νόηση και συνείδηση και από που προέρχονται, θα δούμε ότι είναι προϊόντα του ανθρώπινου μυαλού και ότι ο ίδιος ο άνθρωπος είναι προϊόν της φύσης, που αναπτύχθηκε μέσα στη γνωστή φυσική κατάσταση και μαζί μ' αυτήν. Έτσι είναι αυτονόητο ότι τα προϊόντα του ανθρώπινου μυαλού, που σε τελευταία ανάλυση είναι επίσης προϊόντα της φύσης, δεν ανταποκρίνονται σ' αυτήν». «Ο Χέγκελ ήταν ιδεαλιστής, με άλλα λόγια, γι' αυτόν οι σκέψεις του μυαλού του δεν ήταν απεικονίσεις (Abbilder, κάποτε ο Ένγκελς μιλάει για «έκτυπα») λιγότερο ή περισσότερο αφηρημένες των πραγματικών αντικειμένων και γεγονότων, αλλά αντίθετα τα πράγματα και η ανάπτυξή τους ήταν γι' αυτόν οι πραγματοποιημένες απεικονίσεις της ιδέας που υπήρχε κιάλας κάπου πριν από τον κόσμο». Στο έργο του «Λουδοβίκος Φόουερμαχ», όπου ο Φρ. Ένγκελς εκθέτει τις απόψεις του και τις απόψεις του Μαρξ για τη φιλοσοφία του Φόουερμαχ και που ο Ένγκελς το έστειλε για εκτύπωση, αφού προηγούμενα διάβασε το παλιό χειρόγραφο

που είχε γραφεί από τον ίδιο και τον Μαρξ το 1844-1845 πάνω στο ζήτημα του Χέγκελ, του Φόιερμπαχ και της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, ο Ένγκελς γράφει: «Το μεγάλο θεμελιακό πρόβλημα κάθε φιλοσοφίας και ιδιαίτερα της νεότερης φιλοσοφίας είναι το πρόβλημα της σχέσης νόησης και Είναι, πνεύματος και φύσης... ποιο είναι το πρωταρχικό: το πνεύμα ή η φύση... Ανάλογα με τον τρόπο που απαντούσαν σ' αυτό το ερώτημα οι φιλόσοφοι χωρίστηκαν σε δυό μεγάλα στρατόπεδα. Όσοι ισχυρίζονταν ότι το πνεύμα υπήρχε πριν από τη φύση και συνεπώς έτσι ή αλλιώς αναγνώριζαν τη δημιουργία του κόσμου... αποτέλεσαν το στρατόπεδο του ιδεαλισμού. Οι άλλοι που θεωρούσαν σαν πρωταρχικό τη φύση ανήκαν στις διάφορες σχολές του υλισμού». Κάθε άλλη χρησιμοποίηση των εννοιών του (φιλοσοφικού) ιδεαλισμού και υλισμού οδηγεί απλώς σε σύγχυση. Ο Μαρξ απόριπτε κατηγορηματικά όχι μόνο τον ιδεαλισμό, που πάντα συνδεόταν έτσι είτε αλλιώς με τη θρησκεία, αλλά και τη διαδομένη, ιδιαίτερα στις μέρες μας, άποψη του Χιουμ και του Καντ, τον αγνωστικισμό, τον κριτικισμό, το θετικισμό, με τις διάφορες μορφές τους: κάθε παρόμοια φιλοσοφία τη θεωρούσε «αντιδραστική» παραχώρηση στον ιδεαλισμό και στην καλύτερη περίπτωση «ντροπαλή αποδοχή από την πίσω πόρτα του υλισμού και απάρνησή του μπροστά στα μάτια του κόσμου»¹². Βλ. πάνω σ' αυτό το ζήτημα, εκτός από τα αναφερόμενα έργα του Ένγκελς και του Μαρξ και το γράμμα του τελευταίου προς τον Ένγκελς της 12 του Σεπτεμβρίου 1868, όπου ο Μαρξ, σημειώνοντας την «πιο υλιστική», απ' ό,τι συνήθως, εκδήλωση του γνωστού φυσιοδίφη Τ. Χάξλι και την ομολογία του ότι, εφόσον «παρατηρούμε και νοούμε κατά τρόπο πραγματικό, δεν μπορούμε ποτέ να εγκαταλείψουμε το έδαφος του υλισμού», τον κατηγορεί ότι ανοίγει ένα «παραθυράκι» στον αγνωστικισμό, στο χιουμισμό. Ιδιαίτερα πρέπει να σημειωθεί η άποψη του Μαρξ για τη σχέση ανάμεσα στην ελευθερία και την αναγκαιότητα: «τυφλή είναι η αναγκαιότητα μόνο όσο δεν έχει κατανοηθεί. Ελευθερία είναι η συνείδηση της αναγκαιότητας» (Ένγκελς στο «Αντι-Ντύρινγκ») = η αναγνώριση της αντικειμενικής νομοτέλειας της φύσης και της διαλεκτικής μετατροπής της αναγκαιότητας σε ελευθερία (παράλληλα με τη μετατροπή του άγνωστου, όμως γνώσιμου, «πράγματος καθεαυτού» σε «πράγμα για μας», της «ουσίας των πραγμάτων» σε «φαινόμενα»). Ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεωρούσαν βασική ανεπάρκεια του «παλιού» υλισμού μαζί και του υλισμού του Φόιερμπαχ (και πολύ περισσότερο του «χυδαίου» υλισμού των Μπύχνερ-Φοχτ-Μολεσότ) (!) το ότι ο υλισμός

αυτός ήταν «κυρίως μηχανιστικός» και δεν έπαιρνε υπόψη του τη νεότερη εξέλιξη της χημείας και της βιολογίας (και στις μέρες μας θα έπρεπε ακόμη να προσθέσουμε: και της ηλεκτρικής θεωρίας της ύλης)· (2) το ότι ο παλιός υλισμός δεν ήταν ιστορικός, δεν ήταν διαλεκτικός (ήταν μεταφυσικός με την έννοια της αντιδιαλεκτικής), δεν εφάρμοζε με συνέπεια και ολόπλευρα την άποψη της εξέλιξης· (3) το ότι η «ουσία του ανθρώπου» κατανοούνταν απ' αυτούς αφηρημένα και όχι σαν «σύνολο όλων των κοινωνικών σχέσεων» (καθορισμένων συγκεκριμένα-ιστορικά) και γι' αυτό ο υλισμός αυτός δεν έκανε τίποτε άλλο παρά «να εξηγεί» τον κόσμο, ενώ το ζήτημα έγκειται στην «αλλαγή» του, με άλλα λόγια δεν καταλάβαινε τη σημασία της «επαναστατικής πρακτικής δράσης».

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεωρούσαν ότι η διαλεκτική του Χέγκελ, η πιο ολόπλευρη, πλουσιότερη σε περιεχόμενο και πολύ βαθιά διδασκαλία για την εξέλιξη, ήταν το μεγαλύτερο απόκτημα της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Κάθε άλλη διατύπωση της αρχής της ανάπτυξης, της εξέλιξης, τη θεωρούσαν μονόπλευρη, φτωχή σε περιεχόμενο, τη θεωρούσαν παραμόρφωση και διαστροφή της πραγματικής πορείας ανάπτυξης (που συχνά συντελείται με άλματα, καταστροφές και επαναστάσεις) στη φύση και στην κοινωνία. «Μπορεί να ειπωθεί ότι ο Μαρξ και εγώ είμασταν οι μόνοι σχεδόν που βάλαμε μπροστά μας το καθήκον να σώσουμε» (από την καταστροφή του ιδεαλισμού, καθώς και του χεγκελιανισμού) «τη συνειδητή διαλεκτική και να τη μεταφέρουμε στην υλιστική αντίληψη της φύσης». «Η φύση είναι η επιβεβαίωση της διαλεκτικής και πρέπει να πούμε ότι οι νεότερες φυσικές επιστήμες δείχνουν ότι η επιβεβαίωση αυτή είναι ασυνήθιστα πλούσια» (αυτό έχει γραφεί πριν ανακαλυφθούν το ράδιο, τα ηλεκτρόνια, η μεταστοιχείωση κτλ.), «που συσσωρεύει καθημερινά ένα σωρό υλικό και αποδεικνύει ότι σε τελευταία ανάλυση τα πράγματα στη φύση γίνονται διαλεκτικά και όχι μεταφυσικά».

«Η μεγάλη θεμελιακή ιδέα, γράφει ο Ένγκελς, ότι τον κόσμο δεν πρέπει να τον αντιλαμβανόμαστε σαν σύμπλεγμα από ετοιμα πράγματα, αλλά σαν σύμπλεγμα από προτσές, όπου τα πράγματα, τα φαινομενικά σταθερά, καθώς και οι ιδεατές απεικονίσεις στο κεφάλι μας, οι έννοιες, βρίσκονται σε αδιάκοπη αλλαγή, πότε εμφανίζονται και πότε εκμηδενίζονται—η μεγάλη αυτή θεμελιακή ιδέα έγινε, ιδιαίτερα από την εποχή του

Χέγκελ, σε τέτιο βαθμό κοινή συνείδηση, που είναι ζήτημα αν θα την αμφισβητήσει κανείς στη γενική της μορφή. Άλλο πράγμα όμως είναι να την παραδέχεσαι στα λόγια και άλλο να την εφαρμόζεις σε κάθε χωριστή περίπτωση και σε κάθε δοσμένο πεδίο έρευνας». «Για τη διαλεκτική φιλοσοφία τίποτε δεν είναι μια για πάντα καθορισμένο, απόλυτο, ιερό. Παντού και σε όλα η διαλεκτική φιλοσοφία βλέπει τη σφραγίδα της αναπόφευκτης πτώσης και τίποτε δεν μπορεί να σταθεί μπροστά της, εκτός από το αδιάκοπο προτσές της γέννησης και της εκμηδένισης, εκτός από το ατελεύτητο ανέβασμα από μια κατώτερη βαθμίδα σε μια ανώτερη. Και η ίδια δεν είναι παρά μια απλή αντανάκλαση αυτού του προτσές στο σκεπτόμενο εγκέφαλο». Έτσι η διαλεκτική, σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι η «επιστήμη των γενικών νόμων της κίνησης, τόσο του εξωτερικού κόσμου όσο και της ανθρώπινης νόησης»¹¹.

Αυτή την πλευρά, την επαναστατική, της φιλοσοφίας του Χέγκελ την αποδέχτηκε και την ανέπτυξε ο Μαρξ. Ο διαλεκτικός υλισμός «δεν έχει ανάγκη από καμιά φιλοσοφία που να στέκεται πάνω από τις άλλες επιστήμες». Από την παλιά φιλοσοφία παραμένει μόνο «η διδασκαλία της νόησης και των νόμων της — η τυπική λογική και η διαλεκτική». Η διαλεκτική όμως, στην αντίληψη του Μαρξ, όπως και του Χέγκελ, περικλείνει μέσα της εκείνο που σήμερα ονομάζεται γνωσιοθεωρία, γνωσιολογία, που πρέπει να εξετάζει το αντικείμενό της εξίσου ιστορικά, μελετώντας και γενικεύοντας την προέλευση και την ανάπτυξη της γνώσης, το πέρασμα από τη μη γνώση στη γνώση.

Στον καιρό μας η ιδέα της ανάπτυξης, της εξέλιξης, μπήκε σχεδόν ολοκληρωτικά στην κοινωνική συνείδηση, μα μπήκε από άλλους δρόμους, όχι μέσω της φιλοσοφίας του Χέγκελ. Ωστόσο η ιδέα αυτή με τη διατύπωση που της έδωσαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, στηριγμένοι στον Χέγκελ, είναι πολύ πιο ολόπλευρη, πολύ πιο πλούσια σε περιεχόμενο, απ'ότι η συνηθισμένη ιδέα της εξέλιξης. Μια ανάπτυξη που φαίνεται σαν να επαναλαμβάνει τις βαθμίδες που διέτρεξε, μα τις επαναλαμβάνει διαφορετικά, σε ανώτερη βάση («άρνηση της άρνησης»), μια ανάπτυξη, μπορούμε να πούμε, σπειροειδής και όχι σε ευθεία γραμμή — μια ανάπτυξη αλματοειδής, καταστροφική, επαναστατική — «διακοπές του βαθμιαίου» μετατροπή της ποσότητας σε ποιότητα — εσωτερικά κίνητρα της ανάπτυξης, που προέρχονται από την αντίθεση, από τη σύγκρουση των διαφόρων δυνάμεων και τάσεων που επιδρούν πάνω σε ένα δοσμένο σώμα ή στα πλαίσια ενός δοσμένου φαινομένου ή μέσα σε μιá δοσμένη κοινωνία — αλληλεξάρτηση και στενότητα, αδιάρρη-

κτη αλληλουχία όλων των πλευρών κάθε φαινομένου (η ιστορία ανακαλύπτει ολοένα και νέες πλευρές), αλληλουχία που μας δίνει το ενιαίο, το νομοτελειακό παγκόσμιο προτσές της κίνησης—αυτά είναι ορισμένα γνωρίσματα της διαλεκτικής, της πιο πλούσιας (από τη συνηθισμένη) σε περιεχόμενο θεωρίας της εξέλιξης. (Βλ. το γράμμα του Μαρξ προς τον Ένγκελς της 8 του Γενάρη 1868, όπου ειρωνεύεται τις «ανιαρές τριχοτομίες» του Στάιν, που είναι παράλογο να τις συγχέει κανείς με την υλιστική διαλεκτική.)

Η ΥΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η επίγνωση της ασυνέπειας, της ατέλειας και του μονόπλευρου χαρακτήρα του παλιού υλισμού οδήγησε τον Μαρξ στην πεποίθηση ότι είναι ανάγκη «να εναρμονιστεί η επιστήμη της κοινωνίας με την υλιστική βάση και να ξαναφτιαχτεί πάνω σ'αυτή τη βάση»¹⁴. Αν ο υλισμός γενικά εξηγεί τη συνείδηση, ξεκινώντας από το Είναι και όχι αντίστροφα, κατά την εφαρμογή του στην κοινωνική ζωή της ανθρωπότητας απαιτούσε να εξηγείται η *κοινωνική* συνείδηση, ξεκινώντας από το *κοινωνικό* Είναι. «Η τεχνολογία, λέει ο Μαρξ («Το Κεφάλαιο», τ. Ι), αποκαλύπτει την ενεργό στάση του ανθρώπου απέναντι στη φύση, το άμεσο προτσές παραγωγής της ζωής του και μ'αυτό τον τρόπο και των κοινωνικών σχέσεων της ζωής του και των πνευματικών παραστάσεων που πηγάζουν απ'αυτές». Στον πρόλογο του έργου του «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» ο Μαρξ μας δίνει με τα παρακάτω λόγια μια ολοκληρωμένη διατύπωση των βασικών θέσεων του υλισμού που τον επεκτείνει **στην ανθρώπινη κοινωνία και στην ιστορία** της:

«**Στην κοινωνική παραγωγή** της ζωής τους οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους σχέσεις—σε σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων.

Το σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, την πραγματική βάση που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει το κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό προτσές της ζωής γενικά. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το Είναι τους, μα αντίθετα το κοινωνικό Είναι τους καθορίζει τη συνείδησή τους. Σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξής τους

οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής—ή ό,τι αποτελεί μονάχα τη νομική έκφραση αυτού του πράγματος—με τις σχέσεις ιδιοκτησίας, μέσα στις οποίες είχαν κινηθεί ως τώρα. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι σχέσεις αυτές μεταβάλλονται σε δεσμά τους. Τότε έρχεται η εποχή της κοινωνικής επανάστασης. Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται, με περισσότερο ή λιγότερο γρήγορους ρυθμούς, ολόκληρο το τεράστιο οικοδομήμα. Όταν εξετάζουμε τέτοιες ανατροπές, πρέπει να κάνουμε πάντα διάκριση ανάμεσα στην υλική ανατροπή των οικονομικών όρων της παραγωγής, που μπορούμε να τη διαπιστώσουμε με ακρίβεια φυσικών επιστημών, και στις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή φιλοσοφικές, με δυό λόγια τις ιδεολογικές μορφές, με τις οποίες οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση αυτής της σύγκρουσης και παλεύουν ως τη λύση της.

Όπως δεν μπορούμε να κρίνουμε ένα άτομο από τη γνώμη που έχει το ίδιο για τον εαυτό του, άλλο τόσο δεν μπορούμε να κρίνουμε μια τέτια εποχή ανατροπής από τη συνείδησή της. Απεναντίας, τη συνείδηση αυτή πρέπει να την εξηγήσουμε από τις αντιφάσεις της υλικής ζωής, από τη σύγκρουση που συντελείται ανάμεσα στις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής...» «Σε γενικές γραμμές, ο ασιατικός, ο αρχαίος, ο φεουδαρχικός και ο σύγχρονος, ο αστικός τρόπος παραγωγής, μπορούν να χαρακτηριστούν σαν προοδευτικές εποχές του οικονομικού κοινωνικού σχηματισμού»¹⁵. (Βλ. τη σύντομη διατύπωση που δίνει ο Μαρξ στο γράμμα του προς τον Ένγκελς της 7 του Ιούλη 1866: «Η θεωρία μας για τον καθορισμό της οργάνωσης της εργασίας με τα μέσα παραγωγής».

Η ανακάλυψη της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας ή, πιο σωστά, η συνεπής συνέχιση και επέκταση του υλισμού στην περιοχή των κοινωνικών φαινομένων, εξάλειψε δυό βασικές ανεπάρκειες των προηγούμενων ιστορικών θεωριών. 1ο, οι θεωρίες αυτές στην καλύτερη περίπτωση εξέταζαν μόνο τα ιδεολογικά κίνητρα της ιστορικής δράσης των ανθρώπων και δεν ερευνούσαν τι είναι εκείνο που γεννάει αυτά τα κίνητρα, δεν συλλαμβάνανε την αντικειμενική νομοτέλεια της ανάπτυξης του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων, δεν έβλεπαν ότι οι σχέσεις αυτές έχουν τις ρίζες τους στο βαθμό ανάπτυξης της υλικής παραγωγής. 2ο, οι προηγούμενες θεωρίες δεν έπαιρναν υπόψη τους τη δράση ακριβώς των μαζών του πληθυσμού, ενώ ο ιστορικός υλισμός έδωσε για πρώτη φορά τη δυνατότητα να

ιρευνηθούν, με ακρίβεια που χαρακτηρίζει τις φυσικοιστορικές επιστήμες, οι κοινωνικοί όροι της ζωής των μαζών και οι αλλαγές αυτών των όρων. Η προμαρξική «κοινωνιολογία» και ιστοριογραφία δεν έκαναν στην καλύτερη περίπτωση τίποτε άλλο από το να συσσωρεύουν ακατέργαστα στοιχεία, μαζεμένα αποσπασμένα και να απεικονίζουν ορισμένες πλευρές του ιστορικού προτσές. Ο μαρξισμός έδειξε το δρόμο για μια καθολική, ολόπλευρη μελέτη του προτσές της γέννησης, της ανάπτυξης και της παρακμής των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών, εξετάζοντας όλες τις αντιφατικές τάσεις στο σύνολό τους, ανάγοντάς τες στους όρους ζωής και παραγωγής των διαφόρων τάξεων της κοινωνίας—όρους που μπορούν να καθοριστούν με ακρίβεια—παραμερίζοντας τον υποκειμενισμό και την αυθαιρεσία στον ξεχωριστό ορισμένων «επικρατέστερων» ιδεών ή στην ερμηνεία τους και αποκαλύπτοντας ότι όλες οι ιδέες και όλες οι διάφορες τάσεις έχουν, χωρίς εξαίρεση, τη ρίζα τους στην κατάσταση των υλικών παραγωγικών δυνάμεων. Οι άνθρωποι δημιουργούν οι ίδιοι την ιστορία τους, τι είναι όμως εκείνο που καθορίζει τα κίνητρα των ανθρώπων και πιο ειδικά των ανθρώπινων μαζών, τι είναι εκείνο που προκαλεί τις συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιφατικές ιδέες και τάσεις, ποιά είναι το σύνολο όλων αυτών των συγκρούσεων μέσα σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες, ποιοί είναι οι αντικειμενικοί όροι της παραγωγής της υλικής ζωής, που δημιουργούν τη βάση όλης της ιστορικής δράσης των ανθρώπων, ποιάς είναι ο νόμος ανάπτυξης αυτών των όρων—σε όλα αυτά τα προβλήματα έστρεψε την προσοχή του ο Μαρξ και έδειξε το δρόμο για την επιστημονική μελέτη της ιστορίας, σαν προτσές ενιαίου που κυριαρχείται από νομοτέλεια σε όλη την τεράστια πολυπλευρότητα και αντιφατικότητα του.

Η ΤΑΣΙΚΗ ΠΑΛΗ

Το ότι οι επιδιώξεις ορισμένων μελών μιας κοινωνίας έρχονται σε αντίθεση με τις επιδιώξεις άλλων μελών της, το ότι η κοινωνική ζωή είναι γεμάτη αντιφάσεις, το ότι η ιστορία μας δείχνει την πάλη ανάμεσα στους λαούς και ανάμεσα στις κοινωνίες, καθώς και μέσα στους κόλπους τους και, εκτός απ' αυτό και την εναλλαγή των περιόδων επανάστασης και αντιδρασης, ειρήνης και πολέμων, στασιμότητας και γοργής προόδου ή κατάρτισης—όλα αυτά είναι γεγονότα πασιγνώστα. Ο μαρξισμός μας έδωσε το οδηγητικό νήμα, που μας επιτρέπει να ανακαλύψουμε τη νομοτέλεια μέσα σ' αυτό το φαινομενικό

λαβύρινθο και το χάος, συγκεκριμένα τη θεωρία της ταξικής πάλης. Μόνο η μελέτη του συνόλου των επιδιώξεων όλων των μελών της κοινωνίας ή μιας ομάδας κοινωνιών, επιτρέπει να καθοριστεί επιστημονικά το αποτέλεσμα αυτών των επιδιώξεων. Και πηγή των αντιφατικών επιδιώξεων είναι η διαφορά που υπάρχει στη θέση και στους όρους ζωής των τάξεων, στις οποίες διασπάται κάθε κοινωνία. «Η ιστορία όλων των ως τα τώρα κοινωνιών, γράφει ο Μαρξ στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» (με εξαίρεση την ιστορία της πρωτόγονης κοινότητας, προσθέτει αργότερα ο Ένγκελς), ήταν ιστορία ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, βαρώνος και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με λίγα λόγια, καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό μεταξύ τους, διεξήγαγαν ένα αδιάκοπο αγώνα, τότε σκεπασμένο, τότε ανοιχτό, έναν αγώνα που τέλειωνε κάθε φορά με τον επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την κοινή καταστροφή των τάξεων που αγωνίζονταν... Η σύγχρονη αστική κοινωνία, που πρόβαλε μέσα από τα σπλάχνα της καταστραμμένης φεουδαρχικής κοινωνίας, δεν εξάλειψε τις ταξικές αντιθέσεις. Αντικατάστησε απλώς τις παλιές τάξεις με νέες, τους παλιούς όρους καταπίεσης με νέους, τις παλιές μορφές πάλης με νέες. Ωστόσο η εποχή μας, η εποχή της αστικής τάξης, ξεχωρίζει από το γεγονός ότι απλοποίησε τις ταξικές αντιθέσεις: η κοινωνία όλο και περισσότερο χωρίζεται σε δύο μεγάλα εχθρικά στρατόπεδα, σε δύο μεγάλες τάξεις που βρίσκονται αντιμέτωπες η μια στην άλλη: στην αστική τάξη και το προλεταριάτο». Από τον καιρό της μεγάλης γαλλικής επανάστασης η ιστορία της Ευρώπης αποκάλυψε πολύ παραστατικά σε μια σειρά χώρες αυτό το πραγματικό υπόβαθρο των γεγονότων, την πάλη των τάξεων. Και ήδη από την εποχή της παλινόρθωσης στη Γαλλία εμφανίστηκαν μια σειρά ιστορικοί (Τιερί, Γκιζώ, Μινιέ, Τιερ) οι οποίοι, γενικεύοντας τα γεγονότα που συντελέστηκαν, δεν μπορούσαν παρά να αναγνωρίσουν ότι η πάλη των τάξεων είναι το κλειδί για την κατανόηση ολόκληρης της ιστορίας της Γαλλίας. Η νεότερη εποχή όμως, η εποχή της πλήρους νίκης της αστικής τάξης, των αντιπροσωπευτικών θεσμών, του πλατιού (αν όχι καθολικού) εκλογικού δικαιώματος, του φτηνού καθημερινού τύπου που φτάνει στις μάζες κτλ., η εποχή των ισχυρών και όλο και πιο πλατιών ενώσεων των εργατών και των ενώσεων των επιχειρηματιών κτλ., έδειξε ακόμη πιο παραστατικά (αν και κάποτε με μορφή πολύ μονόπλευρη, «ειρηνική», «συνταγματική») ότι κινητήρας των γεγονότων είναι η πάλη των τάξεων. Το παρακάτω

απόσπασμα από το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» του Μαρξ, μας δείχνει ότι ο Μαρξ απαιτούσε από την κοινωνική επιστήμη μια αντικειμενική ανάλυση της θέσης κάθε τάξης μέσα στη σύγχρονη κοινωνία, σε σύνδεση με την ανάλυση των όρων ανάπτυξης κάθε τάξης: «Απ' όλες τις τάξεις, που τούτη τη στιγμή βρίσκονται αντιμέτωπες με την αστική τάξη, μόνο το προλεταριάτο είναι τάξη πραγματικά επαναστατική. Οι άλλες τάξεις χάνονται και εξαφανίζονται με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας: αντίθετα, το προλεταριάτο είναι το δικό της προϊόν. Οι μεσαιές τάξεις, ο μικροβιομήχανος, ο μικρέμπορος, ο χειροτέχνης, ο αγρότης, όλοι τους πολεμούν την αστική τάξη, για να σώσουν την ύπαρξή τους από τον αφανισμό σαν μεσαιές τάξεις. Συνεπώς, δεν είναι επαναστατικές, αλλά συντηρητικές. Κάτι παραπάνω, είναι αντιδραστικές: προσπαθούν να γυρίσουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας. Και όταν είναι επαναστατικές, αυτό γίνεται εφόσον βρίσκονται μπροστά στο επικείμενο πέρασμά τους στις γραμμές του προλεταριάτου, εφόσον υπερασπίζονται όχι τα σημερινά, αλλά τα μελλοντικά τους συμφέροντα, εφόσον εγκαταλείπουν τη δική τους άποψη για να πάνε με την άποψη του προλεταριάτου». Σε μια σειρά ιστορικά έργα (βλ. τη *Βιβλιογραφία*) ο Μαρξ έδωσε λαμπρά και βαθυστόχαστα πρότυπα υλιστικής ιστοριογραφίας, ανάλυσης της θέσης κάθε τάξης χωριστά και κάποτε των διαφόρων ομάδων ή στρωμάτων μέσα στην τάξη, δείχνοντας εξόφθαλμα γιατί και πώς «κάθε ταξική πάλη είναι πάλη πολιτική». Το απόσπασμα που παραθέσαμε δείχνει παραστατικά πόσο σύνθετο είναι το δίχτυ των κοινωνικών σχέσεων και των *μεταβατικών* βαθμίδων από τη μια τάξη στην άλλη, από το παρελθόν στο μέλλον, που αναλύει ο Μαρξ για να υπολογίσει τη συνισταμένη της ιστορικής εξέλιξης.

Η πιο βαθιά, ολόπλευρη και λεπτομερειακή επιβεβαίωση και εφαρμογή της θεωρίας του Μαρξ είναι η οικονομική του διδασκαλία.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ

«Τελικός σκοπός του έργου μου, λέει ο Μαρξ στον πρόλογο του «Κεφαλαίου», είναι η ανακάλυψη του οικονομικού νόμου κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας», δηλαδή της καπιταλιστικής, της αστικής κοινωνίας. Η έρευνα των σχέσεων παραγωγής της δοσμένης, ιστορικά καθορισμένης, κοινωνίας στη γέννηση, την ανάπτυξη και την παρακμή τους — αυτό είναι το περιεχόμενο της οικονομικής διδασκαλίας του Μαρξ. Στην καπιταλιστική κοινωνία κυριαρχεί η παραγωγή *εμπορευμάτων* γι' αυτό ο Μαρξ αρχίζει την ανάλυσή του από την ανάλυση του εμπορεύματος.

Το εμπόρευμα είναι, πρώτο, ένα πράγμα που ικανοποιεί οποιαδήποτε ανθρώπινη ανάγκη· είναι, δεύτερο, ένα πράγμα που ανταλλάσσεται με άλλο πράγμα. Η ωφελιμότητα ενός πράγματος το κάνει *αξία χρήσης*. Η ανταλλακτική αξία (ή απλώς αξία) είναι πριν απ' όλα μια σχέση, είναι η αναλογία που ορισμένος αριθμός από αξίες χρήσης ενός είδους ανταλλάσσεται με ορισμένο αριθμό από αξίες χρήσης άλλου είδους. Η καθημερινή πείρα μας δείχνει ότι εκατομμύρια και δισεκατομμύρια τέτοιες ανταλλαγές εξισώνουν συνεχώς κάθε λογής αξίες χρήσης, ακόμη και τις πιο διαφορετικές και μη συγκρίσιμες μεταξύ τους. Τι το κοινό υπάρχει λοιπόν ανάμεσα σ' αυτά τα διαφορετικά πράγματα, που εξισώνονται συνεχώς το ένα με το άλλο μέσα σ' ένα καθορισμένο σύστημα κοινωνικών σχέσεων; Το κοινό που υπάρχει ανάμεσά τους είναι ότι αποτελούν *προϊόντα εργασίας*. Ανταλλάσσοντας οι άνθρωποι τα προϊόντα εξισώνουν τα πιο διαφορετικά είδη εργασίας. Η παραγωγή εμπορευμάτων είναι ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων, όπου ο κάθε παραγωγός χωριστά δημιουργεί λογής-λογής προϊόντα (κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας) και όλα αυτά τα προϊόντα εξισώνονται το ένα με τ' άλλο κατά την ανταλλαγή. Συνεπώς, το κοινό που υπάρχει σε όλα τα εμπορεύματα δεν είναι η συγκεκριμένη εργασία ενός ορισμένου κλάδου παραγωγής, δεν είναι η εργασία ενός ορισμένου είδους, αλλά η *αφηρημένη* ανθρώπινη εργασία, η ανθρώπινη εργασία γενικά. Όλη η εργατική δύναμη μιας δοσμένης κοινωνίας, που εκφράζεται στο άθροισμα των αξιών όλων των εμπορευμάτων, είναι μια και η ίδια ανθρώπινη εργατική δύναμη: αυτό το αποδείχνουν δισεκατομμύρια ανταλλαγές. Συνεπώς, κάθε χωριστό εμπόρευμα δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ορισμένο μέρος του *κοινωνικά αναγκαίου* χρόνου εργασίας. Το μέγεθος της αξίας καθορίζεται από την ποσότητα της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας ή από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή ενός δοσμένου εμπορεύματος, μιας δοσμένης αξίας χρήσης. «Εξισώνοντας στην ανταλλαγή το ένα με το άλλο τα διαφορετικά προϊόντα τους οι άνθρωποι εξισώνουν μεταξύ τους τις διάφορες εργασίες τους. Αυτό δεν το ξέρουν, μα το κάνουν»¹⁶. Η αξία είναι σχέση ανάμεσα σε δυό πρόσωπα, όπως είπε ένας παλιός οικονομολόγος. Θα έπρεπε μόνο να προσθέσει: σχέση καλυμμένη μ' ένα υλικό περίβλημα. Μόνο από την άποψη του συστήματος των κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων ενός καθορισμένου ιστορικού κοινωνικού σχηματισμού και μάλιστα

των σχέσεων οι οποίες εκδηλώνονται στο μαζικό φαινόμενο της ανταλλαγής που επαναλαμβάνεται δισεκατομμύρια φορές, μπορεί να καταλάβει κανείς τι είναι η αξία. «Σαν αξίες, τα εμπορεύματα είναι μόνο καθορισμένη μάζα στερεοποιημένου χρόνου εργασίας»¹⁷. Ο Μαρξ, αφού αναλύει λεπτομερειακά το δικλό χαρακτήρα της εργασίας που είναι ενσάρκωμένη στα εμπορεύματα, πέραν στην ανάλυση της *μορφής της αξίας* και του *χρήματος*. Το βασικό καθήκον του Μαρξ εδώ είναι να μελετήσει την *προέλευση* της χρηματικής μορφής της αξίας, να μελετήσει το *ιστορικό προτσές* της εξέλιξης της ανταλλαγής, αρχίζοντας από τις μεμονωμένες, τυχαίες πράξεις ανταλλαγής («απλή, μεμονωμένη ή τυχαία μορφή της αξίας»: ορισμένη ποσότητα ενός εμπορεύματος ανταλλάσσεται με ορισμένη ποσότητα ενός άλλου εμπορεύματος), ως τη γενική μορφή της αξίας, όπου μια σειρά διαφορετικά εμπορεύματα ανταλλάσσονται με ένα μόνο και καθορισμένο εμπόρευμα και ως τη χρηματική μορφή της αξίας, όπου το καθορισμένο αυτό εμπόρευμα, το γενικό ισοδύναμο, είναι ο χρυσός. Το χρήμα, σαν το ανώτατο προϊόν εξέλιξης της ανταλλαγής και της εμπορευματικής παραγωγής, συγκαλύπτει, σκεπάζει τον κοινωνικό χαρακτήρα των ατομικών εργασιών, την κοινωνική σύνδεση ανάμεσα στους χωριστούς παραγωγούς που ενώνονται μέσω της αγοράς. Ο Μαρξ υποβάλλει σε εξαιρετικά λεπτομερειακή ανάλυση τις διάφορες λειτουργίες του χρήματος κι εδώ (όπως και γενικά στα πρώτα κεφάλαια του «Κεφαλαίου») έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι η αφηρημένη μορφή έκθεσης του θέματος, που καμιά φορά φαίνεται καθαρά απαγωγική, στην πραγματικότητα αναφέρει ένα τεράστιο υλικό γεγονός από την ιστορία της εξέλιξης της ανταλλαγής και της εμπορευματικής παραγωγής. «Το χρήμα προϋποθέτει ένα ορισμένο βαθμό ανάπτυξης της εμπορευματικής ανταλλαγής. Οι διάφορες μορφές του χρήματος—απλό εμπορευματικό ισοδύναμο ή μέσο κυκλοφορίας ή μέσο πληρωμής, θησαυρός και παγκόσμιο χρήμα—δείχνουν, ανάλογα με τη διαφορετική έκταση της εφαρμογής της μιας ή της άλλης λειτουργίας, ανάλογα με τη σχετική επικράτηση μιας απ' αυτές, πολύ διαφορετικές βαθμίδες του κοινωνικού προτσές της παραγωγής» («Το Κεφάλαιο», τ. Ι)¹⁸.

Η ΥΠΕΡΑΣΙΑ

Σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης της εμπορευματικής παραγωγής το χρήμα μετατρέπεται σε κεφάλαιο. Ο τύπος της

εμπορευματικής κυκλοφορίας ήταν: Ε (εμπόρευμα)—Χ (χρήμα)
—Ε (εμπόρευμα), δηλαδή πώληση ενός εμπορεύματος για την
αγορά άλλου. Αντίθετα, ο γενικός τύπος του κεφαλαίου είναι
Χ—Ε—Χ, δηλαδή αγορά για πώληση (με κέρδος). Υπεραξία
ονομάζει ο Μαρξ αυτή την αύξηση της αρχικής αξίας του
χρήματος που μπαίνει στην κυκλοφορία. Το γεγονός της
«αύξησης» αυτής του χρήματος στην καπιταλιστική κυκλοφο-
ρία είναι πασίγνωστο. Αυτή ακριβώς η «αύξηση» μετατρέπει το
χρήμα σε κεφάλαιο, που είναι μια ιδιαίτερη, ιστορικά καθορι-
σμένη, κοινωνική σχέση παραγωγής. Η υπεραξία δεν μπορεί να
γεννηθεί από την εμπορευματική κυκλοφορία, γιατί η τελευταία
ξέρει μόνο την ανταλλαγή ισοδύναμων, δεν μπορεί να γεννηθεί
ούτε και από την προσαύξηση της τιμής, γιατί οι αμοιβαίες
ζημιές και κέρδη αγοραστών και πωλητών θα ισοφαρίζονταν,
εδώ όμως πρόκειται ακριβώς για ένα μαζικό, μέσο, κοινωνικό
φαινόμενο και όχι για ένα φαινόμενο ατομικό. Για να αποκτήσει
υπεραξία, «ο κάτοχος χρημάτων πρέπει να βρει στην αγορά ένα
εμπόρευμα, που η ίδια η αξία χρήσης του θα έχει το ιδιόμορφο
γνώρισμα να είναι πηγή αξίας», ένα εμπόρευμα που το προτσές
της χρήσης του να είναι ταυτόχρονα και προτσές δημιουργίας
αξίας. Ένα τέτοιο εμπόρευμα υπάρχει. Είναι η εργατική δύναμη
του ανθρώπου. Η χρήση της εργατικής δύναμης είναι η εργασία,
μα η εργασία δημιουργεί αξία. Ο κάτοχος χρήματος αγοράζει
την εργατική δύναμη στην αξία της, που καθορίζεται όπως και η
αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, από τον κοινωνικά αναγκαίο
χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή της (δηλαδή
από την αξία της συντήρησης του εργάτη και της οικογένειάς
του). Αφού αγόρασε την εργατική δύναμη, ο κάτοχος χρήματος
έχει το δικαίωμα να κάνει χρήση της, δηλαδή να αναγκάσει τον
εργάτη να δουλέψει ολόκληρη μέρα, ας πούμε 12 ώρες. Όμως ο
εργάτης μέσα σε 6 ώρες («αναγκαίος» χρόνος εργασίας)
δημιουργεί προϊόν που καλύπτει τα έξοδα συντήρησής του, ενώ
στις υπόλοιπες 6 ώρες («πρόσθετος» χρόνος εργασίας) δημιουρ-
γεί ένα «υπερπροϊόν» ή την υπεραξία που δεν του την πληρώνει
ο καπιταλιστής. Συνεπώς, από την άποψη του προτσές παραγω-
γής, πρέπει να διακρίνουμε δύο μέρη στο κεφάλαιο: το σταθερό
κεφάλαιο, που ξοδεύεται για τα μέσα παραγωγής (μηχανές,
εργαλεία δουλιάς, πρώτες ύλες κτλ.) και που η αξία του περνά
(μονομιάς είτε τμηματικά) χωρίς αλλαγές στο έτοιμο προϊόν,
και το μεταβλητό κεφάλαιο που ξοδεύεται για την εργατική δύ-
ναμη. Η αξία αυτού του κεφαλαίου δεν μένει αμετάβλητη, αλ-
λά αυξάνει μέσα στο προτσές εργασίας, δημιουργώντας την υ-
περαξία. Γι' αυτό, για να εκφράσουμε το βαθμό εκμετάλλευσης

της εργατικής δύναμης από το κεφάλαιο, πρέπει να συγκρίνουμε την υπεραξία όχι με όλο το κεφάλαιο, αλλά μόνο με το μεταβλητό κεφάλαιο. Το ποσοστό της υπεραξίας, όπως ονομάζει ο Μαρξ αυτή τη σχέση θα είναι λ.χ. στο παράδειγμά μας $\frac{6}{6}$, δηλαδή 100%.

Ιστορική προϋπόθεση για τη γέννηση του κεφαλαίου είναι, πρώτο, η συσσώρευση ενός ορισμένου χρηματικού ποσού στα χέρια μερικών ατόμων σε συνθήκες ενός σχετικά υψηλού επιπέδου ανάπτυξης της εμπορευματικής παραγωγής γενικά και δεύτερο, η ύπαρξη εργάτη «ελεύθερου» με διπλή έννοια, ελεύθερου από κάθε λογής εμπόδια ή περιορισμούς στην πώληση της εργατικής του δύναμης και ελεύθερου από τη γη και γενικά από τα μέσα παραγωγής, εργάτη χωρίς νοικοκυριό, εργάτη «προλετάριου», που δεν έχει άλλα μέσα ύπαρξης εκτός από την πώληση της εργατικής του δύναμης.

Η υπεραξία μπορεί να αυξηθεί με δυο βασικές μεθόδους: με την παράταση της εργάσιμης μέρας («απόλυτη υπεραξία») και με τον περιορισμό της αναγκαίας εργάσιμης μέρας («σχετική υπεραξία»). Αναλύοντας την πρώτη μέθοδο, ο Μαρξ ξετυλίγει μπροστά μας μια μεγαλειώδη εικόνα της πάλης της εργατικής τάξης για τον περιορισμό της εργάσιμης μέρας και της επέμβασης της κρατικής εξουσίας υπέρ της παράτασης της εργάσιμης μέρας (14ος-17ος αιώνας) και του περιορισμού της (εργοστασιακή νομοθεσία του 19ου αιώνα). Από τότε που είδε το φως «Το Κεφάλαιο», η ιστορία του εργατικού κινήματος όλων των πολιτισμένων χωρών του κόσμου έδωσε χιλιάδες και χιλιάδες νέα γεγονότα που κάνουν πιο παραστατική αυτή την εικόνα.

Ο Μαρξ, αναλύοντας την παραγωγή της σχετικής υπεραξίας, ερευνά τα τρία βασικά ιστορικά στάδια αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας από τον καπιταλισμό: 1) τον απλό συνεταιρισμό, 2) τον καταμερισμό της εργασίας και τη μανουφaktούρα και 3) τις μηχανές και τη μεγάλη βιομηχανία. Ως ποιο σημείο αποκαλύπτει ως το βάθος ο Μαρξ τα βασικά, τα τυπικά γνωρίσματα της εξέλιξης του καπιταλισμού, φαίνεται, ανάμεσα στ'άλλα, κι από το γεγονός ότι οι έρευνες του πάνω στη λεγόμενη ρωσική «χειροτεχνική» βιομηχανία δίνουν πλουσιότητα υλικό για την παραστατική περιγραφή των δυο πρώτων από τα τρία παραπάνω στάδια. Η επαναστατική επίδραση όμως της μεγάλης μηχανοκίνητης βιομηχανίας, που την περιέγραψε ο Μαρξ στα 1867, εκδηλώθηκε μέσα στο μισό αιώνα που πέρασε από τότε σε μια σειρά «νέες» χώρες (Ρωσία, Ιαπωνία κ.ά.).

Παρακάτω. Εξαιρετικά σπουδαία και νέα είναι στο έργο του Μαρξ η ανάλυση της *συσσώρευσης του κεφαλαίου*, δηλαδή της μετατροπής ενός μέρους της υπεραξίας σε κεφάλαιο και της χρησιμοποίησης αυτού του μέρους όχι για τις ατομικές ανάγκες και τις ιδιοτροπίες του καπιταλιστή, αλλά για νέα παραγωγή. Ο Μαρξ έδειξε το λάθος όλης της προηγούμενης κλασικής πολιτικής οικονομίας (αρχίζοντας από τον Άνταμ Σμιθ) που είχε δεχτεί ότι όλη η υπεραξία, μετατρεπόμενη σε κεφάλαιο, πηγαίνει στο μεταβλητό κεφάλαιο. Στην πραγματικότητα όμως η υπεραξία αυτή διαιρείται σε *μέσα παραγωγής* συν μεταβλητό κεφάλαιο. Τεράστια σημασία στο προτσές της εξέλιξης του καπιταλισμού και της μετατροπής του σε σοσιαλισμό έχει το γεγονός ότι το μέρος του σταθερού κεφαλαίου (μέσα στο συνολικό ποσό του κεφαλαίου) αυξάνει πιο γοργά σε σύγκριση με το μέρος του μεταβλητού κεφαλαίου.

Η συσσώρευση του κεφαλαίου, επιταχύνοντας την εκτόπιση των εργατών από τις μηχανές και δημιουργώντας στον ένα πόλο πλούτη και στον άλλο αθλιότητα, γεννά και το λεγόμενο «βιομηχανικό εφεδρικό στρατό», το «σχετικό πλεόνασμα» εργατών ή τον «καπιταλιστικό υπερπληθυσμό», που παίρνει εξαιρετικά ποικίλες μορφές και δίνει στο κεφάλαιο τη δυνατότητα να διευρύνει εξαιρετικά γρήγορα την παραγωγή. Η δυνατότητα αυτή σε σύνδεση με τις πιστώσεις και τη συσσώρευση του κεφαλαίου σε μέσα παραγωγής δίνει, ανάμεσα στ' άλλα, το κλειδί για την κατανόηση των *κρίσεων* υπερπαραγωγής, που στις καπιταλιστικές χώρες επέρχονται περιοδικά, στην αρχή κάθε 10 χρόνια κατά μέσο όρο και έπειτα σε πιο μακρόχρονα και λιγότερο καθορισμένα χρονικά διαστήματα. Από τη συσσώρευση του κεφαλαίου, που γίνεται πάνω στη βάση του καπιταλισμού, πρέπει να ξεχωρίσουμε τη λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση, δηλ. τη βίαιη απόσπαση του εργαζόμενου από τα μέσα παραγωγής, το διώξιμο των αγροτών από τη γη, την κλοπή της κοινοτικής γης, το σύστημα των αποικιών και των κρατικών χρεών, των προστατευτικών δασμών κτλ. Η «πρωταρχική συσσώρευση» δημιουργεί στον ένα πόλο τον «ελεύθερο» προλετάριο και στον άλλο τον κάτοχο χρήματος, τον καπιταλιστή.

Την «*ιστορική τάση της καπιταλιστικής συσσώρευσης*» ο Μαρξ τη χαρακτηρίζει με τα παρακάτω βαρυσήμαντα λόγια: «Η απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών συντελείται με τον πιο αμείλικτο βανδαλισμό και με κίνητρο τα πιο άνομα, τα πιο βρωμερά, τα πιο μικροπρεπή μισητά πάθη. Η ατομική ιδιοκτησία, που αποκτήθηκε με τη δουλιά του ιδιοκτήτη» (του αγρότη και του βιοτέχνη) και «που στηρίζεται, μπορεί να πει κανείς,

στη σύμφυση του χωριστού ανεξάρτητου εργαζόμενου ατόμου με τους όρους της δουλιάς του, εκτοπίζεται από την καπιταλιστική ατομική ιδιοκτησία που στηρίζεται στην εκμετάλλευση ξένης, μα τυπικά ελεύθερης εργασίας... Εκείνος που πρέπει να απαλλοτριωθεί τώρα δεν είναι πια ο εργάτης που διευθύνει μόνος το νοικοκυριό του, αλλά ο καπιταλιστής που εκμεταλλεύεται πολλούς εργάτες. Αυτή η απαλλοτρίωση συντελείται με το παιχνίδι των εσωτερικών νόμων της ίδιας της καπιταλιστικής παραγωγής, με τη συγκεντροποίηση των κεφαλαίων. Ο κάθε καπιταλιστής ξεκάνει πολλούς άλλους καπιταλιστές. Χέρι με χέρι μ' αυτή τη συγκεντροποίηση ή με την απαλλοτρίωση πολλών καπιταλιστών από λίγους αναπτύσσεται, σε διαρκώς αυξανόμενη κλίμακα, η συνεργατική μορφή του προτσές εργασίας, η συνειδητή τεχνική εφαρμογή της επιστήμης, η σχεδιασμένη εκμετάλλευση της γης, η μετατροπή των μέσων εργασίας σε μέσα εργασίας τέτια, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνο από κοινού, η πραγματοποίηση οικονομιών σε όλα τα μέσα παραγωγής με τη χρησιμοποίησή τους σαν μέσων παραγωγής συνδυασμένης κοινωνικής εργασίας, το μπλέξιμο όλων των λαών στο δίχτυ της παγκόσμιας αγοράς και μαζί μ' αυτό ο διεθνής χαρακτήρας του καπιταλιστικού καθεστώτος. Παράλληλα με τη συνεχή ελάττωση του αριθμού των μεγιστάνων του κεφαλαίου, που σφετερίζονται και μονοπωλούν όλα τα οφέλη αυτού του προτσές μετατροπής, μεγαλώνει ο όγκος της αθλιότητας, της καταπίεσης, της υκοδούλωσης, του εκφυλισμού, της εκμετάλλευσης, αλλά μαζί μεγαλώνει και η αγανάκτηση της εργατικής τάξης που διδάσκεται, συνενώνεται και οργανώνεται από τον ίδιο το μηχανισμό του προτσές της καπιταλιστικής παραγωγής. Το μονοπώλιο του κεφαλαίου μετατρέπεται σε δεσμά του τρόπου παραγωγής που άνθισε μαζί του και κάτω απ' αυτό. Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε σημείο που δεν μπορούν να συμβιβαστούν με το καπιταλιστικό τους περιβλήμα. Το περιβλήμα αυτό σπάει. Σημαίνει το τέλος της καπιταλιστικής ατομικής ιδιοκτησίας. Οι απαλλοτριωτές απαλλοτριώνονται» («Το Κεφάλαιο, τ. Ι)»¹⁹.

Εξαιρετικά σημαντική και νέα είναι σε συνέχεια η ανάλυση της αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου στο σύνολό του, που δίνει ο Μαρξ στο ΙΙ τόμο του «Κεφαλαίου». Κι εδώ ο Μαρξ παίρνει όχι ένα ατομικό, μα ένα μαζικό φαινόμενο, όχι ένα πολλοστημόριο της οικονομίας της κοινωνίας, αλλά όλη αυτή την οικονομία στο σύνολό της. Διορθώνοντας το προαναφερόμενο λάθος των κλασικών, ο Μαρξ χωρίζει όλη την κοινωνική

παραγωγή σε δύο μεγάλες υποδιαίρεσεις: I) παραγωγή μέσων παραγωγής και II) παραγωγή ειδών κατανάλωσης και εξετάζει λεπτομερειακά, με αριθμητικά παραδείγματα που χρησιμοποιεί, την κυκλοφορία όλου του κοινωνικού κεφαλαίου στο σύνολό του, τόσο κατά την αναπαραγωγή με τις προηγούμενες διαστάσεις, όσο και κατά τη συσσώρευση. Στον III τόμο του «Κεφαλαίου» λύνεται το πρόβλημα του σχηματισμού του μέσου ποσοστού κέρδους με βάση το νόμο της αξίας. Μεγάλη πρόοδος που πραγματοποιήθηκε από την οικονομική επιστήμη χάρη στον Μαρξ είναι ότι η ανάλυση γίνεται απ' τη σκοπιά μαζικών οικονομικών φαινομένων, του συνόλου της κοινωνικής οικονομίας και όχι απ' τη σκοπιά ξεχωριστών περιπτώσεων ή της εξωτερικής όψης του συναγωνισμού, όπου περιορίζεται συχνά η χιδαία πολιτική οικονομία ή η σύγχρονη «θεωρία της οριακής ωφελιμότητας». Στην αρχή ο Μαρξ αναλύει την προέλευση της υπεραξίας και έπειτα περνάει πια στο χωρισμό της σε κέρδος, τόκο και γαιοπρόσοδο. Το κέρδος είναι η σχέση της υπεραξίας προς το σύνολο του κεφαλαίου που έχει τοποθετηθεί στην επιχείρηση. Ένα κεφάλαιο με «υψηλή οργανική σύνθεση» (δηλαδή με υπεροχή του σταθερού κεφαλαίου απέναντι στο μεταβλητό, σε κλίμακα ανώτερη από τον κοινωνικό μέσο όρο) δίνει ποσοστό κέρδους κάτω από το μέσο όρο. Ένα κεφάλαιο με «χαμηλή οργανική σύνθεση» δίνει ποσοστό κέρδους πάνω από το μέσο όρο. Ο συναγωνισμός ανάμεσα στα κεφάλαια, το ελεύθερο πέρασμά τους από τον ένα κλάδο στον άλλο, οδηγεί και στις δύο περιπτώσεις στο μέσο ποσοστό κέρδους. Το άθροισμα των αξιών όλων των εμπορευμάτων μιας ορισμένης κοινωνίας συμπίπτει με το άθροισμα των τιμών των εμπορευμάτων, σε κάθε όμως επιχείρηση και σε κάθε κλάδο παραγωγής χωριστά τα εμπορεύματα, με την επίδραση του συναγωνισμού, δεν πωλούνται σύμφωνα με την αξία τους, αλλά σύμφωνα με τις τιμές παραγωγής (ή παραγωγικές τιμές) που είναι ίσες με το κεφάλαιο που ξοδεύτηκε συν το μέσο κέρδος.

Έτσι το πασίγνωστο και αδιαφιλονίκητο γεγονός της απόκλισης των τιμών από τις αξίες και της εξίσωσης των κερδών εξηγήθηκε πέρα για πέρα από τον Μαρξ με βάση το νόμο της αξίας, γιατί το άθροισμα των αξιών όλων των εμπορευμάτων συμπίπτει με το άθροισμα των τιμών. Η αναγωγή όμως της (κοινωνικής) αξίας σε (ατομικές) τιμές δεν γίνεται με τρόπο απλό και άμεσο, αλλά με πολύ πολύπλοκο τρόπο: είναι εντελώς φυσικό ότι σε μια κοινωνία σκόρπιων εμπορευματοπαραγωγών, που συνδέονται μόνο μέσω της αγοράς η νομοτέλεια δεν μπορεί να εκδηλώνεται παρά μόνο σαν μέση, κοινωνική, μαζική

νομοτέλεια, με την αλληλοαπόσβεση των ατομικών αποκλίσεων προς τη μια ή την άλλη πλευρά.

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σημαίνει πιο γοργή αύξηση του σταθερού κεφαλαίου σε σύγκριση με το μεταβλητό. Και επειδή η υπεραξία αποτελεί συνάρτηση μόνο του μεταβλητού κεφαλαίου, είναι ευνόητο ότι το ποσοστό κέρδους (η σχέση της υπεραξίας προς όλο το κεφάλαιο και όχι μόνο προς το μεταβλητό του μέρος) έχει τάση προς πτώση. Ο Μαρξ αναλύει λεπτομερειακά αυτή την τάση και μια σειρά περιστατικά που την καλύπτουν ή που αντιδρούν σ' αυτήν. Χωρίς να σταθούμε στην ανάλυση των εξαιρετικά ενδιαφερόντων κεφαλαίων του III τόμου, που είναι αφιερωμένα στο τοκογλυφικό, στο εμπορικό και στο χρηματικό κεφάλαιο, θα *περάσουμε στο πιο βασικό: στη θεωρία της γαιοπροσόδου*. Επειδή η επιφάνεια της γης στις καπιταλιστικές χώρες κατέχεται όλη από χωριστούς ιδιοκτήτες και είναι περιορισμένη, η τιμή παραγωγής των γεωργικών προϊόντων καθορίζεται από τα έξοδα παραγωγής όχι στο μέσο έδαφος, αλλά στο χειρότερο έδαφος, όχι με βάση τις μέσες συνθήκες, αλλά με βάση τις χειρότερες συνθήκες που τα προϊόντα μεταφέρονται στην αγορά. Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτή την τιμή και την τιμή παραγωγής στα καλύτερα εδάφη (ή τα εδάφη με τις καλύτερες συνθήκες) δίνει τη *διαφορική γαιοπρόσοδο*. Ο Μαρξ, αναλύοντάς την λεπτομερειακά, δείχνοντας ότι προέρχεται από τη διαφορά της γονιμότητας των διαφόρων κομματιών γης και από τη διαφορά στο μέγεθος των κεφαλαίων που τοποθετούνται στη γη, ξεσκεπάσε πέρα για πέρα (βλ. και τις «Θεωρίες της υπεραξίας», όπου αξίζει να προσεχτεί ιδιαίτερα η κριτική για τον Ροντμπέρτους) το λάθος του Ρικάρντο, που υποστηρίζει ότι τάχα η διαφορική γαιοπρόσοδος προκύπτει μόνο κατά το διαδοχικό πέρασμα από τα καλύτερα εδάφη στα χειρότερα. Αντίθετα, συμβαίνουν και αντίστροφα περάσματα, συμβαίνει εδάφη μιας ορισμένης κατηγορίας να μετατρέπονται σε εδάφη άλλης κατηγορίας (χάρη στην πρόοδο της αγροτεχνικής, χάρη στην ανάπτυξη των πόλεων κτλ.) και ο περιβόητος «νόμος της φθίνουσας γονιμότητας του εδάφους» αποτελεί μεγάλο λάθος, αποτελεί προσπάθεια να ρίξει κανείς στη φύση τις ελλείψεις, τους περιορισμούς και τις αντιθέσεις του καπιταλισμού. Έπειτα, η ισότητα του κέρδους σ' όλους τους κλάδους της βιομηχανίας και γενικά της εθνικής οικονομίας προϋποθέτει πλήρη ελευθερία συναγωνισμού, ελευθερία μετακίνησης του κεφαλαίου από τον ένα κλάδο στον άλλο. Η ατομική όμως ιδιοκτησία γης δημιουργεί ένα μονοπώλιο, ένα εμπόδιο γι' αυτή την ελεύθερη μετακίνηση.

Εξαιτίας αυτού του μονοπωλίου τα προϊόντα της αγροτικής οικονομίας, που χαρακτηρίζεται για πιο χαμηλή σύνθεση του κεφαλαίου και συνεπώς για ατομικά ανώτερο ποσοστό κέρδους, δεν πηγαίνουν στο εντελώς ελεύθερο προτσές της εξίσωσης του ποσοστού κέρδους: ο ιδιοκτήτης της γης, σαν μονοπωλητής, αποκτά τη δυνατότητα να κρατήσει την τιμή πάνω από το μέσο όρο και αυτή η μονοπωλιακή τιμή δημιουργεί την *απόλυτη* γαιοπρόσοδο. Η διαφορική γαιοπρόσοδος δεν μπορεί να εξαλειφθεί όσο θα υπάρχει ο καπιταλισμός, ενώ η απόλυτη γαιοπρόσοδος *μπορεί*—λ.χ. με την εθνικοποίηση της γης, με το πέρασμά της σε ιδιοκτησία του κράτους. Ένα τέτοιο πέρασμα θα σήμαινε εξαίεψη του μονοπωλίου των ατομικών ιδιοκτησιών, θα σήμαινε πιο συνεπή και πιο ολοκληρωτική πραγματοποίηση της ελευθερίας συναγωνισμού στη γεωργία. Και γι' αυτό οι ριζοσπάστες αστοί, τονίζει ο Μαρξ, διατύπωσαν επανειλημμένα στην ιστορία αυτό το προοδευτικό αστικό αίτημα της εθνικοποίησης της γης, που ωστόσο τρομάζει την πλειοψηφία της αστικής τάξης, γιατί «θίγει» καιρία και ένα άλλο μονοπώλιο, που στις μέρες μας είναι εξαιρετικά σπουδαίο και «ευαίσθητο»: το μονοπώλιο των μέσων παραγωγής γενικά. (Με θαυμάσιο εκλαϊκευτικό, συνοπτικό και σαφή τρόπο εκθέτει ο ίδιος ο Μαρξ τη θεωρία του για το μέσο κέρδος του κεφαλαίου και για την απόλυτη γαιοπρόσοδο στο γράμμα του προς τον Ένγκελς της 2 του Αυγούστου 1862. Βλ. «Αλληλογραφία», τόμ. III, σελ. 77-81. Σύγκρ. επίσης στο ίδιο μέρος το γράμμα της 9 του Αυγούστου 1862, σελ. 86-87). — Σχετικά με την ιστορία της γαιοπροσόδου έχει επίσης σημασία να τονίσουμε την ανάλυση του Μαρξ, που δείχνει τη μετατροπή της γαιοπροσόδου που ξεπληρώνεται με εργασία (όταν ο αγρότης με τη δουλιά του στη γη του τσιφλικά δημιουργεί υπερπροϊόν) σε γαιοπρόσοδο σε προϊόντα ή σε είδος (όταν ο αγρότης παράγει στη δική του γη το υπερπροϊόν και το δίνει στον τσιφλικά από «εξωοικονομικό εξαναγκασμό») και έπειτα σε γαιοπρόσοδο σε χρήμα (είναι η ίδια η γαιοπρόσοδος σε είδος που μετατράπηκε σε χρήμα—τα «δοσίματα» της παλιάς Ρωσίας—σαν αποτέλεσμα της ανάπτυξης της εμπορευματικής παραγωγής) και τέλος, σε καπιταλιστική γαιοπρόσοδο, όταν στη θέση του αγρότη εμφανίζεται ο επιχειρηματίας στη γεωργία, που καλλιεργεί τη γη, χρησιμοποιώντας μισθωτή εργασία. Σε σχέση μ' αυτή την ανάλυση της «γέννησης της καπιταλιστικής γαιοπροσόδου» πρέπει να τονιστούν μια σειρά βαθιές (και εξαιρετικά σπουδαίες για καθυστερημένες χώρες σαν την Ρωσία) σκέψεις του Μαρξ για την *εξέλιξη του καπιταλισμού στη γεωργία*. «Ο σχηματισμός μιας τάξης ακτημόνων μεροκαματιά-

ρηδων, που μισθώνονται με χρήμα, δεν συνοδεύει μόνο αναπόφευκτα τη μετατροπή της γαιοπροσόδου σε είδος σε γαιοπρόσοδο σε χρήμα, αλλά και προηγείται απ' αυτή τη μετατροπή. Γι' αυτό στην περίοδο της γέννησης αυτής της τάξης, όταν η νέα αυτή τάξη δεν εμφανίζεται ακόμη παρά μόνο σποραδικά, αναπτύσσεται φυσιολογικά στους πιο ευκατάστατους αγρότες, που είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν δοσίσματα, η συνήθεια να εκμεταλλεύονται για λογαριασμό τους μισθωτούς εργάτες γης, έτσι ακριβώς όπως στα χρόνια της φεουδαρχίας οι εύποροι δουλοπάροικοι αγρότες κρατούσαν οι ίδιοι με τη σειρά τους δουλοπάροικους. Οι αγρότες αυτοί αποκτούν έτσι βαθμιαία τη δυνατότητα να συγκεντρώνουν κάποια περιουσία και να μετατρέπονται οι ίδιοι σε μελλοντικούς καπιταλιστές. Συνεπώς, μέσα στους παλιούς ιδιοκτήτες γης, που δουλεύουν οι ίδιοι τη γη, δημιουργείται ένα φυτώριο καπιταλιστών ενοικιαστών γης, που η ανάπτυξη τους καθορίζεται από τη γενική ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής έξω από την αγροτική οικονομία» («Το Κεφάλαιο», τ. ΙΙΙ², σελ. 332)... «Η απαλλοτρίωση και το διώξιμο από το χωριό ενός μέρους του αγροτικού πληθυσμού δεν «απελευθερώνει» μόνο μαζί με τους εργάτες τα μέσα συντήρησής τους για το βιομηχανικό κεφάλαιο, αλλά δημιουργεί και την εσωτερική αγορά» («Το Κεφάλαιο», τ. Ι², σελ. 778). Η εξασθίωση και η καταστροφή του αγροτικού πληθυσμού παίζει με τη σειρά της ρόλο στη δημιουργία του επεδριτικού στρατού εργασίας για το κεφάλαιο. Σε κάθε καπιταλιστική χώρα «ένα μέρος του αγροτικού πληθυσμού γι' αυτό το λόγο είναι συνεχώς έτοιμο να μεταπηδήσει στο προλεταριάτο της πόλης, δηλ. της μανουφακτούρας (μανουφακτούρα εδώ εννοεί κάθε κλάδο όχι αγροτικό). Αυτή η πηγή του σχετικού υπερπληθυσμού αναβλύζει συνεχώς... Τον εργάτη γης τον κατεβάζουν συνεχώς στο κατώτερο επίπεδο μεροκάματου και βρίσκεται πάντα με το ένα του πόδι στο βάλτο του παουπερισμού» («Το Κεφάλαιο», τ. Ι², σελ. 668). Η ατομική ιδιοκτησία του αγρότη πάνω στη γη που καλλιεργεί είναι η βάση της μικρής παραγωγής και η προϋπόθεση για την άνθισή της, για να πάρει την κλασική μορφή της. Αυτή όμως η μικρή παραγωγή συμβιβάζεται μόνο με τα στενά πρωτόγονα πλαίσια της παραγωγής και της κοινωνίας. Στον καπιταλισμό «η εκμετάλλευση των αγροτών διαφέρει από την εκμετάλλευση του βιομηχανικού προλεταριάτου μόνο κατά τη μορφή. Ο εκμεταλλευτής είναι ο ίδιος: το κεφάλαιο. Ο κάθε καπιταλιστής χωριστά εκμεταλλεύεται τον κάθε αγρότη με τις υποθήκες και την τοκογλυφία. Η τάξη των καπιταλιστών εκμεταλλεύεται την τάξη των αγροτών με τους κρατικούς

φόρους» («Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία»). «Ο μικρός κλήρος του αγρότη είναι μόνο το πρόσχημα, που επιτρέπει στον καπιταλιστή να βγάξει από τη γη κέρδος, τόκο και γαιοπρόσοδο, ενώ αφήνει τον ίδιο το γεωργό να κοιτάξει πως θα μπορέσει να βγάλει το μεροκάματό του» («18η Μπρυμαίρ»). Συνήθως ο αγρότης παραχωρεί ακόμη και στην καπιταλιστική κοινωνία, δηλαδή στην τάξη των καπιταλιστών, ένα μέρος από το μεροκάματό του, κατακυλώνοντας «στο επίπεδο του ιρλανδού ενοικιαστή γης—κι όλα αυτά με το πρόσχημα ότι είναι ατομικός ιδιοκτήτης» («Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία»). Πού βρίσκεται «μια από τις αιτίες του ότι στις χώρες όπου είναι κυρίαρχη η μικρή ιδιοκτησία των αγροτών στη γη, η τιμή του σταριού είναι χαμηλότερη απ'ό,τι στις χώρες με καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής»; («Το Κεφάλαιο», τ. III², σελ. 340). Βρίσκεται στο ότι ο αγρότης παραχωρεί δωρεάν στην κοινωνία (δηλαδή στην τάξη των καπιταλιστών) ένα μέρος του υπερπροϊόντος. «Συνεπώς, αυτή η χαμηλή τιμή (του σταριού και των άλλων γεωργικών προϊόντων) είναι αποτέλεσμα της φτώχειας των παραγωγών και σε καμιά περίπτωση δεν είναι αποτέλεσμα της παραγωγικότητας της εργασίας τους» («Το Κεφάλαιο», τ. III², σελ. 340). Η μικρή ιδιοκτησία της γης, κανονική μορφή της μικρής παραγωγής, ξεπέφτει στον καπιταλισμό, καταστρέφεται και εξαφανίζεται. «Η μικρή ιδιοκτησία της γης από την ίδια τη φύση της αποκλείει: την ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας, τις κοινωνικές μορφές εργασίας, την κοινωνική συγκεντροποίηση των κεφαλαίων, την κτηνοτροφία σε μεγάλη κλίμακα, την προοδευτική εφαρμογή της επιστήμης. Η τοκογλυφία και το φορολογικό σύστημα οδηγούν παντού αναπόφευκτα στην εξαθλίωσή της. Η διάθεση κεφαλαίων για την αγορά γης αφαιρεί αυτά τα κεφάλαια από την καλλιέργεια. Ατέλειωτο κομμάτισμα των μέσων παραγωγής και χωρισμός των ιδίων των παραγωγών του ενός από τον άλλον». (Οι συνεταιρισμοί, δηλαδή οι ενώσεις των μικροαγροτών, αν και παίζουν προοδευτικό αστικό ρόλο, εξαιρετικά μεγάλο, το μόνο που κάνουν είναι ότι εξασθενίζουν αυτή την τάση, χωρίς να την εξαλείψουν. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι οι συνεταιρισμοί αυτοί δίνουν πολλά στους εύπορους αγρότες και πολύ λίγα, σχεδόν τίποτε, στη μάζα της φτωχολογιάς και έπειτα οι ενώσεις γίνονται οι ίδιες εκμεταλλευτές μισθωτής εργασίας.) «Τεράστια διασπάθιση ανθρώπινων δυνάμεων. Προοδευτική χειροτέρευση των όρων παραγωγής και αύξηση της τιμής των μέσων παραγωγής είναι αναγκαίος νόμος της κομματιασμένης (μικρής) ιδιοκτησίας». Ο καπιταλισμός και

στη γεωργία, όπως και στη βιομηχανία, μεταμορφώνει το προτσές παραγωγής μόνο με αντίτιμο το «μαρτυρολόγιο των παραγωγών». «Η διασπορά των εργατών γης σε μεγάλες εκτάσεις σπάει τη δύναμη αντίστασής τους, ενώ η συγκέντρωση των εργατών της πόλης μεγαλώνει αυτή τη δύναμη. Στη σύγχρονη, την καπιταλιστική γεωργία, όπως και στη σύγχρονη βιομηχανία, το ανέβασμα της παραγωγικής δύναμης της εργασίας και η μεγαλύτερη ευκινησία της εξαγοράζονται με την καταστροφή και την εξάντληση της ίδιας της εργατικής δύναμης. Εκτός απ' αυτό, κάθε πρόοδος της καπιταλιστικής γεωργίας δεν είναι μόνο πρόοδος στην τέχνη της καταλήστευσης του εργάτη, αλλά και στην τέχνη της ληστερικής εκμετάλλευσης του εδάφους... Συνεπώς, η καπιταλιστική παραγωγή αναπτύσσει μόνο την τεχνική και το συνδυασμό του κοινωνικού προτσές παραγωγής, υποσκάπτοντας ταυτόχρονα τις πηγές κάθε πλούτου: τη γη και τον εργάτη» («Το Κεφάλαιο», τ. Ι, τέλος του Ι3ου κεφαλαίου)²⁰.

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Απ' όσα ειπώθηκαν είναι φανερό ότι ο Μαρξ βγάζει το συμπέρασμα πως είναι αναπόφευκτη η μετατροπή της καπιταλιστικής κοινωνίας σε σοσιαλιστική ολοκληρωτικά και αποκλειστικά από τον οικονομικό νόμο κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας. Η κοινωνικοποίηση της εργασίας, η οποία με χίλιες μορφές τραβάει μπροστά όλο και πιο γοργά και που στο μισό αιώνα που πέρασε από το θάνατο του Μαρξ εκδηλώνεται πολύ ανάγλυφα στην ανάπτυξη της μεγάλης παραγωγής, των καπιταλιστικών καρτέλ, συνδικάτων και τραστ, καθώς και στη γιγάντια αύξηση των διαστάσεων και της δύναμης του χρηματιστικού κεφαλαίου—αυτή είναι η κύρια υλική βάση για τον αναπόφευκτο ερχομό του σοσιαλισμού. Πνευματικός και ηθικός κινητήρας, φυσιολογικός εκτελεστής αυτής της μετατροπής είναι το προλεταριάτο, που διαπαιδαγωγείται από τον ίδιο τον καπιταλισμό. Ο αγώνας του ενάντια στην αστική τάξη, που εκδηλώνεται με διάφορες μορφές όλο και πιο πλούσιες σε περιεχόμενο, γίνεται αναπότρεπτα αγώνας πολιτικός, ο οποίος αποβλέπει στην κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο («δικτατορία του προλεταριάτου»). Η κοινωνικοποίηση της παραγωγής θα οδηγήσει αναπόφευκτα στο πέρας των μέσων παραγωγής στην ιδιοκτησία της κοινωνίας, στην «απαλλοτριώση των απαλλοτριωτών». Η τεράστια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, ο περιορισμός της εργάσιμης

ημέρας, η αντικατάσταση των υπολειμμάτων, των ερειπίων της μικρής, πρωτόγονης, κομματιασμένης παραγωγής με τη συλλογική τελειοποιημένη εργασία—να οι άμεσες συνέπειες αυτού του περάσματος. Ο καπιταλισμός κόβει οριστικά τη σύνδεση ανάμεσα στη γεωργία και τη βιομηχανία, ταυτόχρονα όμως με την ανώτερη ανάπτυξή του προετοιμάζει νέα στοιχεία αυτής της σύνδεσης, της συνένωσης της βιομηχανίας με τη γεωργία, με βάση τη συνειδητή χρησιμοποίηση της επιστήμης και του συνδυασμού της συλλογικής εργασίας, στοιχεία καινούργιας κατανομής του πληθυσμού (βάζοντας τέλος τόσο στην εγκατάλειψη του χωριού, στην απόσπασή του από τον κόσμο και την εξαγρίωσή του, όσο και στην αντιφυσιολογική συσσώρευση τεράστιων μαζών στις μεγάλες πόλεις). Οι ανώτατες μορφές του σύγχρονου καπιταλισμού προετοιμάζουν μια νέα μορφή οικογένειας, νέες συνθήκες για τη θέση της γυναίκας και τη διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς: η γυναικεία και η παιδική εργασία, η αποσύνθεση της πατριαρχικής οικογένειας από τον καπιταλισμό παίρνουν αναπόφευκτα μέσα στη σύγχρονη κοινωνία τις πιο φρικτές, τις πιο ολέθριες και τις πιο αποκρουστικές μορφές. Παρ' όλα αυτά «η μεγάλη βιομηχανία—χάρη στον αποφασιστικό ρόλο που παραχωρεί στις γυναίκες, στους νέους και στα παιδιά και των δυό φύλων μέσα στο κοινωνικά-οργανωμένο προτσές παραγωγής, έξω από τη σφαίρα της οικογενειακής εστίας—δημιουργεί την καινούργια οικονομική βάση για μια ανώτερη μορφή οικογένειας και σχέσεων ανάμεσα στα δυό φύλα. Φυσικά είναι εξίσου ανόητο να θεωρεί κανείς απόλυτη τη χριστιανο-γερμανική μορφή οικογένειας, όπως και την αρχαία ρωμαϊκή ή την αρχαία ελληνική ή την ανατολική μορφή που άλλωστε αποτελούν, η μια με την άλλη, μια ενιαία ιστορική σειρά εξέλιξης. Είναι ολοφάνερο ότι η συγκρότηση συνδυασμένου εργατικού προσωπικού από πρόσωπα και των δυό φύλων και των πιο διαφορετικών ηλικιών, μ' όλο που έχει την πρωτόγονη, κτηνώδη καπιταλιστική μορφή, όπου ο εργάτης υπάρχει για το προτσές παραγωγής και όχι το προτσές παραγωγής για τον εργάτη και είναι χολεριασμένη πηγή αφανισμού και σκλαβιάς, αντίθετα, θα μετατραπεί αναπόφευκτα, κάτω από τις αντίστοιχες συνθήκες, σε πηγή ανθρωπιστικής εξέλιξης» («Το Κεφάλαιο», τ. Ι, τέλος του Ι3ου κεφαλαίου). Το εργοστασιακό σύστημα μας δείχνει το «έμβρυο της αγωγής του μέλλοντος, τότε που για όλα τα παιδιά πάνω από ορισμένη ηλικία η παραγωγική εργασία θα συνδυάζεται με τη διδασκαλία και τη γυμναστική, όχι μόνο σαν μέθοδος για την αύξηση της κοινωνικής παραγωγής, αλλά και σαν μοναδική μέθοδος για την κατάρτιση ολόπλευρα αναπτυγ-

μεινών ανθρώπων» (στο ίδιο). Πάνω στην ίδια ιστορική βάση, όχι μόνο με την έννοια της απλής εξήγησης του παρελθόντος, αλλά και με την έννοια της άφοβης πρόβλεψης του μέλλοντος και της τολμηρής πρακτικής δράσης που αποβλέπει στην πραγματοποίηση αυτού του μέλλοντος, τοποθετεί ο σοσιαλισμός του Μαρξ και το εθνικό πρόβλημα μαζί με το πρόβλημα του κράτους. Τα έθνη είναι αναπόφευκτο προϊόν και αναπόφευκτη μορφή της αστικής εποχής της κοινωνικής εξέλιξης. Και η εργατική τάξη δεν μπορούσε να δυναμώσει, να ανδρωθεί, να σχηματιστεί χωρίς «να συγκροτηθεί στα πλαίσια του έθνους», χωρίς να είναι «εθνική» («αν και διόλου με την έννοια που το καταλαβαίνει αυτό η αστική τάξη»). Η ανάπτυξη όμως του καπιταλισμού σπάει ολοένα και περισσότερο τους εθνικούς φραγμούς, εκμηδενίζει την εθνική απομόνωση και βάζει στη θέση των εθνικών ανταγωνισμών τους ταξικούς. Γι' αυτό στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες είναι απόλυτα αληθινό ότι «οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα» και ότι «η συνένωση των προσπαθειών» των εργατών τουλάχιστον των πολιτισμένων χωρών «είναι ένας από τους πρώτους όρους της απελευθέρωσης του προλεταριάτου» («Κομμουνιστικό Μανιφέστο»). Το κράτος, η οργανωμένη αυτή βία, γεννήθηκε κατά τρόπο αναπόφευκτο σε μια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης της κοινωνίας, τότε που η κοινωνία διασπάστηκε σε ανειρήνευτες τάξεις, τότε που δεν μπορούσε πια να υπάρχει χωρίς «εξουσία», που φαινομενικά ήταν πάνω από την κοινωνία και ως ένα ορισμένο σημείο είχε χωριστεί απ' αυτή. Το κράτος, που γεννιέται μέσα από τις ταξικές αντιθέσεις, γίνεται «το κράτος της πιο ισχυρής, της οικονομικά κυρίαρχης τάξης, που μ' αυτό γίνεται και πολιτικά κυρίαρχη κι έτσι αποκτά νέα μέσα για την υποταγή και την εκμετάλλευση της καταπιεζόμενης τάξης. Έτσι το αρχαίο κράτος ήταν πριν απ' όλα κράτος των δουλοκτητών για την υποταγή των δούλων, όπως το φεουδαρχικό κράτος ήταν όργανο των ευγενών για την υποταγή των δουλοπάροικων αγροτών και το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος είναι όργανο εκμετάλλευσης των μισθωτών εργατών από τους καπιταλιστές» ('Ενγκελς, «Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους», όπου εκθέτει τις απόψεις τις δικές του και του Μαρξ). Ακόμη και η πιο ελεύθερη και προοδευτική μορφή αστικού κράτους, η λαοκρατική δημοκρατία, δεν παραμερίζει καθόλου αυτό το γεγονός, αλλά απλώς αλλάζει τη μορφή του (σύνδεση της κυβέρνησης με το χρηματιστήριο, εξαγορά—άμεση και έμμεση—των υπαλλήλων και του τύπου κτλ.). Ο σοσιαλισμός, οδηγώντας στην εκμηδένιση των τάξεων, οδηγεί

έτσι και στην εκμηδένιση του κράτους. «Η πρώτη πράξη, γράφει ο Ένγκελς στο «Άντι-Ντύρινγκ», με την οποία το κράτος εμφανίζεται πραγματικά σαν εκπρόσωπος ολόκληρης της κοινωνίας—απαλλοτρίωση των μέσων παραγωγής προς όφελος όλης της κοινωνίας—είναι ταυτόχρονα και η τελευταία αυτοτελής πράξη του, σαν κράτους. Η επέμβαση της κρατικής εξουσίας στις κοινωνικές σχέσεις γίνεται περιττή στον ένα τομέα ύστερα από τον άλλο και σβήνει μόνη της. Τη διακυβέρνηση των ανθρώπων την αντικαθιστά η διαχείριση των πραγμάτων και η διεύθυνση του προτσές παραγωγής. Το κράτος δεν «καταργείται», «απονεκρώνεται». «Η κοινωνία που οργανώνει την παραγωγή πάνω στη βάση μιας ελεύθερης και ίσης ένωσης των παραγωγών, βάζει ολόκληρη την κρατική μηχανή εκεί που είναι η θέση της: στο μουσείο των αρχαιοτήτων, δίπλα στο αδράχτι και το μπρούτζινο τσεκούρι» (Ένγκελς, «Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους»).

Τέλος, για τη στάση του σοσιαλισμού του Μαρξ απέναντι στο μικροαγρότη, που θα μείνει στην εποχή της απαλλοτρίωσης των απαλλοτριωτών, είναι απαραίτητο να αναφέρουμε τη δήλωση του Ένγκελς που εκφράζει τις σκέψεις του Μαρξ: «Όταν θα κατακτήσουμε την κρατική εξουσία, δεν θα σκεφτούμε καν να απαλλοτριώσουμε με τη βία τους μικροαγρότες (αδιάφορο αν με αποζημίωση ή χωρίς αποζημίωση), όπως θα είμαστε υποχρεωμένοι να το κάνουμε αυτό με τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Το καθήκον μας απέναντι στο μικροαγρότη είναι πριν απ' όλα να περάσουμε το ατομικό νοικοκυριό του και την ατομική του ιδιοκτησία σε συνεταιριστική όχι με τη βία, αλλά με το παράδειγμα και την παροχή κοινωνικής βοήθειας γι' αυτό το σκοπό. Και τότε θα έχουμε βέβαια αρκετά μέσα για να δείξουμε στο μικροαγρότη όλα τα πλεονεκτήματα ενός τέτοιου περάσματος, πλεονεκτήματα που από τώρα κιόλας πρέπει να του τα εξηγήσουμε» (Ένγκελς, «Το αγροτικό ζήτημα στη Δύση», έκδ. Αλεξέγεβα, σελ. 17, η ρωσική μετάφραση περιέχει λάθη. Το πρωτότυπο στη «Neue Zeit»).

Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΠΛΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ

Αφού ξεκαθάρισε ακόμη από το 1844-1845 μια από τις βασικές ανεπάρκειες του παλιού υλισμού, ότι δηλ. ο υλισμός αυτός δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει τους όρους και να εκτιμήσει τη σημασία της επαναστατικής πρακτικής δράσης, ο Μαρξ σ' όλη τη ζωή του, παράλληλα με τις θεωρητικές του εργασίες, έστρεψε αμείωτη την προσοχή του στα ζητήματα

τακτικής της ταξικής πάλης του προλεταριάτου. Τεράστιο υλικό δίνουν απ' αυτή την άποψη όλα τα έργα του Μαρξ και ιδιαίτερα η τετράτομη αλληλογραφία του με τον Ένγκελς, που εκδόθηκε το 1913. Το υλικό αυτό δεν συγκεντρώθηκε ακόμη ολόκληρο, δεν τακτοποιήθηκε, δεν μελετήθηκε και δεν δουλεύτηκε. Γι' αυτό είμαστε υποχρεωμένοι να περιοριστούμε μόνο σε πολύ γενικές και σύντομες παρατηρήσεις, υπογραμμίζοντας ότι ο Μαρξ με το δίκιο του θεωρούσε τον υλισμό, χωρίς *α υ τ ή* του την πλευρά, μεσοβέζικο, μονόπλευρο, χωρίς ζωή. Ο Μαρξ καθόρισε το βασικό καθήκον της τακτικής του προλεταριάτου σε πλήρη συμφωνία με όλες τις αφετηριακές αρχές της υλιστικής-διαλεκτικής του κοσμοαντίληψης. Μόνο ο αντικειμενικός υπολογισμός του συνόλου των αμοιβαίων σχέσεων όλων χωρίς εξαίρεση των τάξεων μιας δοσμένης κοινωνίας, συνεπώς και ο υπολογισμός των αμοιβαίων σχέσεων της αντικειμενικής βαθμίδας ανάπτυξης αυτής της κοινωνίας και ο υπολογισμός των αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα σ' αυτή και τις άλλες κοινωνίες μπορεί ν' αποτελέσει τη βάση μιας σωστής τακτικής της πρωτοπόρας τάξης. Παράλληλα όλες οι τάξεις και όλες οι χώρες δεν εξετάζονται από στατική, αλλά από δυναμική άποψη, δηλ. όχι σε κατάσταση ακινησίας, αλλά σε κατάσταση κίνησης (που οι νόμοι της πηγάζουν από τους οικονομικούς όρους ύπαρξης κάθε τάξης). Η κίνηση με τη σειρά της δεν εξετάζεται μόνο από την άποψη του παρελθόντος, αλλά και από την άποψη του μέλλοντος, όχι με τη χυδαία αντίληψη των «εξελικτικών», που βλέπουν μόνο τις αργές αλλαγές, αλλά διαλεκτικά: «Στις μεγάλες ιστορικές εξελίξεις 20 χρόνια ισοδυναμούν με μια μέρα—έγραφε ο Μαρξ στον Ένγκελς—αν και αργότερα μπορεί να έλθουν τέτιες μέρες, που να συγκεντρώνουν μέσα τους 20 χρόνια» (τ. III, σελ. 127, «Αλληλογραφία»). Σε κάθε βαθμίδα ανάπτυξης, η τακτική του προλεταριάτου πρέπει κάθε στιγμή να υπολογίζει αυτή την αντικειμενικά αναπόφευκτη διαλεκτική της ιστορίας της ανθρωπότητας, χρησιμοποιώντας από το ένα μέρος, τις εποχές της πολιτικής στασιμότητας ή της λεγόμενης «ειρηνικής» εξέλιξης με ρυθμό χελώνας, για ν' αναπτύξει τη συνείδηση, τη δύναμη και τη μαχητική ικανότητα της πρωτοπόρας τάξης και διεξάγοντας, από το άλλο μέρος, όλη αυτή τη δουλιά με προσανατολισμό τον «τελικό σκοπό» της κίνησης της δοσμένης τάξης και τη δημιουργία μέσα σ' αυτή την κίνηση της ικανότητας να δίνονται πρακτικές λύσεις στα μεγάλα προβλήματα στις μεγάλες μέρες, που «συγκεντρώνουν μέσα τους 20 χρόνια». Σχετικά μ' αυτό το ζήτημα έχουν ξεχωριστή σημασία δυό συλλογισμοί του Μαρξ. Ο ένας είναι από την «Αθλιότητα

της φιλοσοφίας» και αφορά τον οικονομικό αγώνα και τις οικονομικές οργανώσεις του προλεταριάτου και ο άλλος από το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» και αφορά τα πολιτικά καθήκοντα του προλεταριάτου. Ο πρώτος λέει: «Η μεγάλη βιομηχανία συγκεντρώνει στο ίδιο μέτρο ένα πλήθος ανθρώπους που δεν γνωρίζει ο ένας τον άλλο. Ο συναγωνισμός προκαλεί διάσπαση στα συμφέροντά τους. Η περιφρούρηση όμως του μεροκάματου, το κοινό αυτό συμφέρον απέναντι στο αφεντικό τους, τους ενώνει σε μια κοινή σκέψη, τη σκέψη της αντίστασης, του συνασπισμού τους... Αν στην αρχή ο συνασπισμός αυτός γίνεται μεμονωμένα, κατόπιν σχηματίζονται ομάδες και η περιφρούρηση από τους εργάτες των συνδικάτων τους ενάντια στο κεφάλαιο, που διαρκώς ενώνεται, γίνεται γι' αυτούς πιο απαραίτητη από την περιφρούρηση του μεροκάματου... Σ' αυτό τον αγώνα—αληθινό εμφύλιο πόλεμο—ενώνονται και αναπτύσσονται όλα τα στοιχεία για την επερχόμενη μάχη. Όταν ο συνασπισμός φτάσει σ' αυτό το σημείο, παίρνει πολιτικό χαρακτήρα». Έχουμε εδώ μπροστά μας το πρόγραμμα και την τακτική του οικονομικού αγώνα και του συνδικαλιστικού κινήματος για μερικές δεκαετίες, για όλη τη μακρόχρονη εποχή της προετοιμασίας των δυνάμεων του προλεταριάτου για την «επερχόμενη μάχη». Κοντά σ' αυτά πρέπει να αναφέρουμε και τις πολυάριθμες υποδείξεις του Μαρξ και του Ένγκελς, όπου παίρνοντας για παράδειγμα το αγγλικό εργατικό κίνημα, δείχνουν πώς η «άνθιση» της βιομηχανίας προκαλεί απόπειρες «εξαγοράς των εργατών» (τ. I, σελ. 136, «Αλληλογραφία με τον Ένγκελς») και απόσπασής τους από τον αγώνα πώς η άνθιση αυτή γενικά «διαφθείρει τους εργάτες» (τ. II, σελ. 218) πώς «αστοποιείται» το αγγλικό προλεταριάτο, πώς «το πιο αστικό απ' όλα τα έθνη» (το αγγλικό) «θέλει, όπως φαίνεται, να οδηγήσει τελικά τα πράγματα σε σημείο, ώστε δίπλα στην αστική τάξη να έχει μια αστική αριστοκρατία και ένα αστικό προλεταριάτο» (τ. II, σελ. 290) πώς εξαφανίζεται «η επαναστατική θέλησή του» (τ. III, σελ. 124) πώς θα χρειαστεί να περιμένουμε λίγο-πολύ μακρόχρονο διάστημα «για ν' απαλλαγούν οι άγγλοι εργάτες από τη φανερή αστική τους μόλυνση» (τ. III, σελ. 127) πώς από το αγγλικό εργατικό κίνημα λείπει «η φλόγα των χαρτιστών» (1866, τ. III, σελ. 305) πώς οι άγγλοι ηγέτες των εργατών διαμορφώνονται σύμφωνα μ' έναν τύπο ενδιάμεσο «ανάμεσα σε ριζοσπάστη αστό και εργάτη» (για τον Χόλιοκ, τ. IV, σελ. 209) πώς, λόγω του μονοπωλίου της Αγγλίας κι όσο το μονοπώλιο αυτό δεν θα έχει σπάσει, «δεν μπορείς να κάνεις τίποτε με τους βρετανούς εργάτες» (τ. IV, σελ.

433). Η τακτική του οικονομικού αγώνα σε σχέση με τη γενική πορεία (και την έκβαση) του εργατικού κινήματος εξετάζεται εδώ από μια εξαιρετικά πλατιά, ολόπλευρα διαλεκτική και αληθινά επαναστατική άποψη.

Το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», μιλώντας για την τακτική του πολιτικού αγώνα, διατύπωσε τη βασική θέση του μαρξισμού: «οι κομμουνιστές αγωνίζονται για τους άμεσους σκοπούς και τα άμεσα συμφέροντα της εργατικής τάξης, ταυτόχρονα όμως υπερασπίζονται και το μέλλον του κινήματος». Σύμφωνα μ' αυτή τη θέση ο Μαρξ υποστήριξε το 1848 στην Πολωνία το κόμμα της «αγροτικής επανάστασης», «το ίδιο εκείνο κόμμα που προκάλεσε την εξέγερση της Κρακοβίας το 1846»²¹. Στη Γερμανία το 1848-1849, ο Μαρξ υποστήριξε την άκρα επαναστατική δημοκρατία και ποτέ αργότερα δεν ανακάλεσε όσα είχε πει τότε για την τακτική. Τη γερμανική αστική τάξη τη θεωρούσε στοιχείο που «από την αρχή είχε την τάση να προδώσει το λαό» (μόνο μια συμμαχία με την αγροτιά θα έδινε στην αστική τάξη τη δυνατότητα να εκπληρώσει στο ακέραιο τα καθήκοντά της) «και να έλθει σε συμβιβασμό με τους εστεμμένους εκπροσώπους της παλιάς κοινωνίας». Αυτή είναι η γενική ανάλυση που έδωσε ο Μαρξ για την ταξική θέση της γερμανικής αστικής τάξης στην εποχή της αστικοδημοκρατικής επανάστασης, ανάλυση που αποτελεί, ανάμεσα στ' άλλα, πρότυπο υλισμού που εξετάζει την κοινωνία στην κίνησή της και μάλιστα όχι μόνο από την πλευρά της κίνησης που είναι στραμμένη προς τα πίσω: «... χωρίς πίστη στον ίδιο τον εαυτό της, χωρίς πίστη στο λαό μουρμουρίζοντας προς τα πάνω, τρέμοντας προς τα κάτω... φοβισμένη προς στην παγκόσμια θύελα· καμιά ενεργητικότητα προς καμιά κατεύθυνση, λογοκλοπή προς όλες τις κατευθύνσεις... χωρίς πρωτοβουλία... ένας καταραμένος γέρος, καταδικασμένος να διευθύνει σύμφωνα με τα γεροντικά του συμφέροντα τις πρώτες νεανικές ορμές ενός ρωμαλέου λαού...» («Νέα Εφημερίδα του Ρήνου», 1848, βλ. «Φιλολογική Κληρονομιά», τόμ. III, σελ. 212)²². Ύστερα από 20 περίπου χρόνια ο Μαρξ σε γράμμα του προς τον Ένγκελς (III, 224) δήλωνε πως η αιτία της αποτυχίας της επανάστασης του 1848 είναι το γεγονός ότι η αστική τάξη προτίμησε την ησυχία και τη σκλαβιά από την προοπτική και μόνο της πάλης για την ελευθερία. Όταν τέλειωσε η εποχή των επαναστάσεων του 1848-1849, ο Μαρξ ξεσηκώθηκε ενάντια σε κάθε παιχνίδι με την επανάσταση (Σάπερ—Βίλιχ και πάλη εναντίον τους) και απαιτούσε να γίνεται η δουλιά μυαλωμένα στην εποχή αυτή της νέας φάσης, που προετοίμαζε δήθεν «ειρηνικά» νέες επαναστάσεις. Η παρα-

κάτω εκτίμηση της κατάστασης στη Γερμανία στα 1856, στην περίοδο της πιο μαύρης αντίδρασης, δείχνει με ποιο πνεύμα απαιτούσε ο Μαρξ να διεξάγεται αυτή η δουλιά: «Το παν στη Γερμανία θα εξαρτηθεί από τη δυνατότητα να υποστηριχτεί η προλεταριακή επανάσταση με μια δεύτερη έκδοση του πολέμου των χωρικών» («Αλληλογραφία με τον Ένγκελς», τ. II, 108)². Όσο η δημοκρατική (αστική) επανάσταση στη Γερμανία δεν είχε τερματιστεί, όλη η προσοχή του Μαρξ, στο ζήτημα της τακτικής του σοσιαλιστικού προλεταριάτου, συγκεντρωνόταν στην ανάπτυξη της δημοκρατικής θέλησης της αγροτιάς. Είχε τη γνώμη ότι η θέση του Λασσάλ αποτελεί «αντικειμενικά προδοσία απέναντι στο εργατικό κίνημα προς όφελος της Πρωσσίας» (τ. III, σελ. 210) ανάμεσα στ' άλλα ακριβώς γιατί ο Λασσάλ χαριζόταν στους τσιφλικάδες και τον πρωσσικό εθνικισμό. «Είναι πρόστυχο», έγραφε ο Ένγκελς το 1865, ανταλλάσσοντας σκέψεις με τον Μαρξ σχετικά με κάποια κοινή δήλωση που σχεδίαζαν να κάνουν στον τύπο, «σε μια αγροτική χώρα να επιτίθεται κανείς εξονόματος του βιομηχανικού προλεταριάτου μόνο ενάντια στην αστική τάξη και να ξεχνά την πατριαρχική «εκμετάλλευση με τη μαγκούρα» του αγροτικού προλεταριάτου από τους φεουδάρχες ευγενείς» (τ. III, σελ. 217). Την περίοδο του 1864-1870, τότε που πλησίαζε στο τέλος της η εποχή του τερματισμού της αστικοδημοκρατικής επανάστασης στη Γερμανία, η εποχή του αγώνα των εκμεταλλευτριών τάξεων της Πρωσσίας και της Αυστρίας για τον ένα ή τον άλλο τρόπο τερματισμού αυτής της επανάστασης από τα πάνω, ο Μαρξ δεν καταδικάζε μόνο τον Λασσάλ που ερωτοτροπούσε με τον Βίσμαρκ, μα και διόρθωνε τον Λήμπκνεχτ που είχε πέσει σε «αυστροφιλία» και υπεράσπιζε τον παρτικουλαρισμό· ο Μαρξ απαιτούσε μια επαναστατική τακτική, που να καταπολεμάει εξίσου αμείλικτα και τον Βίσμαρκ και τους αυστρόφιλους, μια τακτική που να μην προσαρμόζεται στο «νικητή», δηλ. στον γιούνκερ της Πρωσσίας, αλλά να ξαναρχίσει αμέσως τον επαναστατικό αγώνα εναντίον του και μάλιστα στο έδαφος που δημιούργησαν οι στρατιωτικές νίκες της Πρωσσίας («Αλληλογραφία με τον Ένγκελς», τ. III, σελ. 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 418, 437, 440-441). Στην περίφημη έκκληση της Διεθνούς της 9 του Σεπτεμβρίου 1870 ο Μαρξ συνιστούσε στο γαλλικό προλεταριάτο να προσέξει να μην αναλάβει μια πρόωγη εξέγερση, όταν όμως παρ' όλα αυτά άρχισε η εξέγερση (το 1871), ο Μαρξ χαιρέτισε με ενθουσιασμό την επαναστατική πρωτοβουλία των μαζών «που έκαναν έφοδο στον ουρανό» (γράμμα του Μαρξ προς τον Κούγκελμαν). Μια ήττα της επαναστατικής πάλης μέσα

σ' αυτή την κατάσταση, όπως και σε πολλές άλλες, ήταν από την άποψη του διαλεκτικού υλισμού του Μαρξ μικρότερο κακό μέσα στη γενική πορεία και την έκβαση του προλεταριακού αγώνα, απ' ό,τι η εγκατάλειψη της κατεχόμενης θέσης και η συνθηκολόγηση χωρίς μάχη: μια τέτια συνθηκολόγηση θα έσπαζε το ηθικό του προλεταριάτου και θα υπόσκαπτε την ικανότητά του για αγώνα. Ο Μαρξ εκτιμούσε πέρα για πέρα τη χρησιμότητα των νόμιμων μέσων πάλης στην εποχή της πολιτικής στασιμότητας και της κυριαρχίας της αστικής νομιμότητας, το 1877-1878 όμως, μετά την έκδοση του έκτακτου νόμου ενάντια στους σοσιαλιστές²⁴ καταδίκασε αυστηρά την «επαναστατική φρασεολογία» του Μοστ, μα στρεφόταν με όχι λιγότερη, αν όχι περισσότερη, αυστηρότητα ενάντια στον οπορτουνισμό, που κυριεύσε τότε για ένα διάστημα το επίσημο Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, που δεν έδειξε αμέσως καρτερικότητα, σταθερότητα, επαναστατικότητα, απόφαση να περάσει σε παράνομο αγώνα σαν απάντηση στον έκτακτο νόμο («Γράμματα του Μαρξ στον Ένγκελς», τ. IV, σελ. 397, 404, 418, 422, 424. Σύγκρ. επίσης τα γράμματα προς τον Ζόργκε).

Γράφτηκε τον Ιούλη-Νοέμβρη 1914

Δημοσιεύτηκε με συντομώσεις το 1915

στο Εγκυκλοπαιδικό λεξικό

Γκρανάτ, έκδοση 7η, τόμ. 28ος

Υπογραφή Β Ι λ ι ν

Ο πρόλογος δημοσιεύτηκε

το 1918 στην μπροσούρα

Ν Λένιν «Καρλ Μαρξ».

Μόσχα εκδ. «Πριμπό»

Β.Ι.Λένιν. Άπαντα

5η έκδ., том 26.

σελ. 43-80

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΡΙΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ²⁵

Η διδασκαλία του Μαρξ προκαλεί σ' όλο τον πολιτισμένο κόσμο τη μεγαλύτερη εχθρότητα και το μίσος όλης της αστικής επιστήμης (και της επισήμης και της φιλελεύθερης), που βλέπει το μαρξισμό σαν μια «βλαβερή αίρεση». Και δεν μπορεί να περιμένει κανείς διαφορετική στάση, γιατί δεν είναι δυνατό να υπάρξει «αμερόληπτη» κοινωνική επιστήμη σε μια κοινωνία χτισμένη πάνω στην ταξική πάλη. Έτσι είτε αλλιώς, *όλη* και η επίσημη και η φιλελεύθερη επιστήμη, *υπερασπίζει* τη μισθωτή δουλειά, ενώ ο μαρξισμός έχει κηρύξει αμείλικτο πόλεμο ενάντια σ' αυτή τη δουλειά. Το να περιμένει κανείς αμερόληπτη επιστήμη στην κοινωνία της μισθωτής δουλειάς είναι κουτούτσικη αφέλεια, που μοιάζει με το να περιμένει κανείς αμεροληψία από τους εργοστασιάρχες στο ζήτημα, αν θα πρέπει ν' αιχμήσουν το μεροκάματο των εργατών, ελαττώνοντας τα κέρδη του κεφαλαίου.

Μα δεν είναι μόνο αυτό. Η ιστορία της φιλοσοφίας και η ιστορία της κοινωνικής επιστήμης δείχνουν πεντακαθαρα ότι στο μαρξισμό δεν υπάρχει τίποτε που να μοιάζει με «αίρεση», με την έννοια κάποιας κλειστής, αποστεωμένης διδασκαλίας που εμφανίστηκε *ίσω* από τη λεωφόρο της εξέλιξης του παγκόσμιου πολιτισμού. Αντίθετα, όλη η μεγαλοφυΐα του Μαρξ βρίσκεται ακριβώς στο ότι έδωσε απαντήσεις στα ερωτήματα που είχε ήδη θέσει η πρωτοπόρα σκέψη της ανθρωπότητας. Η διδασκαλία του γεννήθηκε σαν κατευθείαν και άμεση *συνέχιση* της διδασκαλίας των πιο μεγάλων εκπροσώπων της φιλοσοφίας, της πολιτικής οικονομίας και του σοσιαλισμού.

Η διδασκαλία του Μαρξ είναι παντοδύναμη, γιατί είναι σωστή. Είναι πλήρης και αρμονική, γιατί δίνει στους ανθρώπους μian ολοκληρωμένη κοσμοθεωρία, ασυμβίβαστη απέναντι σε κάθε δεισιδαιμονία, σε κάθε αντίδραση, σε κάθε υπεράσπιση της αστικής καταπίεσης. Είναι νόμιμος διάδοχος ό,τι πιο καλού δημιούργησε η ανθρωπότητα στο 19ο αιώνα με τη μορφή της

γερμανικής φιλοσοφίας, της αγγλικής πολιτικής οικονομίας, του γαλλικού σοσιαλισμού.

Σ' αυτές τις τρεις πηγές, που αποτελούν ταυτόχρονα και τα συστατικά μέρη του μαρξισμού, θα σταθούμε με συντομία.

1

Η φιλοσοφία του μαρξισμού είναι ο *υλισμός*. Στη διάρκεια ολης της νεότερης ιστορίας της Ευρώπης και κυρίως στα τέλη του 18ου αιώνα, στη Γαλλία όπου δινόταν η αποφασιστική μάχη ενάντια σε κάθε μεσαιωνική σαβούρα, ενάντια στη δουλοπαροικία που επικρατούσε στους θεσμούς και στις ιδέες, ο υλισμός αποδειχτηκε η μοναδική συνεπής φιλοσοφία, πιστή σ' όλες τις αρχές των φυσικών επιστημών, εχθρική προς τις δεισιδαιμονίες, την ψευτοευλάβεια κτλ. Γι' αυτό οι εχθροί της δημοκρατίας προσπαθοίσαν με όλες τους τις δυνάμεις να «αναιρέσουν», να υποσκάψουν, να συκοφαντήσουν τον υλισμό και υπεράσπιζαν τις διάφορες μορφές του φιλοσοφικού ιδεαλισμού, που έτσι είτε αλλιώς καταλήγει πάντα στην υπεράσπιση ή στην υποστήριξη της θρησκείας.

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς υπεράσπισαν με τον πιο αποφασιστικό τρόπο το φιλοσοφικό υλισμό και εξήγησαν επανειλημμένα ποσο βαθιά λαθεμένη είναι κάθε παρέκκλιση απ' αυτή τη βάση. Οι απόψεις τους έχουν εκτεθεί με τη μεγαλύτερη σαφήνεια και διεξοδικότητα στα έργα του Ένγκελς «Λουδοβίκος Φόουερμπαχ» και «Αντι-Ντύρινγκ», που όπως και το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο»¹, αποτελούν εγκόλπιο κάθε συνειδητού εργάτη.

Ο Μαρξ όμως δεν σταμάτησε στον υλισμό του 18ου αιώνα, μα προώθησε τη φιλοσοφία. Την πλούτισε με τις κατακτήσεις της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας, ιδιαίτερα του συστήματος του Χέγκελ, που με τη σειρά του είχε οδηγήσει στον υλισμό του Φόουερμπαχ. Η κυριότερη απ' αυτές τις κατακτήσεις είναι η *διλεκτική*, δηλαδή η διδασκαλία της εξέλιξης στην πιο πλήρη, βαθιά κι απαλλαγμένη από κάθε μονομέρεια μορφή της, η διδασκαλία της σχετικότητας της ανθρώπινης γνώσης που μας δίνει μίαν αντανάκλαση της αιώνια εξελισσόμενης ύλης. Οι νεότερες ανακαλύψεις των φυσικών επιστημών—ράδιο, ηλεκτρόνια, μεταστοιχείωση—επιβεβαίωσαν περίλαμπρα το διαλεκτικό υλισμό του Μαρξ, παρόλες τις θεωρίες των αστών φιλοσόφων με τις «καινούργιες» αναδρομές τους στον καλιό και σάπιο ιδεαλισμό.

Ο Μαρξ, βαθαίνοντας και αναπτύσσοντας το φιλοσοφικό

υλισμό, τον οδήγησε ως το τέλος, τον επέκτεινε από τη γνώση της φύσης στη γνώση της *ανθρώπινης κοινωνίας*. Ο ιστορικός υλισμός του Μαρξ αποτελεί μέγιστη κατάκτηση της επιστημονικής σκέψης. Το χάος και η αυθαιρεσία που βασιλευσαν ως τότε στις αντιλήψεις για την ιστορία και την πολιτική, αντικαταστάθηκαν από μια καταπληκτικά ολοκληρωμένη και αρμονική επιστημονική θεωρία, που δείχνει πως μέσα από μια μορφή της κοινωνικής ζωής αναπτύσσεται, σαν συνέπεια της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, μια άλλη, ανώτερη μορφή, από τη δουλοπαροικία π.χ. γεννιέται ο καπιταλισμός.

Όπως ακριβώς η γνώση του ανθρώπου αντανακλά τη φύση που υπάρχει ανεξάρτητα απ' αυτόν, δηλαδή την εξελισσόμενη ύλη, έτσι και η *κοινωνική γνώση* του ανθρώπου (δηλαδή οι διάφορες αντιλήψεις και διδασκαλίες φιλοσοφικές, θρησκευτικές, πολιτικές κτλ.) αντανακλά το *οικονομικό καθεστώς* της κοινωνίας. Οι πολιτικοί θεσμοί είναι το εποικοδόμημα πάνω στην οικονομική βάση. Βλέπουμε λ.χ., πώς οι διάφορες πολιτικές μορφές των σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών χρησιμεύουν για τη στερέωση της κυριαρχίας της αστικής τάξης πάνω στο προλεταριάτο.

Η φιλοσοφία του Μαρξ είναι ο ολοκληρωμένος φιλοσοφικός υλισμός, που έδωσε στην ανθρωπότητα — και ιδιαίτερα στην εργατική τάξη — ισχυρά όργανα γνώσης.

II

Ο Μαρξ, αφού αναγνώρισε ότι το οικονομικό καθεστώς είναι η βάση πάνω στην οποία υψώνεται το πολιτικό εποικοδόμημα, έστρεψε κυρίως την προσοχή του στη μελέτη αυτού του οικονομικού καθεστώτος. Το βασικό έργο του Μαρξ, το «Κεφάλαιο», είναι αφιερωμένο στη μελέτη του οικονομικού καθεστώτος της σύγχρονης, δηλαδή της καπιταλιστικής, κοινωνίας.

Η κλασική πολιτική οικονομία διαμορφώθηκε πριν από τον Μαρξ στην Αγγλία, την πιο εξελιγμένη καπιταλιστική χώρα. Ο Άνταμ Σμιθ και ο Ντάβιντ Ρικάρντο, μελετώντας το οικονομικό καθεστώς, έβαλαν τις βάσεις της *εργασιακής θεωρίας της αξίας*. Ο Μαρξ συνέχισε το έργο τους. Θεμελίωσε γερά και ανάπτυξε με συνέπεια αυτή τη θεωρία. Έδειξε ότι η αξία κάθε εμπορεύματος καθορίζεται από την ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας, που απαιτείται για την παραγωγή του εμπορεύματος.

Εκεί όπου οι αστοί οικονομολόγοι έβλεπαν σχέσεις πραγ-

μάτων (ανταλλαγή εμπορεύματος με εμπόρευμα), ο Μαρξ αποκάλυψε *σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους*. Η ανταλλαγή των εμπορευμάτων εκφράζει τη σύνδεση ανάμεσα στους ξεχωριστούς παραγωγούς μέσω της αγοράς. Το χρήμα σημαίνει ότι η σύνδεση αυτή γίνεται όλο και πιο στενή, συνενώνοντας αδιαρήκτα σ' ένα σύνολο όλη την οικονομική ζωή των ξεχωριστών παραγωγών. Το κεφάλαιο σημαίνει παραπέρα ανάπτυξη αυτής της σύνδεσης: η εργατική δύναμη του ανθρώπου γίνεται εμπόρευμα. Ο μισθωτός εργάτης πουλάει την εργατική του δύναμη στον ιδιοκτήτη της γης, του εργοστασίου, των εργαλείων δουλιάς. Ένα μέρος της εργάσιμης μέρας ο εργάτης το διαθέτει για να καλύψει τα έξοδα της συντήρησής του και της συντήρησης της οικογένειάς του (μισθός εργασίας) και το άλλο μέρος της μέρας ο εργάτης δουλεύει δωρεάν, δημιουργώντας για τον καπιταλιστή την *υπεραξία*, την πηγή του κέρδους, την πηγή του πλούτου της τάξης των καπιταλιστών.

Η διδασκαλία της υπεραξίας είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της οικονομικής θεωρίας του Μαρξ.

Το κεφάλαιο που δημιουργήθηκε με τη δουλιά του εργάτη καταπιέζει τον εργάτη, καταστρέφοντας τους μικρονοικοκυρτους και δημιουργώντας τη στρατιά των ανέργων. Στη βιομηχανία φαίνεται αμέσως η νίκη της μεγάλης παραγωγής, μα και στη γεωργία βλέπουμε το ίδιο φαινόμενο: η υπεροχή της μεγάλης καπιταλιστικής γεωργίας μεγαλώνει, αυξάνει η χρησιμοποίηση μηχανών, το αγροτικό νοικοκυριό πιάνεται στη θηλιά του χρηματικού κεφαλαίου, ξεπέφτει και καταστρέφεται κάτω από το βάρος της καθυστερημένης τεχνικής. Στη γεωργία είναι διαφορετικές οι μορφές της κατάρπτωσης της μικρής παραγωγής, η ίδια όμως η κατάρπτωσή της είναι γεγονός αναμφισβήτητο.

Το κεφάλαιο, τσακίζοντας τη μικρή παραγωγή, οδηγεί στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και στη δημιουργία μονοπωλιακής θέσης για τις ενώσεις των πολύ μεγάλων καπιταλιστών. Η ίδια η παραγωγή γίνεται όλο και πιο κοινωνική—εκατοντάδες χιλιάδες κι εκατομμύρια εργάτες συνενώνονται σ' ένα σχεδιασμένο οικονομικό οργανισμό—ενώ το προϊόν της κοινής εργασίας το ιδιοποιείται μια χούφτα καπιταλιστών. Μεγαλώνει η αναρχία στην παραγωγή, οι κρίσεις, το λυσσαλέο κυνηγητό των αγορών, η φτώχεια της μάζας του πληθυσμού.

Το καπιταλιστικό καθεστώς, μεγαλώνοντας την εξάρτηση των εργατών από το κεφάλαιο, δημιουργεί τη μεγάλη δύναμη της ενωμένης εργασίας.

Ο Μαρξ παρακολούθησε την εξέλιξη του καπιταλισμού από τα πρώτα έμβρυα της εμπορευματικής οικονομίας, από την απλή

ανταλλαγή ως τις ανώτερες μορφές του, ως τη μεγάλη παραγωγή. Και η πείρα όλων των καπιταλιστικών χωρών, τόσο των παλιών, όσο και των καινούργιων, δείχνει παραστατικά από χρόνο σε χρόνο όλο και σε μεγαλύτερο αριθμό εργατών την ορθότητα της διδασκαλίας αυτής του Μαρξ.

Ο καπιταλισμός νίκησε σ' όλο τον κόσμο, μα η νίκη αυτή δεν είναι παρά μόνο το κατώφλι της νίκης της εργασίας κατά του κεφαλαίου.

III

Όταν ανατράπηκε η δουλοπαροικία και είδε το φως της μέρας η «ελεύθερη» καπιταλιστική κοινωνία, αποκαλύφθηκε αμέσως ότι η ελευθερία αυτή σημαίνει καινούργιο σύστημα καταπίεσης και εκμετάλλευσης των εργαζομένων. Αμέσως άρχισαν να εμφανίζονται διάφορες σοσιαλιστικές διδασκαλίες, σαν αντανάκλαση αυτής της καταπίεσης και σαν διαμαρτυρία ενάντιά της. Ο αρχικός όμως σοσιαλισμός ήταν *ουτοπικός* σοσιαλισμός. Έκανε κριτική στην καπιταλιστική κοινωνία, την καταδίκασε, την καταριόταν, ονειρευόταν τον αφανισμό της, έπλαθε με τη φαντασία του ένα καλύτερο καθεστώς, προσπαθούσε να πείσει τους πλούσιους για το ανήθικο της εκμετάλλευσης.

Μα ο ουτοπικός σοσιαλισμός δεν μπορούσε να υποδείξει μια πραγματική διέξοδο. Δεν μπορούσε ούτε να εξηγήσει την ουσία της μισθωτής σκλαβιάς στον καπιταλισμό, ούτε ν' ανακαλύψει τους νόμους της εξέλιξής του, ούτε να βρει την *κοινωνική* εκείνη *δύναμη* που είναι ικανή να γίνει ο δημιουργός της νέας κοινωνίας.

Στο μεταξύ οι θυελλώδεις επαναστάσεις, που συνόδεψαν την πτώση της φεουδαρχίας, της δουλοπαροικίας, παντού στην Ευρώπη και κυρίως στη Γαλλία, αποκάλυπταν όλο και πιο εξώφθαλμα πως βάση όλης της εξέλιξης και κινητήρια δύναμή της είναι η *πάλη των τάξεων*.

Καμιά νίκη της πολιτικής ελευθερίας πάνω στην τάξη των φεουδαρχών δεν κατακτήθηκε χωρίς απεγνωσμένη αντίσταση. Καμιά καπιταλιστική χώρα δεν διαμορφώθηκε πάνω σε λίγο-πολύ ελεύθερη, δημοκρατική βάση, χωρίς αγώνα ζωής ή θανάτου ανάμεσα στις διάφορες τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Η μεγαλοφυΐα του Μαρξ συνίσταται στο ότι μπόρεσε νωρίτερα απ' όλους να βγάλει από δω το συμπέρασμα που μας διδάσκει η παγκόσμια ιστορία και να το εφαρμόσει με συνέπεια. Το συμπέρασμα αυτό είναι η διδασκαλία για την *ταξική πάλη*.

Οι άνθρωποι ήταν πάντα και θα είναι πάντα τα απλοϊκά θύματα της απάτης και της αυταπάτης στην πολιτική, όσο δεν θα μάθουν ν' αναζητούν πίσω από τις διάφορες ηθικές, θρησκευτικές, πολιτικές και κοινωνικές φράσεις, διακηρύξεις, υποσχέσεις, τα *σιμφίροντα* τούτων ή εκείνων των τάξεων. Οι οπαδοί των μεταρρυθμίσεων και των βελτιώσεων θα εξαπατούνται πάντα από τους υπερασπιστές του παλιού, εφόσον δεν θα καταλάβουν ότι κάθε παλιός θεσμός, όσο παράλογος και σάπιος κι αν φαίνεται, κρατιέται από τις δυνάμεις τούτων ή εκείνων των κυρίαρχων τάξεων. Και για να σπάσουμε την αντίσταση αυτών των τάξεων υπάρχει *μόνο ένα* μέσο: να βρούμε μέσα στην ίδια την κοινωνία που μας περιβάλλει, να διαφωτίσουμε και να οργανώσουμε για την πάλη τις δυνάμεις εκείνες, που μπορούν—και λόγω της κοινωνικής τους θέσης *σφείλουν*—ν' αποτελέσουν τη δύναμη την ικανή να σαρώσει το παλιό και να δημιουργήσει το νέο.

Μόνο ο φιλοσοφικός υλισμός του Μαρξ έδειξε στο προλεταριάτο τη διέξοδο από την πνευματική σκλαβιά, όπου φυτοζωούσαν και φυτοζωούν ως τώρα όλες οι καταπιεζόμενες τάξεις. Μόνο η οικονομική θεωρία του Μαρξ εξήγησε την πραγματική θέση του προλεταριάτου μέσα στο γενικό σύστημα του καπιταλισμού.

Σε όλο τον κόσμο, από την Αμερική, ως την Ιαπωνία και από τη Σουηδία ως τη Νότια Αφρική, πληθαίνουν οι αυτοτελείς οργανώσεις του προλεταριάτου. Το προλεταριάτο διαφωτίζεται και διαπαιδαγωγείται, διεξάγοντας την ταξική του πάλη, απαλλάσσεται από τις προλήψεις της αστικής κοινωνίας, συσπειρώνεται όλο και πιο σφιχτά και μαθαίνει να εκτιμά σωστά τις επιτυχίες του, ατσαλώνει τις δυνάμεις του και αναπτύσσεται ακατάπαυστα.

«Προβλεπόμενα» τεύχ 3
Μάρτης του 1913
Υπογραφή: Β I

Β I Αένν. Απαντα,
5η έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 41-48

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ²⁷

Το κύριο στη διδασκαλία του Μαρξ είναι ότι φώτισε τον κομμοιστορικό ρόλο του προλεταριάτου σαν δημιουργού της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Η πορεία των γεγονότων σ'όλο τον κόσμο επιβεβαίωσε άραγε κατοπινά αυτή τη διδασκαλία, όπως την είχε εκθέσει ο Μαρξ:

Για πρώτη φορά ο Μαρξ μίλησε γι'αυτήν το 1844. Το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» του Μαρξ και του Ένγκελς, που βγήκε το 1848, μας δίνει κιόλας μια πλήρη, συστηματική, την καλύτερη ως τα τώρα έκθεση αυτής της διδασκαλίας. Από τότε η παγκόσμια ιστορία χωρίζεται ξεκάθαρα σε τρεις κύριες περιόδους: 1) από την επανάσταση του 1848 ως την Κομμούνα του Παρισιού (1871): 2) από την Κομμούνα του Παρισιού ως τη ρωσική επανάσταση (1905): 3) από τη ρωσική επανάσταση και ύστερα.

Ας δούμε φευγαλέα ποιά τύχη είχε η διδασκαλία του Μαρξ στην καθεμιά απ'αυτές τις περιόδους.

I

Στις αρχές της πρώτης περιόδου δεν κυριαρχεί καθόλου η διδασκαλία του Μαρξ. Δεν είναι παρά μια από τις εξαιρετικά πολυάριθμες ομάδες ή ρεύματα του σοσιαλισμού. Κυριαρχούν τέτιες μορφές σοσιαλισμού, που συγγενεύουν βασικά με το δικό μας το ναροντικισμό: μη κατανόηση της υλιστικής βάσης της ιστορικής κίνησης, ανικανότητα να ξεχωρίσουν το ρόλο και τη σημασία της κάθε τάξης της καπιταλιστικής κοινωνίας, συγκάλυψη της αστικής ουσίας των δημοκρατικών μετασχηματισμών με διάφορες δήθεν σοσιαλιστικές φράσεις για το «λαό», τη «δικαιοσύνη», το «δικαιο» κτλ.

Η επανάσταση του 1848 δίνει θανάσιμο χτύπημα σε όλες αυτές τις θορυβώδεις, παρδαλές, φωνακλάδικες μορφές του προμαρξικού σοσιαλισμού. Η επανάσταση σ'όλες τις χώρες δείχνει

τις διάφορες τάξεις της κοινωνίας *στη δράση*. Οι τουφεκισμοί των εργατών από τη δημοκρατική αστική τάξη τις μέρες του Ιούνη του 1848 στο Παρίσι δείχνουν οριστικά ότι *μόνο* το προλεταριάτο είναι από τη φύση του σοσιαλιστικό. Η φιλελεύθερη αστική τάξη φοβάται εκατό φορές περισσότερο την ανεξαρτησία αυτής της τάξης από οποιαδήποτε αντίδραση. Ο δειλός φιλελευθερισμός σέρνεται μπροστά στην αντίδραση. Η αγροτιά ικανοποιείται με την κατάργηση των υπολειμμάτων της φεουδαρχίας και περνά με το μέρος του καθεστώτος και μόνο που και που ταλαντεύεται ανάμεσα στην *εργατική δημοκρατία* και στον *αστικό φιλελευθερισμό*. Όλες οι θεωρίες για *αταξικό* σοσιαλισμό και για *αταξική* πολιτική αποδειχνόνται κούφιας ανοησίας.

Η Κομμούνα του Παρισιού (1871) τερματίζει αυτή την εξέλιξη των αστικών μετασχηματισμών. Μόνο στον ηρωισμό του προλεταριάτου χρωστά τη στερέρωσή της η δημοκρατία, δηλ. εκείνη η μορφή κρατικής συγκρότησης, όπου οι ταξικές σχέσεις προβάλλουν με την πιο απροκάλυπτη μορφή.

Σε όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες μια πιο συγχυσμένη και λιγότερο αποτελειωμένη εξέλιξη οδηγεί επίσης στην ίδια διαμορφωμένη πια αστική κοινωνία. Στα τέλη της πρώτης περιόδου (1848-1871), που ήταν περίοδος με θύελλες και επαναστάσεις, ο προμαρξικός σοσιαλισμός *πεθαίνει*. Γεννιούνται ανεξάρτητα *προλεταριακά* κόμματα: η I Διεθνής (1864-1872) και η γερμανική σοσιαλδημοκρατία.

II

Η δεύτερη περίοδος (1872-1904) ξεχωρίζει από την πρώτη με τον «ειρηνικό» της χαρακτήρα, με την έλλειψη επαναστάσεων. Η Δύση έχει τελειώσει με τις αστικές επαναστάσεις. Η Ανατολή δεν έχει ακόμη ωριμάσει γι' αυτές.

Η Δύση μπαίνει στο πεδίο της «ειρηνικής» προετοιμασίας για την εποχή των μελλοντικών μετασχηματισμών. Παντού διαμορφώνονται προλεταριακά στη βάση τους σοσιαλιστικά κόμματα, που μαθαίνουν να χρησιμοποιούν τον αστικό κοινοβουλευτισμό, να δημιουργούν τον καθημερινό τους τύπο, τα μορφωτικά τους ιδρύματα, τα συνδικάτα τους, τους συνεταιρισμούς τους. Η διδασκαλία του Μαρξ κερδίζει μια πλήρη νίκη και *παίρνει πλάτος*. Αργά, μα σταθερά προχωρεί η κίνηση του ξεδιαλέγματος και της συγκέντρωσης των δυνάμεων του προλεταριάτου, της προετοιμασίας του για τις μελλοντικές μάχες.

Η διαλεκτική της ιστορίας είναι τέτια, που η θεωρητική νίκη του μαρξισμού αναγκάζει τους εχθρούς του να *μεταμφιεστούν*

σε μαρξιστές. Ο σαπισμένος εσωτερικά φιλελευθερισμός δοκιμάζει να ξαναζωντανέψει με τη μορφή του σοσιαλιστικού *οπορτουνισμού*. Την περίοδο της προετοιμασίας των δυνάμεων για τις μεγάλες μάχες την ερμηνεύουν με την έννοια της άρνησης αυτών των μαχών. Την καλύτερευση της κατάστασης των μισθωτών δούλων για τον αγώνα ενάντια στη μισθωτή δουλεία, την εξηγούν με την έννοια ότι οι μισθωτοί δούλοι πουλάνε για μια πεντάρα τα δικαιώματά τους στην ελευθερία. Από δειλία κηρύσσουν την «κοινωνική ειρήνη» (δηλαδή την ειρήνη με τη δουλοκτησία), την άρνηση της ταξικής πάλης κτλ. Έχουν πάρα πολλούς οπαδούς ανάμεσα στους σοσιαλιστές κοινοβουλευτικούς άνδρες, στους διάφορους υπαλλήλους του εργατικού κινήματος και στους «συμπαθούντες» διανοούμενους.

III

Δεν είχαν ακόμη προλάβει οι οπορτουνιστές να παινευτούν για την «κοινωνική ειρήνη» και για το ότι δεν είναι αναπόφευκτες οι θύελλες στη «δημοκρατία» και άνοιξε στην Ασία μια καινούργια πηγή για τις πιο μεγάλες παγκόσμιες θύελλες. Τη ρωσική επανάσταση την ακολούθησαν η τουρκική, η περσική, η κινεζική. Ζούμε τώρα ακριβώς στην εποχή αυτών των καταιγίδων και της «αντίστροφης αντανάκλασής» τους στην Ευρώπη. Όποια κι αν είναι τα πεπρωμένα της μεγάλης κινεζικής δημοκρατίας που εναντίον της ακονίζουν τώρα τα δόντια τους οι διάφορες «πολιτισμένες ύαινες», καμιά δύναμη στον κόσμο δεν πρόκειται να παλινорθώσει την παλιά δουλοπαροικία στην Ασία, να σαρώσει από το πρόσωπο της γης τον ηρωικό δημοκρατισμό των λαϊκών μαζών στις ασιατικές και μισοασιατικές χώρες.

Ορισμένοι άνθρωποι που δεν προσέχουν τις συνθήκες της προετοιμασίας και της ανάπτυξης της μαζικής πάλης, οδηγήθηκαν ως την απόγνωση και τον αναρχισμό από τις μακρόχρονες αναβολές μιας αποφασιστικής πάλης ενάντια στον καπιταλισμό στην Ευρώπη. Βλέπουμε τώρα πόσο κοντόφθαλμη και λιγόψυχη είναι η αναρχική απόγνωση.

Δεν πρέπει να μας πιάνει απόγνωση, μα να αντλούμε θάρρος από το γεγονός ότι η Ασία με τα 800 εκατομμύρια ανθρώπους της τραβήχτηκε στον αγώνα για τα ίδια ευρωπαϊκά ιδανικά.

Οι ασιατικές επαναστάσεις μας έδειξαν την ίδια έλλειψη χαρακτηριστήρα και την προστυχιά του φιλελευθερισμού, την ίδια εξαιρετική σημασία της ανεξαρτησίας των δημοκρατικών μαζών, τον ίδιο ξεκάθαρο διαχωρισμό του προλεταριάτου από κάθε

αστική τάξη. Όποιος ύστερα από την πείρα της Ευρώπης και της Ασίας μιλάει για *αταξική* πολιτική και για *αταξικό* σοσιαλισμό, αξίζει απλώς να τον βάλουν σ'ένα κλουβί και να τον δείχνουν δίπλα σε ένα καγκουρώ της Αυστραλίας.

Ύστερα από την Ασία άρχισε να αναταράζεται—όχι όμως με ασιατικό τρόπο—και η Ευρώπη. Η «ειρηνική» περίοδος του 1872-1904 πέρασε αμετάκλητα στην αιωνιότητα. Η ακρίβεια και ο ζυγός των τραστ προκαλούν μια πρωτοφανέρωτη όξυνση της οικονομικής πάλης, που έβαλε σε κίνηση ακόμη και τους άγγλους εργάτες, που έχουν διαφθαρεί περισσότερο από το φιλελευθερισμό. Μπροστά στα μάτια μας ωριμάζει η πολιτική κρίση ακόμη και μέσα στην πιο «σκληροτράχηλη» χώρα των αστών και των γιούνκερ, τη Γερμανία. Οι ξεφρενοί εξοπλισμοί και η πολιτική του ιμπεριαλισμού δημιουργούν στη σύγχρονη Ευρώπη μια τέτια «κοινωνική ειρήνη» που μοιάζει περισσότερο με μπαρουταποθήκη. Ενώ η αποσύνθεση όλων των αστικών κομμάτων και το ωρίμασμα του προλεταριάτου προχωρούν σταθερά.

Μετά την εμφάνιση του μαρξισμού καθεμιά από τις τρεις αυτές μεγάλες εποχές της παγκόσμιας ιστορίας, του έφερε καινούργιες επιβεβαιώσεις και καινούργιους θριάμβους. Μα ακόμη μεγαλύτερο θρίαμβο θα φέρει στο μαρξισμό, σαν διδασκαλία του προλεταριάτου, η ιστορική εποχή που μας έρχεται.

*«Πραβντα» αρ φου 50.
1 του Μάρτη 1913
Υπογραφή Β Ι*

*Β.Ι. Λεον Απαντα
5η έκδ. τόμ 23α, σελ 1-4*

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟΣ

Ένα γνωστό ρητό λέει: αν τα γεωμετρικά αξιώματα έθιγαν τα συμφέροντα των ανθρώπων, οι άνθρωποι σίγουρα θα τα ανασκεύαζαν. Οι φυσικοϊστορικές θεωρίες που έθιγαν τις παλιές προλήψεις της θεολογίας προκάλεσαν και προκαλούν ως τα σήμερα την πιο λυσσαλέα πάλη. Δεν είναι εκπληκτικό ότι η διδασκαλία του Μαρξ, που εξυπηρετεί άμεσα τη διαφώτιση και την οργάνωση της πρωτοπόρας τάξης της σύγχρονης κοινωνίας, τονίζει τα καθήκοντα αυτής της τάξης και αποδειχνει ότι—λόγω της οικονομικής ανάπτυξης—είναι αναπόφευκτη η αντικατάσταση του σημερινού καθεστώτος με μια καινούργια τάξη πραγμάτων· δεν είναι εκπληκτικό ότι η διδασκαλία αυτή ήταν υποχρεωμένη να κατακτά με μάχη το κάθε της βήμα στο δρόμο της ζωής.

Είναι περιττό να μιλήσουμε για την αστική επιστήμη και φιλοσοφία, που τις διδάσκουν επίσημοι καθηγητές, σύμφωνα με το επίσημο πνεύμα, για ν'αποβλακώσουν τη νέα γενιά των ευπορων τάξεων και για να τη «γυμνάσουν» ενάντια στους εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς. Η επιστήμη αυτή δεν θέλει ούτε ν'ακούσει για μαρξισμό και διακηρύσσει ότι ο μαρξισμός έχει αναιρεθεί και εκμηδενιστεί. Και οι νεαροί επιστήμονες που κάνουν την καριέρα τους αναιρώντας το σοσιαλισμό, και τα ετοιμόροπα γεροντάκια, που φυλάνε τις παραδόσεις κάθε απαρχαιωμένου «συστήματος», επιτίθενται με τον ίδιο ζήλο ενάντια στον Μαρξ. Η ανάπτυξη του μαρξισμού, η διάδοση και η εδραίωση των ιδεών του μέσα στην εργατική τάξη, προκαλούν αναπόφευκτα την επανάληψη και την όξυνση των αστικών αυτών επιθέσεων ενάντια στο μαρξισμό, που ύστερα από κάθε «εκμηδένισή» του από την επίσημη επιστήμη, γίνεται όλο και πιο γερός, πιο ατσαλωμένος και πιο ζωτικός.

Κι ανάμεσα όμως στις διδασκαλίες που συνδέονται με την πάλη της εργατικής τάξης και έχουν διαδοθεί κυρίως μέσα στο προλεταριάτο, ο μαρξισμός δεν εδραίωσε τη θέση του μονομιάς.

Κάθε άλλο. Στα πρώτα 50 χρόνια της ύπαρξής του (από τη δεκαετία 1840-1850) ο μαρξισμός πάλευε ενάντια σε θεωρίες που ήταν ριζικά εχθρικές προς αυτόν. Στο πρώτο μισό της δεκαετίας 1840-1850 ο Μαρξ και ο Ένγκελς ξεκαθάρισαν τους λογαριασμούς με τους ριζοσπάστες νεοχγκελιανούς, που ακολουθούσαν την άποψη του φιλοσοφικού ιδεαλισμού. Στα τέλη της δεκαετίας 1840-1850 διεξάγεται η πάλη στον τομέα των οικονομικών θεωριών ενάντια στον προυντονισμό²⁸. Στη δεκαετία 1850-1860 ολοκληρώνεται αυτή η πάλη: η κριτική των κομμάτων και των θεωριών που παρουσιάστηκαν μέσα στη θύελλα του 1848. Στη δεκαετία 1860-1870 η πάλη μεταφέρεται από τον τομέα της γενικής θεωρίας σ'έναν τομέα που βρίσκεται πιο κοντά στο άμεσο εργατικό κίνημα: το διώξιμο του μπακουνισμού από τη Διεθνή²⁹. Στις άρχές της δεκαετίας 1870-1880 στη Γερμανία για ένα μικρό διάστημα παρουσιάζεται στη σκηνή ο προυντονιστής Μύλμπεργκερ και στα τέλη της ίδιας δεκαετίας ο θετικιστής Ντύρινγκ. Η επιροή όμως και του ενός και του άλλου πάνω στο προλεταριάτο ήταν πια εντελώς μηδαμινή. Ο μαρξισμός νικά πια αναμφισβήτητα όλες τις άλλες ιδεολογίες του εργατικού κινήματος.

Στις παραμονές της δεκαετίας 1890-1900 η νίκη αυτή είχε ολοκληρωθεί στις βασικές της γραμμές. Ακόμη και στις λατινικές χώρες, όπου οι παραδόσεις του προυντονισμού διατηρήθηκαν περισσότερο καιρό απ'αλλού, τα εργατικά κόμματα στηρίζαν πραγματικά τα προγράμματα και την τακτική τους πάνω σε μαρξιστική βάση. Η αναγεννημένη διεθνής οργάνωση του εργατικού κινήματος—με τη μορφή περιοδικών διεθνών συνεδρίων—στάθηκε από την αρχή και σχεδόν χωρίς πάλη στο έδαφος του μαρξισμού σ'όλα τα ουσιαστικά ζητήματα. Όταν όμως ο μαρξισμός εκτόπισε όλες τις κάπως ολοκληρωμένες εχθρικές προς αυτόν διδασκαλίες, οι τάσεις που εκφράζανε οι διδασκαλίες αυτές άρχισαν ν'αναζητούν άλλους δρόμους. Άλλαξαν οι μορφές και τα κίνητρα της πάλης, η πάλη όμως συνεχιζόταν. Και η δεύτερη πεντηκονταετία της ύπαρξης του μαρξισμού άρχισε (δεκαετία 1890-1900) με την πάλη ενός εχθρικού προς τον μαρξισμό ρεύματος μέσα στον μαρξισμό.

Το ρεύμα αυτό³⁰ πήρε το όνομά του από τον πρώην ορθόδοξο μαρξιστή Μπέρνσταϊν, που ξεσήκωσε το μεγαλύτερο θόρυβο κι έδωσε την πιο ολοκληρωμένη διατύπωση στη διόρθωση του Μαρξ, στην αναθεώρηση του Μαρξ, στον αναθεωρητισμό. Ακόμη και στη Ρωσία, όπου—λόγω της οικονομικής καθυστέρησης της χώρας και της υπεροχής του αγροτικού πληθυσμού, που καταπιεζόταν από τα υπολείμματα της δουλοπαροικίας,—ο

μη μαρξιστικός σοσιαλισμός διατηρήθηκε φυσικά περισσότερο καιρό από αλλού, ακόμη και στη Ρωσία ο σοσιαλισμός αυτός μετεξελίσσεται έκδηλα μπροστά στα μάτια μας σε αναθεωρητισμό. Και στο αγροτικό ζήτημα (πρόγραμμα δημοτικοποίησης όλης της γης) και στα γενικά ζητήματα του προγράμματος και της τακτικής, οι σοσιαλναρόντικοί μας όλο και περισσότερο αντικαθιστούν με «διορθώσεις» που κάνουν στον Μαρξ τα απονεκρωμένα, τα εξαφανιζόμενα, υπολείμματα του παλιού συστήματος, το οποίο με τον τρόπο του ήταν ολοκληρωτικά και ριζικά εχθρικό προς το μαρξισμό.

Ο προμαρξικός σοσιαλισμός τσακίστηκε. Τώρα συνεχίζει την πάλη όχι πια πάνω στο δικό του αυτοτελές έδαφος, μα πάνω στο γενικό έδαφος του μαρξισμού, σαν αναθεωρητισμός. Ας δούμε λοιπόν ποιό είναι το ιδεολογικό περιεχόμενο του αναθεωρητισμού.

Στον τομέα της φιλοσοφίας ο αναθεωρητισμός σερνόταν στην ουρά της αστικής καθηγητικής «επιστήμης». Οι καθηγητές γυρνούσαν «πίσω προς τον Καντ», — και ο αναθεωρητισμός σερνόταν πίσω από τους νεοκαντιανούς³¹, οι καθηγητές επαναλάβαιναν τις χιλιοειπωμένες κοινοτοπίες των παπάδων ενάντια στο φιλοσοφικό υλισμό, — και οι αναθεωρητές, χαμογελώντας συγκαταβατικά, μουρμούριζαν (λέξη προς λέξη σύμφωνα με το τελευταίο χάντμπουχ*) ότι ο υλισμός έχει «ανασκευαστεί» από καιρό. Οι καθηγητές μεταχειρίζονταν τον Χέγκελ σαν «ψόφιο σκυλί», και, κηρύσσοντας οι ίδιοι τον ιδεαλισμό, όμως έναν ιδεαλισμό χίλιες φορές πιο ρηχό και πιο τριμμένο από το γεγκελιανό, σήκωναν περιφρονητικά τους ώμους τους για τη διαλεκτική και οι αναθεωρητές σερνόνταν ξοπίσω τους μέσα στο βάλτο του φιλοσοφικού εκχυδαισμού της επιστήμης, αντικαθιστώντας την «περίπλοκη» (και επαναστατική) διαλεκτική με την «απλή» (και ήρεμη) «εξέλιξη». Οι καθηγητές κέρδιζαν το μισθό τους από το δημόσιο, προσαρμόζοντας και τα ιδεαλιστικά και τα «κριτικά» τους συστήματα στην κυρίαρχη μεσαιωνική «φιλοσοφία», (δηλαδή στη θεολογία), και οι αναθεωρητές τους πλησίαζαν, προσπαθώντας να κάνουν τη θρησκεία «ιδιωτική υπόθεση» όχι απέναντι στο σύγχρονο κράτος, αλλά απέναντι στο κόμμα της πρωτοπόρας τάξης.

Δεν χρειάζεται να πούμε ποιά ήταν η πραγματική ταξική σημασία των τέτοιων «διορθώσεων» στον Μαρξ, το πράγμα φαίνεται μόνο του. Θα σημειώσουμε απλώς πως ο μόνος μαρξιστής μέσα στη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, που έκανε κριτική

*—εγχειρίδιο Σημ μετ

από την άποψη του συνεπούς διαλεκτικού υλισμού σ' αυτές τις απίστευτες κοινοτοπίες που αράδιαζαν εδώ οι αναθεωρητές, ήταν ο Πλεχάνοφ. Αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί πιο έντονα, γιατί στην εποχή μας γίνονται βαθιά λαθεμένες προσπάθειες να περάσουν την παλιά και αντιδραστική φιλοσοφική σαβούρα κάτω απ' τη σημαία της κριτικής του οπορτουνισμού του Πλεχάνοφ στα ζητήματα τακτικής*. Περνώντας στην πολιτική οικονομία πρέπει πριν απ' όλα να σημειώσουμε ότι στον τομέα αυτόν «οι διορθώσεις» των αναθεωρητών ήταν πολύ πιο πολύπλευρες και πιο λεπτομερειακές. Προσπαθούσαν να επηρεάσουν τον κόσμο παραθέτοντας «νέα στοιχεία για την οικονομική ανάπτυξη». Έλεγαν πως στον τομέα της αγροτικής οικονομίας δεν γίνεται καμιά συγκέντρωση και εκτόπιση της μικρής παραγωγής από τη μεγάλη και ότι στον τομέα του εμπορίου και της βιομηχανίας αυτό γίνεται πάρα πολύ αργά. Έλεγαν ότι οι κρίσεις είναι τώρα πιο σπάνιες και πιο αδύνατες, και ότι τα καρτέλ και τα τραστ, όπως φαίνεται, θα δώσουν στο κεφάλαιο τη δυνατότητα να εξαλείψει ολότελα τις κρίσεις. Έλεγαν ότι η «θεωρία της χρεωκοπίας», προς την οποία τραβάει ο καπιταλισμός, είναι αστήρικτη, γιατί οι ταξικές αντιθέσεις έχουν την τάση να αμβλύνονται και να μετριάζονται. Έλεγαν, τέλος, ότι δεν θα πείραζε να διορθώσουμε και τη θεωρία της αξίας του Μαρξ σύμφωνα με τον Μπεμ-Μπάμπερκ.

Η πάλη ενάντια στους αναθεωρητές πάνω σ' αυτά τα ζητήματα προκάλεσε μια αναζωογόνηση της θεωρητικής σκέψης του διεθνούς σοσιαλισμού, εξίσου γόνιμη με την πολεμική του Ένγκελς ενάντια στον Ντύρινγκ είκοσι χρόνια πριν. Τα επιχειρήματα των αναθεωρητών εξετάστηκαν με βάση συγκεκριμένα γεγονότα και αριθμούς. Αποδείχτηκε ότι οι αναθεωρητές εξωραΐζουν συστηματικά τη σύγχρονη μικρή παραγωγή. Αδιαφιλονίκητα στοιχεία αποδειχνουν την τεχνική και την εμπορική υπεροχή της μεγάλης παραγωγής απέναντι στη μικρή, όχι μόνο στη βιομηχανία, μα και στη γεωργία. Η εμπορευματική όμως παραγωγή είναι πολύ λιγότερο αναπτυγμένη στη γεωργία και οι σημερινοί στατιστικοί και οικονομολόγοι δεν ξέρουν συνήθως να ξεχωρίσουν τους ειδικούς εκείνους κλάδους (κάποτε μάλιστα

* Βλέπε το βιβλίο «Δοκίμια για τη φιλοσοφία του μαρξισμού» των Μπογκνάνοφ, Μπαζάροφ και άλλων. Εδώ δεν είναι η θέση να εξετάσουμε αυτό το βιβλίο και είμαι υποχρεωμένος να περιοριστώ για την ώρα στη δήλωση ότι στο κοντινό μέλλον θα αποδείξω σε μια σειρά άρθρα ή σε ιδιαίτερη προσούρο, ότι όσα λέγονται στο κείμενο για τους νεοκαντιανούς αναθεωρητές ουσιαστικά αφορούν κι αυτούς τους «καινούργιους» νεογιουμιστές και νεομπερκελιστές αναθεωρητές (βλ. Άλαντα, 5η εκδ., τόμ. 18ος Η Σύντ)

και εργασίες) της γεωργίας, που εκφράζουν το προοδευτικό τράβηγμα της γεωργίας στην ανταλλαγή της παγκόσμιας οικονομίας. Η μικρή παραγωγή κρατιέται πάνω στα ερείπια της φυσικής οικονομίας με τη διαρκή χειροτέρευση της διατροφής, με το χρόνιο υποσιτισμό, με την παράταση της εργάσιμης μέρας, με τη χειροτέρευση της ποιότητας των ζώων και της περιποίησής τους, με λίγα λόγια, με τα ίδια μέσα που κρατιόταν και η χειρωνακτική παραγωγή αντιμετωπίζοντας την καπιταλιστική μανιφατούρα. Κάθε βήμα της επιστήμης και της τεχνικής προς τα μπρος υποσκάπτει αναπόφευκτα και αμείλικτα τις βάσεις της μικρής παραγωγής στην καπιταλιστική κοινωνία και το καθήκον της σοσιαλιστικής πολιτικής οικονομίας είναι να ερευνήσει αυτό το προτσές σε όλες του τις συχνά πολύπλοκες και μπερδεμένες μορφές, ν' αποδείξει στον μικροπαραγωγό πως δεν είναι δυνατό να κρατηθεί μέσα στον καπιταλισμό, πως το αγροτικό νοικοκυριό μέσα στον καπιταλισμό βρίσκεται σε αδιέξοδο, πως είναι ανάγκη για τον αγρότη να υιοθετήσει την άποψη του προλετάριου. Στο ζήτημα αυτό οι αναθεωρητές έσφαλαν από επιστημονική άποψη, γιατί γενίκευσαν κατά τρόπο επιπόλαιο γεγονότα παρμένα μονόπλευρα, έξω από τη σύνδεσή τους με το όλο καπιταλιστικό σύστημα, έσφαλαν όμως και από πολιτική άποψη, γιατί αναπόφευκτα, θεληματικά είτε άθελά τους, καλούσαν τον αγρότη ή παρότρυναν τον αγρότη να υιοθετήσει την άποψη του νοικοκύρη (δηλαδή την άποψη της αστικής τάξης), αντί να τον παροτρύνουν να υιοθετήσει την άποψη του επαναστάτη προλετάριου.

Ακόμη χειρότερα πήγαιναν τα πράγματα για τον αναθεωρητισμό με τη θεωρία των κρίσεων και τη θεωρία της χρεωκοπίας. Μόνο για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και μόνο οι πιο κοντόφθαλμοι άνθρωποι μπορούσαν να σκέπτονται για τροποποίηση των βάσεων της διδασκαλίας τους Μαρξ κάτω από την επίδραση μερικών χρόνων βιομηχανικής ανόδου και άνθισης. Η πραγματικότητα όμως έδειξε πολύ γρήγορα στους αναθεωρητές ότι οι κρίσεις δεν ανήκουν καθόλου στο παρελθόν: την άνθιση την ακολούθησε η κρίση. Άλλαξαν οι μορφές, η αλληλουχία, η εικόνα των χωριστών κρίσεων, οι κρίσεις όμως εξακολουθούσαν ν' αποτελούν αναπόφευκτο συστατικό μέρος του καπιταλιστικού συστήματος. Τα καρτέλ και τα τραστ, συνενώνοντας την παραγωγή, δυνάμωναν ταυτόχρονα μπροστά στα μάτια όλου του κόσμου την αναρχία της παραγωγής, την αβεβαιότητα του προλεταριάτου για την αύριο και το ζυγό του κεφαλαίου, οξύνοντας έτσι σε πρωτοφανέρωτο βαθμό τις ταξικές αντιθέσεις. Ότι ο καπιταλισμός τραβάει στη χρεωκοπία

και με την έννοια των χωριστών πολιτικών και οικονομικών κρίσεων και με την έννοια της ολοκληρωτικής κατάρευσης όλου του καπιταλιστικού καθεστώτος, αυτό το έδειξαν εξαιρετικά καθαρά και σε εξαιρετικά πλατιά κλίμακα ακριβώς τα νεώτατα γιγαντιαία τραστ. Η πρόσφατη δημοσιονομική κρίση στην Αμερική, η τρομακτική αύξηση της ανεργίας σ' όλη την Ευρώπη, χωρίς να μιλήσουμε πια για την επικείμενη βιομηχανική κρίση που μας την προαναγγέλλουν πολλά σημάδια, όλα αυτά έκαναν ώστε οι τελευταίες «θεωρίες» των αναθεωρητών να ξεχαστούν από όλους, και όπως φαίνεται, ακόμη και από πολλούς από τους ίδιους τους εμπνευστές των θεωριών αυτών. Μόνο δεν πρέπει να ξεχνάμε τα μαθήματα που έδωσε στην εργατική τάξη αυτή η διανοουμενίστικη αστάθεια.

Για τη θεωρία της αξίας πρέπει απλώς να πούμε ότι, εκτός από εξαιρετικά ακαθόριστους υπαινιγμούς και θρηνολογήματα, α λα Μπεμ-Μπάμπερκ, οι αναθεωρητές δεν έδωσαν εδώ απολύτως τίποτε και γι' αυτό δεν άφησαν κανένα ίχνος στην ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης.

Στον τομέα της πολιτικής ο αναθεωρητισμός προσπάθησε να αναθεωρήσει πραγματικά τη βάση του μαρξισμού, δηλαδή τη διδασκαλία για την πάλη των τάξεων. Η πολιτική ελευθερία, η δημοκρατία, το καθολικό εκλογικό δικαίωμα, — μας έλεγαν, — δεν αφήνουν έδαφος για την ταξική πάλη και ανασκευάζουν την παλιά θέση του «Μανιφέστου του Κομμουνιστικού κόμματος» ότι οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα. Μια και στη δημοκρατία κυριαρχεί η «θέληση της πλειοψηφίας», δεν μπορεί, λένε, ούτε να βλέπουμε το κράτος σαν όργανο ταξικής κυριαρχίας, ούτε ν' απορίπτουμε τις συμμαχίες με την προοδευτική σοσιαλ-μεταρρυθμιστική αστική τάξη ενάντια στους αντιδραστικούς.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως αυτές οι αντιρήσεις των αναθεωρητών ανάγονταν σ' ένα αρκετά αρμονικό σύστημα αντιλήψεων, συγκεκριμένα: στις γνωστές από καιρό φιλελεύθερες αστικές αντιλήψεις. Οι φιλελεύθεροι έλεγαν πάντοτε ότι ο αστικός κοινοβουλευτισμός εξαλείφει τις τάξεις και τους ταξικούς διαχωρισμούς, μια και όλοι οι πολίτες χωρίς διάκριση έχουν το δικαίωμα ψήφου και το δικαίωμα να συμμετέχουν στις κρατικές υποθέσεις. Όλη η ιστορία της Ευρώπης στο δεύτερο μισό του ΧΙΧ αιώνα, όλη η ιστορία της ρωσικής επανάστασης στις αρχές του ΧΧ αιώνα δείχνει πεντακάθαρα πόσο ανόητες είναι οι αντιλήψεις αυτού του είδους. Οι οικονομικές διαφορές δεν εξασθενούν, μα δυναμώνουν και οξύνονται μέσα στην

ελευθερία του «δημοκρατικού» καπιταλισμού. Ο κοινοβουλευτισμός δεν παραμερίζει, μα ξεσκεπάζει την ουσία των πιο φιλελεύθερων αστικών δημοκρατιών, δείχνοντας ότι είναι όργανα ταξικής καταπίεσης. Ο κοινοβουλευτισμός, βοηθώντας να διαφωτιστούν και να οργανωθούν ασύγκριτα πιο πλατιές μάζες του πληθυσμού από εκείνες που προηγούμενα έπαιρναν δραστήριο μέρος στα πολιτικά γεγονότα, προετοιμάζει έτσι όχι την εξάλειψη των κρίσεων και των πολιτικών επαναστάσεων, μα μια εξαιρετική όξυνση του εμφύλιου πολέμου στη διάρκεια αυτών των επαναστάσεων. Τα γεγονότα του Παρισιού την άνοιξη του 1871 και τα γεγονότα της Ρωσίας το χειμώνα του 1905 έδειξαν πεντακάθαρα πόσο αναπόφευκτα επέρχεται αυτή η όξυνση. Η γαλλική αστική τάξη, για να καταπνίξει το προλεταριακό κίνημα, δεν δίστασε ούτε στιγμή να έρθει σε συμφωνία με τον εχθρό όλου του έθνους, με τον ξένο στρατό που είχε ρημάξει την πατρίδα της. Όποιος δεν καταλαβαίνει την αναπόφευκτη εσωτερική διαλεκτική του κοινοβουλευτισμού και του αστικού δημοκρατισμού, που οδηγεί σε μια ακόμη πιο απότομη απ'ό,τι προηγούμενα λύση της διαμάχης με τη μαζική βία, αυτός τότε δεν θα μπορέσει να κάνει με βάση αυτόν τον κοινοβουλευτισμό μια συνεπή από άποψη αρχών προπαγάνδα και ζύμωση, που να προετοιμάζει πραγματικά τις εργατικές μάζες να συμμετάσχουν νικηφόρα σ' αυτές τις «διαμάχες». Η πείρα από τις συμμαχίες, τις συμφωνίες και τους συνασπισμούς με το σοσιαλμεταρρυθμιστικό φιλελευθερισμό στη Δύση, με το φιλελεύθερο ρεφορμισμό (καντέτοι) στη ρωσική επανάσταση έδειξε με πειστικότητα ότι οι συμφωνίες αυτές δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να αμβλύνουν τη συνείδηση των μαζών, ότι δεν δυναμώνουν, μα εξασθενίζουν την πραγματική σημασία της πάλης τους, όταν μπλέκουν τους αγωνιζόμενους με στοιχεία λιγότερο ικανά για αγώνα, πιο ασταθή και προδοτικά. Ο γαλλικός μιλλερανισμός³²—το πιο μεγάλο πείραμα για την εφαρμογή της αναθεωρητικής πολιτικής τακτικής σε πλατιά, πραγματικά εθνική κλίμακα,—έδωσε μια τέτια πρακτική εκτίμηση για τον αναθεωρητισμό, που ποτέ δεν θα την ξεχάσει το προλεταριάτο όλου του κόσμου.

Φυσικό συμπλήρωμα των οικονομικών και πολιτικών τάσεων του αναθεωρητισμού ήταν η στάση του απέναντι στον τελικό σκοπό του σοσιαλιστικού κινήματος. «Ο τελικός σκοπός δεν είναι τίποτε, το κίνημα είναι το παν». Αυτό το απόφθεγμα του Μπέρνσταϊν εκφράζει την ουσία του αναθεωρητισμού καλύτερα από πολλούς μακροσκελείς συλλογισμούς. Να καθο-

ρίζεις τη στάση σου από περίπτωση σε περίπτωση, να προσαρμόζεσαι στα γεγονότα της ημέρας, στις μεταλλαγές των πολιτικών μικροζητημάτων, να ξεχνάς τα ζωτικά συμφέροντα του προλεταριάτου και τα βασικά χαρακτηριστικά όλου του καπιταλιστικού καθεστώτος, όλης της καπιταλιστικής εξέλιξης, να θυσιάζεις αυτά τα ζωτικά συμφέροντα στα πραγματικά ή υποθετικά οφέλη της στιγμής, αυτή είναι η αναθεωρητική πολιτική. Και από την ίδια την ουσία αυτής της πολιτικής βγαίνει ολοφάνερα πως αυτή μπορεί να παίρνει συνεχώς ποικίλες μορφές και πως κάθε κάπως «καινούργιο» ζήτημα, κάθε κάπως αναπάντεχη και απρόβλεπτη στροφή των γεγονότων, έστω κι αν αυτή η στροφή δεν έχει αλλάξει παρά ελάχιστα και για πολύ μικρό χρονικό διάστημα τη βασική γραμμή της εξέλιξης, αναπόφευκτα θα γεννούν πάντα αυτές ή τις άλλες παραλλαγές του αναθεωρητισμού.

Τον αναθεωρητισμό τον κάνουν αναπόφευκτο οι ταξικές ρίζες που έχει μέσα στη σύγχρονη κοινωνία. Ο αναθεωρητισμός είναι διεθνές φαινόμενο. Για κάθε κάπως κατατοπισμένο και σκεπτόμενο σοσιαλιστή δεν μπορεί να υπάρχει ούτε η παραμικρότερη αμφιβολία ότι η σχέση των ορθόδοξων και των μπερνσταινικών στη Γερμανία, των γκεντιστών και των ζωρεμιστών (τώρα κυρίως μπρουμιστών) στη Γαλλία³³, τη Σοσιαλδημοκρατικής ομοσπονδίας και του Ανεξάρτητου εργατικού κόμματος στην Αγγλία³⁴, του Μπρουκέρ και του Βαντερβέλντε στο Βέλγιο, των ιντεγκραλιστών και των ρεφορμιστών στην Ιταλία³⁵, των μπολσεβίκων και των μενσεβίκων στη Ρωσία, είναι παντού η ίδια στην ουσία της, παρά την τεράστια ποικιλία των εθνικών συνθηκών και των ιστορικών στοιχείων στη σημερινή κατάσταση όλων αυτών των χωρών. Η «διαίρεση» μέσα στο σύγχρονο διεθνή σοσιαλισμό ακολουθεί, ουσιαστικά, από τώρα κιόλας την ίδια γραμμή στις διάφορες χώρες του κόσμου, πράγμα που δείχνει ότι έγινε ένα τεράστιο βήμα προς τα μπρος σε σύγκριση με κείνο που υπήρχε πριν από 30-40 χρόνια, όταν στις διάφορες χώρες μέσα στον ενιαίο διεθνή σοσιαλισμό πάλευαν ανομοιογενείς τάσεις. Και ο «αναθεωρητισμός από τ'αριστερά», που άρχισε να παρουσιάζεται τώρα στις λατινικές χώρες σαν «επαναστατικός συνδικαλισμός»³⁶, προσαρμόζεται επίσης στο μαρξισμό, «διορθώνοντάς» τον: ο Λαμπριόλα στην Ιταλία, ο Λαγκαρντέλ στη Γαλλία επικαλούνται κάθε στιγμή τον Μαρξ που δεν κατανοήθηκε σωστά, για τη δικαίωση του Μαρξ που σωστά κατανοείται.

Δεν μπορούμε εδώ να σταθούμε στην ανάλυση του ιδεολο-

γικού περιεχομένου αυτού του αναθεωρητισμού που καθόλου δεν αναπτύχθηκε ακόμη τόσο, όσο ο οπουρτουμιστικός αναθεωρητισμός, δεν έγινε διεθνής και δεν έδωσε στην πράξη καμιά μεγάλη μάχη με το σοσιαλιστικό κόμμα έστω και μιας χώρας. Γι' αυτό περιοριζόμαστε στον «αναθεωρητισμό απ' τα δεξιά» που περιγράψαμε πιο πάνω.

Γιατί είναι αναπόφευκτος ο αναθεωρητισμός στην καπιταλιστική κοινωνία; Γιατί είναι βαθύτερος από τις διαφορές των εθνικών ιδιομορφιών και των βαθμών ανάπτυξης του καπιταλισμού; Για το λόγο ότι σε κάθε καπιταλιστική χώρα, δίπλα στο προλεταριάτο υπάρχουν πάντοτε πλατιά στρώματα μικροαστών, μικρονοικοκυρέων. Ο καπιταλισμός γεννήθηκε και γεννιέται συνεχώς από τη μικρή παραγωγή. Ο καπιταλισμός αναπόφευκτα δημιουργεί και πάλι μια ολόκληρη σειρά από «μεσαία στρώματα» (εξαρτήματα των εργοστασίων, δουλιά στο σπίτι, μικρεργαστήρια σκορπισμένα σ' όλη τη χώρα, λόγω των απαιτήσεων της μεγάλης βιομηχανίας, λ.χ. της βιομηχανίας παραγωγής ποδηλάτων και αυτοκινήτων κτλ.). Αυτοί οι νέοι μικροπαραγωγοί ξαναρίχνονται έτσι αναπότρεπτα στις γραμμές του προλεταριάτου. Είναι εντελώς φυσικό η μικροαστική κοσμοθεωρία να διεισδύσει ξανά και ξανά στις γραμμές των πλατιών εργατικών κομμάτων. Είναι εντελώς φυσικό να γίνεται αυτό και θα γίνεται πάντα ως το ξαφνικό ξέσπασμα της προλεταριακής επανάστασης, γιατί θά'ταν μεγάλο λάθος να νομίζει κανείς ότι για την πραγματοποίηση αυτής της επανάστασης είναι απαραίτητο να προλεταριοποιηθεί «πέρα για πέρα» η πλειοψηφία του πληθυσμού. Αυτό που συχνά τώρα περνάμε μόνο στον ιδεολογικό τομέα: διαμάχες γύρω απ' τις θεωρητικές διορθώσεις στον Μαρξ, — αυτό που τώρα ξεσπάει στην πράξη μόνο πάνω σε διάφορα επιμέρους ζητήματα του εργατικού κινήματος, όπως οι διαφωνίες τακτικής με τους αναθεωρητές και οι διασπάσεις πάνω σ' αυτό το έδαφος, — αυτό θα το δοκιμάσει οπωσδήποτε η εργατική τάξη σε ασύγκριτα μεγαλύτερη έκταση, όταν η προλεταριακή επανάσταση θα οξύνει όλα τα επίμαχα ζητήματα, θα συγκεντρώσει όλες τις διαφωνίες πάνω σε σημεία που έχουν την πιο άμεση σημασία για τον καθορισμό της στάσης των μαζών και θ' αναγκάσει την εργατική τάξη, μέσα στη φωτιά της πάλης, να ξεχωρίσει τους εχθρούς από τους φίλους, να πετάξει τους κακούς συμμάχους, για να δώσει αποφασιστικά χτυπήματα στον εχθρό.

Η ιδεολογική πάλη του επαναστατικού μαρξισμού ενάντια στον αναθεωρητισμό στα τέλη του XIX αιώνα είναι απλώς το

προοίμιο των μεγάλων επαναστατικών μαχών του προλεταριάτου, που τραβά μπροστά για την πλήρη νίκη της υπόθεσής του, παρόλες τις ταλαντεύσεις και τις αδυναμίες της μικροαστικής τάξης.

Γράφτηκε το δεύτερο 150ήμερο του
Μάρτη—όχι αργότερα από τις 3
(16) του Απριλίου 1908

Δημοσιεύτηκε ανάμεσα στις 25 του
Σεπτεμβρίου και 2 του Οκτωβρίου
(8 και 15 του Οκτωβρίου) 1908
στη συλλογή «Καρλ Μαρξ
(1818 - 1883)» Πετρούπολη,
έκδ Ο και Μ. Κέντροφ
Υπογραφή Β λ Ι λ ι ν

Β Ι Λένιν. Άπαντα.
3η έκδ., том 17, σελ 15-26

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΕΦΟΡΜΙΣΜΟΣ

Οι μαρξιστές, σε αντίθεση με τους αναρχικούς, αναγνωρίζουν την πάλη για μεταρρυθμίσεις, δηλ. για τέτοιες βελτιώσεις της θέσης των εργαζομένων, που αφήνουν όπως και πρώτα την εξουσία στα χέρια της κυρίαρχης τάξης. Ταυτόχρονα όμως οι μαρξιστές παλεύουν με τον πιο αποφασιστικό τρόπο ενάντια στους ρεφορμιστές, που περιορίζουν άμεσα είτε έμμεσα τις επιδιώξεις και τη δράση της εργατικής τάξης στις μεταρρυθμίσεις. Ο ρεφορμισμός αποτελεί αστική εξαπάτηση των εργατών, που θα μένουν πάντα μισθωτοί σκλάβοι, παρά τις επιμέρους βελτιώσεις, όσο θα κυριαρχεί το κεφάλαιο.

Η φιλελεύθερη αστική τάξη, δίνοντας με το ένα χέρι μεταρρυθμίσεις, με το άλλο τις παίρνει πάντα πίσω, τις εκμηδενίζει, τις χρησιμοποιεί για να υποδουλώνει τους εργάτες, για να τους διαιρεί σε ξεχωριστές ομάδες, για να διαιωνίζει τη μισθωτή σκλαβιά των εργαζομένων. Γι' αυτό ο ρεφορμισμός, ακόμη κι όταν είναι ολότελα ειλικρινής, στην πράξη μετατρέπεται σε όργανο αστικής διαφθοράς και εξασθένισης των εργατών. Η πείρα όλων των χωρών δείχνει ότι, όπου οι εργάτες έδωσαν εμπιστοσύνη στους ρεφορμιστές, βρέθηκαν πάντα γελασμένοι.

Αντίθετα, όπου οι εργάτες αφομοίωσαν τη διδασκαλία του Μαρξ, δηλ. κατάλαβαν ότι η μισθωτή σκλαβιά είναι αναπόφευκτη, όσο θα διατηρείται η κυριαρχία του κεφαλαίου, δεν αφήνουν να τους εξαπατήσουν με κανενός είδους αστικές μεταρρυθμίσεις. Οι εργάτες που έχουν καταλάβει, πως σε συνθήκες διατήρησης του καπιταλισμού οι μεταρρυθμίσεις δεν μπορούν να είναι ούτε σταθερές, ούτε σοβαρές, παλεύουν για βελτιώσεις και χρησιμοποιούν τις βελτιώσεις για να συνεχίσουν πιο επίμονη πάλη ενάντια στη μισθωτή σκλαβιά. Οι ρεφορμιστές προσπαθούν με ελεημοσύνες να διαιρέσουν και να εξαπατήσουν τους εργάτες, να τους αποτραβήξουν από την ταξική τους πάλη. Οι εργάτες που έχουν καταλάβει την απάτη του ρεφορμισμού, χρησιμοποιούν τις μεταρρυθμίσεις για να αναπτύξουν και να πλατύνουν την ταξική τους πάλη.

Όσο πιο ισχυρή είναι η επιροή των ρεφορμιστών στους εργάτες, τόσο πιο ανίσχυροι είναι οι εργάτες, τόσο πιο εξαρτημένοι από την αστική τάξη, τόσο πιο εύκολο είναι για την αστική τάξη να εκμηδενίζει με διάφορα τεχνάσματα τις μεταρρυθμίσεις. Όσο πιο αυτοτελές και πιο βαθύ είναι το εργατικό κίνημα, όσο πιο πλατύτερους σκοπούς βάζει, όσο περισσότερο είναι απαλλαγμένο από τη στενότητα του ρεφορμισμού, τόσο καλύτερα πετυχαίνουν οι εργάτες να κατοχυρώνουν και να χρησιμοποιούν τις επιμέρους βελτιώσεις.

Ρεφορμιστές υπάρχουν σ' όλες τις χώρες, γιατί παντού η αστική τάξη προσπαθεί, έτσι είτε αλλιώς, να διαφθείρει τους εργάτες και να τους κάνει ευχαριστημένους σκλάβους, που απαρνούνται την ιδέα της εξάλειψης της σκλαβιάς. Ρεφορμιστές στη Ρωσία είναι οι λικβινταριστές, που απαρνούνται το παρελθόν μας για ν' αποκοιμίσουν τους εργάτες με τα όνειρα για ένα νέο, ανοιχτό, νόμιμο κόμμα. Τελευταία, κάτω από την πίεση της «Σέβερναγια Πράβντα»³⁷, οι λικβινταριστές της Πετρούπολης άρχισαν να υπερασπίζον τον εαυτό τους από την κατηγορία για ρεφορμισμό. Πρέπει να εξετάσουμε επισταμένα τους συλλογισμούς τους, για να ξεδιαλύνουμε καλά ένα εξαιρετικά σοβαρό ζήτημα.

Δεν είμαστε ρεφορμιστές — έγραφαν οι λικβινταριστές της Πετρούπολης — γιατί δεν λέμε ότι οι μεταρρυθμίσεις είναι το παν, ότι ο τελικός σκοπός δεν είναι τίποτε· εμείς λέμε: κίνηση προς τον τελικό σκοπό· εμείς λέμε: με την πάλη για μεταρρυθμίσεις προς την ολοκλήρωση των καθηκόντων που έχουν τεθεί.

Ας δούμε, ανταποκρίνεται άραγε στην αλήθεια η υπεράσπιση αυτή;

Πρώτο γεγονός. Ο λικβινταριστής Σεντόφ, συνοψίζοντας τις δηλώσεις όλων των λικβινταριστών, έγραφε ότι από τα «τρία κήτη» που προβάλλουν οι μαρξιστές³⁸ τα δυό δεν είναι τώρα κατάλληλα για ζύμωση. Δεχόταν μόνο το δωρο που, θεωρητικά, είναι πραγματοποιήσιμο σαν μεταρύθμιση. Παραμέριζε ή έβαζε σε δεύτερη μοίρα αυτό ακριβώς, που έβγαине έξω από τα πλαίσια της μεταρύθμισης. Συνεπώς, έπεφτε στον πιο καθαρό ομορτισμό, εφαρμόζοντας ίσα-ίσα την πολιτική που εκφράζεται με τη διατύπωση ότι ο τελικός σκοπός δεν είναι τίποτε. Αυτό ακριβώς είναι ρεφορμισμός, όταν τον «τελικό σκοπό» (έστω και σε σχέση προς το δημοκρατισμό) τον απομακρύνουν από τη ζύμωση.

Δεύτερο γεγονός. Η περίφημη συνδιάσκεψη του Αυγούστου (περσινή) των λικβινταριστών³⁹ αναβάλλει επίσης για αργότερα — όταν παρουσιαστεί ειδική περίπτωση — τις μη ρεφορμιστι-

κές διεκδικήσεις, αντί να τις φέρει πιο κοντά, στο κέντρο της ζύμωσης.

Τρίτο γεγονός. Οι λικβινταριστές με το να αρνούνται και να μειώνουν το «παλιό», με το να το απορίπτουν, περιορίζονται στο ρεφορμισμό. Στις σημερινές συνθήκες η σύνδεση του ρεφορμισμού με την απάρνηση του «παλιού» είναι ολοφάνερη.

Τέταρτο γεγονός. Το οικονομικό κίνημα των εργατών προκαλεί την οργή και τις επιθέσεις των λικβινταριστών («παραφορά», «αδιαφορία» κτλ. κτλ.), ευθύς μόλις αυτό συνδεθεί με συνθήματα, που βγαίνουν έξω από τα πλαίσια του ρεφορμισμού.

Ποιό είναι λοιπόν το συμπέρασμα; Στα λόγια οι λικβινταριστές απορίπτουν καταρχήν το ρεφορμισμό, στην πράξη όμως τον εφαρμόζουν σ' όλη τη γραμμή. Από τη μια μεριά, μας βεβαιώνουν ότι γι' αυτούς οι μεταρρυθμίσεις δεν είναι καθόλου το παν— και από την άλλη, κάθε ξεπέραςμα των πλαισίων του ρεφορμισμού από την πρακτική δράση των μαρξιστών προκαλεί ή τις επιθέσεις ή την περιφρονητική στάση των λικβινταριστών.

Παράλληλα, τα γεγονότα σ' όλους τους τομείς του εργατικού κινήματος μας δείχνουν ότι οι μαρξιστές όχι μόνο δεν μένουν πίσω, αλλά αντίθετα προπορεύονται φανερά στην πρακτική χρησιμοποίηση των μεταρρυθμίσεων και στην πάλη για μεταρρυθμίσεις. Πάρτε τις εκλογές για τη Δούμα στην εργατική κουρία, τους λόγους των βουλευτών στη Δούμα και έξω από τη Δούμα, την έκδοση των εργατικών εφημερίδων, τη χρησιμοποίηση της μεταρύθμισης για τις κοινωνικές ασφαλίσεις, το συνδικάτο των εργατών μετάλλου, που είναι το μεγαλύτερο συνδικάτο κτλ.— παντού θα δείτε να υπερέχουν οι μαρξιστές-εργάτες απέναντι στους λικβινταριστές σ' ό,τι αφορά την άμεση, επείγουσα, «καθημερινή» δουλιά της ζύμωσης, της οργάνωσης, της πάλης για μεταρρυθμίσεις και της χρησιμοποίησης των μεταρρυθμίσεων.

Οι μαρξιστές δουλεύουν ακούραστα, χωρίς να αφήνουν να τους διαφύγει έστω και η παραμικρή «δυνατότητα» να πετύχουν μεταρρυθμίσεις και να τις χρησιμοποιήσουν, δεν επικρίνουν, αλλά υποστηρίζουν και αναπτύσσουν με φροντίδα κάθε ενέργεια που βγαίνει έξω από τα πλαίσια του ρεφορμισμού και στην προπαγάνδα και στη ζύμωση και στην οικονομική μαζική δράση κτλ. Ενώ οι λικβινταριστές που ξέκοψαν από το μαρξισμό, με τις επιθέσεις τους ενάντια στην ίδια την ύπαρξη του μαρξισμού σαν συνόλου, με το τσαλαπάτημα της μαρξιστικής πειθαρχίας, με το κήρυγμα του ρεφορμισμού και της φιλελεύθερης εργατικής πολιτικής, δεν κάνουν άλλο παρά να αποδιοργανώνουν το εργατικό κίνημα.

Εκτός απ' αυτό, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στη Ρωσία ο ρε-

φορμισμός εκδηλώνεται και με ιδιαίτερη μορφή και συγκεκριμένα με τη μορφή της ταύτισης των βασικών όρων της πολιτικής κατάστασης της σημερινής Ρωσίας με τους όρους της σημερινής Ευρώπης. Από την άποψη του φιλελεύθερου μια τέτια ταύτιση είναι δικαιολογημένη, γιατί ο φιλελεύθερος πιστεύει και διακηρύσσει, ότι «εμείς, δόξα τω θεώ, έχουμε σύνταγμα». Ο φιλελεύθερος εκφράζει τα συμφέροντα της αστικής τάξης, όταν υποστηρίζει την άποψη ότι ύστερα από τις 17 του Οχτώβρη κάθε προώθηση της δημοκρατίας πέρα από τα πλαίσια του ρεφορμισμού είναι τρέλα, έγκλημα, αμάρτημα κτλ.

Όμως αυτές ακριβώς τις αστικές απόψεις εφαρμόζουν στην πράξη οι δικοί μας λικβινταριστές, που διαρκώς και συστηματικά «μεταφέρουν» στη Ρωσία (στα χαρτιά) και το «νόμιμο κόμμα» και την «πάλη για νομιμότητα» κτλ. Με άλλα λόγια οι λικβινταριστές, όπως και οι φιλελεύθεροι, προπαγανδίζουν τη μεταφορά στη Ρωσία του ευρωπαϊκού συντάγματος, χωρίς να υπολογίζουν τον ιδιόμορφο δρόμο που είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθούν στη Δύση τα συντάγματα και να εδραιωθούν στη διάρκεια γενεών, κάποτε μάλιστα και αιώνων. Οι λικβινταριστές και οι φιλελεύθεροι θέλουν, όπως λέμε, να πλύνουν το τομάρι χωρίς να το βάλουν στο νερό.

Στην Ευρώπη, ρεφορμισμός σημαίνει στην πράξη άρνηση του μαρξισμού και υποκατάστασή του με την αστική «κοινωνική πολιτική». Στη χώρα μας ο ρεφορμισμός των λικβινταριστών δεν σημαίνει μόνο αυτό, αλλά επιπλέον σημαίνει και διάλυση της μαρξιστικής οργάνωσης και απάρνηση των δημοκρατικών καθηκόντων της εργατικής τάξης, υποκατάστασή τους με τη φιλελεύθερη εργατική πολιτική.

*«Πράβντα Τροντά», αρ φώλ 2,
12 του Σεπτεμβρη 1913
Υπογραφή Β I*

*Β I Αλιν, Άπαντα,
5η εκδ τόμ 24ος, σελ 1-4*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Οι *μενσεβίκοι* αντιπροσώπευαν οπορτουνιστικό ρεύμα μέσα στο ρωσικό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα. Το ρεύμα αυτό διαμορφώθηκε το 1903 στο Δεύτερο Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ. από τους αντίπαλους της εφημερίδας του Λένιν *Ίσκρα*. Στο Συνέδριο εκείνο οι λενινιστές πήραν την πλειοψηφία (*μπολσεβιστό*) των ψήφων κατά την εκλογή των κεντρικών οργάνων του κόμματος και ονομάστηκαν μπολσεβίκοι, ενώ οι οπορτουνιστές, που ήταν η μειοψηφία (*μενσισιστό*), έγιναν γνωστοί σαν μενσεβίκοι.
- Οι μενσεβίκοι διακήρυξαν την αντίθεσή τους στο επαναστατικό Πρόγραμμα του Κόμματος. Αντιτάχθηκαν στον ηγετικό ρόλο του προλεταριάτου στην επανάσταση, στη συμμαχία της εργατικής τάξης με την αγροτιά, και επιδίωκαν τη συμφωνία με τη φιλελεύθερη αστική τάξη.
- Μετά την ήττα της επανάστασης του 1905-1907 προσπάθησαν να καταργήσουν το παράνομο επαναστατικό κόμμα του προλεταριάτου. Εκδιώχτηκαν από το ΣΔΕΚΡ το Γενάρη του 1912, με απόφαση της 6ης Πανρωσικής Συνδιάσκεψης του Κόμματος.
- Το 1917 οι μενσεβίκοι πήραν υπουργεία στην αστική Προσωρινή Κυβέρνηση. Μετά την Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση (1917) οι μενσεβίκοι, μαζί με τα άλλα αντεπαναστατικά κόμματα, πολέμησαν κατά της σοβιετικής εξουσίας. —5.
- ² Φ. Ένγκελς. «Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεκτά έργα σε δύο τόμους, τ. II, ρωσ. έκδ. 1955, σελ. 348). —7.
- ³ Πρόκειται για τη βιβλιογραφία που έκανε ο Β. Ι. Λένιν για το άρθρο «Καρλ Μαρξ» (βλ. Άπαντα, σελ. 81-91). —7.
- ⁴ Πρόκειται για το άρθρο του Κ. Μαρξ «Η αθώωση του ανταποκριτή του Μοζέλλα» (βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. Ιος, σελ. 187-217). —7.
- ⁵ Κ. Μαρξ «Κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου—Εισαγωγή» (βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. Ιος, σελ. 422). —7.
- ⁶ Πρόκειται για την αστική επανάσταση στη Γαλλία το Φλεβάρη του 1848. —8.
- ⁷ Λόγος γίνεται για την αστική επανάσταση στη Γερμανία και την Αυστρία, που άρχισε το Μάρτη του 1848. —8.
- ⁸ Πρόκειται για τη λαϊκή διαδήλωση του Παρισιού, που οργάνωσε το

κόμμα της μικροαστικής τάξης («Ορεινοί») σε ένδειξη διαμαρτυρίας ενάντια στην παραβίαση των συνταγματικών δικαιωμάτων από τον πρόεδρο της δημοκρατίας και την πλειοψηφία της Νομοθετικής Εθνοσυνέλευσης, που καθιέρωσε η επανάσταση του 1848. Η διαδήλωση διαλύθηκε από την κυβέρνηση.—8.

- ⁹ Ο Β.Ι. Λένιν έχει υπόψη του την έκδοση της αλληλογραφίας του Κ. Μαρξ και του Φ. Ένγκελς, που εκδόθηκε στη Γερμανία το Σεπτέμβριο του 1913 σε τέσσερις τόμους.—8.
- ¹⁰ Ο Λένιν έχει υπόψη του το δεκτικό άρθρο του Κ. Μαρξ «Ο κύριος Φοχτ» που ήταν απάντηση στη συκοφαντική μπροσούρα του πράκτορα του Βοναπάρτη Κ. Φοχτ «Η δίκη μου κατά της «Allgemeine Zeitung»» (βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 14ος, σελ. 395-691).—9.
- ¹¹ Πρόκειται για την «Ιδρυτική διακήρυξη της Διεθνούς Ένωσης των Εργατών» (βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 16ος, σελ. 3-11).—9.
- ¹² Φ. Ένγκελς. «Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεγτά έργα σε δύο τόμους, τόμ. II, ρωσ. έκδ. 1955, σελ. 349-450 και 352).—12.
- ¹³ Στο ίδιο, σελ. 368, 343-344, 367.—14.
- ¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 356.—15.
- ¹⁵ Βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, σελ. 6-7.—16.
- ¹⁶ Κ. Μαρξ. «Το Κεφάλαιο», τόμ. I (Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 84.—16.
- ¹⁷ Κ. Μαρξ. «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» (βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, σελ. 16).—21.
- ¹⁸ Βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 180-181.—21.
- ¹⁹ Βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 770, 771-773.—25.
- ²⁰ Βλ. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 514-515.—31.
- ²¹ Πρόκειται για την εθνικοαπελευθερωτική, δημοκρατική εξέγερση στη δημοκρατία της Κρακοβίας, που είχε υποταχθεί από το 1815 στον κοινό έλεγχο της Αυστρίας, Πρωσίας και Ρωσίας. Στην πορεία της εξέγερσης οι επαναστάτες δημιούργησαν Εθνική κυβέρνηση, που εξέδωσε διάγγελμα για την κατάργηση των φεουδαρχικών υποχρεώσεων και υποσχέθηκε να παραχωρήσει στους αγρότες τη γη σαν ιδιοκτησία τους χωρίς εξαγορά. Σε άλλες εκκλήσεις ανακοίνωσε ότι ιδρύθηκαν εθνικά εργαστήρια, ότι ανέβηκε σ' αυτά το ημερομίσθιο, ότι εγκαθιδρύθηκε ισότητα των πολιτών.

«Η επανάσταση της Κρακοβίας—έλεγε ο Μαρξ—έδωσε ενδοξο παράδειγμα σε όλη την Ευρώπη, συνταυτίζοντας την υπόθεση της απελευθέρωσης με την υπόθεση της δημοκρατίας και με την απελευθέρωση της καταπιεζόμενης τάξης» (Κ Μαρξ και Φ Ένγκελς Άπαντα, 2η ρωσ έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 490).—37

22 Βλ. Κ. Μαρξ «Η αστική τάξη και η αντεπανασταση» (Κ Μαρξ και Φ Ένγκελς Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 6ος, σελ. 116-117).—37.

23 Βλ. Κ. Μαρξ και Φ Ένγκελς Διαλεκτά γράμματα, ρωσ έκδ. 1953, σελ. 86.—38.

24 Ο έκτακτος νόμος ενάντια στους σοσιαλιστές ψηφίστηκε στη Γερμανία το 1878 από την κυβέρνηση του Βίσμαρκ με σκοπό την καταπολέμηση του εργατικού και του σοσιαλιστικού κινήματος. Με το νόμο αυτό απαγορεύθηκαν όλες οι οργανώσεις του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, οι μαζικές εργατικές ενώσεις, ο εργατικός τύπος, κατασχόταν η σοσιαλιστική φιλολογία· υποβάλλονταν σε διωγμούς και εξορίες οι σοσιαλδημοκράτες. Το 1890 κάτω από την πίεση του μαζικού εργατικού κινήματος, που δυνάμωνε ολοένα, ο έκτακτος νόμος ενάντια στους σοσιαλιστές καταργήθηκε.—39.

25 Το άρθρο «Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού» γράφτηκε από τον Β.Ι. Λένιν για την τριακοστή επέτειο του θανάτου του Καρλ Μαρξ και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Προσβεστσένιγε», τεύχ 3 του 1913.

«Προσβεστσένιγε» (=Μόρφωση)—μηνιαίο νόμιμο θεωρητικό περιοδικό των μπολσεβίκων· έβγαине στην Πετρούπολη από το Δεκέμβρη του 1911 ως τον Ιούνιο του 1914. Το τιράζ του περιοδικού έφτανε τις 5 χιλιάδες αντίτυπα.

Το περιοδικό ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Β.Ι. Λένιν στη θέση του μπολσεβίκικου περιοδικού «Μισλ», που έβγαине στη Μόσχα και το είχε κλείσει η τσαρική κυβέρνηση. Στο περιοδικό συνεργάζονταν οι Β.Β. Βορόβσκι, Α.Ι. Ουλιάνοβα-Ελιζάβεθα, Ν. Κ. Κρούτσκαγια, Β.Μ. Μόλστοφ, Μ.Σ. Ομπίνσκι, Ι.Β. Στάλιν, Ν.Α. Σοφλίεφ. Την καθοδήγηση του λογοτεχνικού τμήματος του «Προσβεστσένιγε» ο Λένιν την ανάθεσε στον Α.Μ. Γκόρκι. Ο Λένιν καθοδηγούσε το «Προσβεστσένιγε» από το Παρίσι, μετά από την Κρακοβία και το Παρόνιν, θεωρούσε τα άρθρα, είχε τακτική αλληλογραφία με τα μέλη της Συντακτικής επιτροπής. Στο περιοδικό δημοσιεύτηκαν τα έργα του Λένιν «Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού», «Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα», «Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών» κ.ά

Το περιοδικό ξεσκέπαζε τους οπορτουνιστές, τους λικβινταριστές, τους τσζοβιστές, τους τροτσκιστές, καθώς και τους αστούς εθνικιστές, φώτιζε την πάλη της εργατικής τάξης στις συνθήκες της νέας επαναστατικής ανόδου, προπαγάνδιζε τα μπολσεβίκικα συνθήματα στην εκλογική καμπάνια για την ΙV Κρατική δούμα· πάλευε ενάντια στον αναθεωρητισμό και στον κεντρισμό στα κόμματα της ΙΙ Διεθνούς. Το περιοδικό έπαιξε μεγάλο ρόλο στη μαρξιστική-διεθνιστική διαπαιδαγώγηση των πρωτοπόρων εργατών της Ρωσίας.

Στις παραμονές του πρώτου παγκόσμιου πολέμου το περιοδικό «Προσβεσασένιγε» κλείστηκε από την τσαρική κυβέρνηση. Το φθινόπωρο του 1917 το περιοδικό επανεκδόθηκε, όμως βγήκε μόνο ένα τεύχος (διπλό), όπου δημοσιεύτηκαν τα έργα του Λένιν «Θα κρατήσουν άραγε οι μπολσεβίκοι την κρατική εξουσία;» και «Σχετικά με την αναθεώρηση του προγράμματος του κόμματος».—40.

²⁶ Βλ. Φ. Έγγκελς «Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (Κ. Μαρξ και Φ. Έγγκελς, Διαλεκτά έργα σε δύο τόμους, τόμ. II, ρωσ. έκδ., 1955, σελ. 339-382) Φ. Έγγκελς «Αντι-Ντύρινγκ», ρωσ. έκδ. 1957· Κ. Μαρξ και Φ. Έγγκελς, «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος» (Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 419-459).—41.

²⁷ Το άρθρο «Τα ιστορικά πεπρωμένα της διδασκαλίας του Καρλ Μαρξ» γράφτηκε από τον Β.Ι. Λένιν για την τριακοστή επέτειο του θανάτου του Καρλ Μαρξ και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Πράβντα», αρ. φύλ. 50 της 1 του Μάρτη 1913.

«Πράβντα» — καθημερινή νόμιμη μπολσεβίκικη εφημερίδα· το πρώτο φύλλο της εφημερίδας βγήκε στην Πετρούπολη στις 22 του Απρίλη (5 του Μάη) 1912.

Η απόφαση για την ανάγκη να εκδοθεί μια μαζική καθημερινή εργατική εφημερίδα είχε παρθεί στην πορεία των εργασιών της VI Πανρωσικής συνδιάσκεψης (της Πράγας) του ΣΔΕΚΡ. Μεγάλο ρόλο στην προετοιμασία της έκδοσης της «Πράβντα» έπαιξε η εφημερίδα «Ζβεζντά», που από τα τέλη του 1911 ανέπτυξε πλατιά καμπάνια για την έκδοση μιας καθημερινής εργατικής εφημερίδας. Η «Ζβεζντά», δημοσίευε πολλά γράμματα και άρθρα εργατών της Πετρούπολης, που έκαναν προτάσεις να ιδρυθεί μια τέτια εφημερίδα και διαβεβαίωναν ότι είναι έτοιμοι να τη συντηρήσουν με προαιρετικές εισφορές. Η πρωτοβουλία των πρωτοπόρων εργατών της Πετρούπολης βρήκε τη θερμή επιδοκιμασία των εργατών όλης της Ρωσίας.

Η «Πράβντα» εμφανίστηκε στις συνθήκες της νέας επαναστατικής ανόδου, όταν σε όλη τη χώρα ξαπλώθηκε ένα κύμα μαζικών πολιτικών απεργιών από αφορμή το ματοκύλισμα του Λένα. «Ακριβώς ο απριλιάτικος ενθουσιασμός των εργατών, έγραφε ο Β.Ι. Λένιν, δημιούργησε την εργατική εφημερίδα «Πράβντα»» (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 430).

Η εφημερίδα έβγαине με χρηματικά μέσα που συγκέντρωναν οι ίδιοι οι εργάτες· κυκλοφορούσε σε 40 χιλιάδες αντίτυπα και το τιράζ ορισμένων φύλλων έφτανε τις 60 χιλιάδες. Την έκδοση της καθημερινής εργατικής εφημερίδας ο Λένιν τη χαρακτήρισε σαν μεγάλο ιστορικό έργο που πραγματοποίησαν οι εργάτες της Πετρούπολης.

Ο Λένιν ασκούσε την ιδεολογική καθοδήγηση της «Πράβντα», έγραφε σχεδόν κάθε μέρα στην εφημερίδα, έκανε υποδείξεις στη Συντακτική επιτροπή της. Επιδίωκε να γράφεται η εφημερίδα σε μαχητικό, επαναστατικό πνεύμα, έκανε κριτική στη Συντακτική επιτροπή για τη δημοσίευση άρθρων που δεν ήταν αρκετά σαφή σε ζητήματα αρχών. Στην «Πράβντα» δημοσιεύτηκαν πάνω από 270 άρθρα και

σημειώσεις του Λένιν με διάφορα ψευδώνυμα: Β. Ιλίν, Β. Φρέι, Κ.Τ. Β.Ι., Ι., Πραβντίστ, Στατιστικ, Τσιτάτελ, Μ. Ν. κ.ά.

Μέλη της Συντακτικής επιτροπής της «Πράβντα» και δραστήριοι συνεργάτες της κατά διάφορα διαστήματα ήταν οι: Ν.Ν. Μπατούριν, Ντεμιάν Μπέντινι, Κ.Σ. Ερεμέγεφ, Μ. Ι. Καλίνιν, Ν.Κ. Κρούσκαγια, Σ.Β. Μάλισεφ, Α. Ρ. και Β. Ρ. Μανζίνσκι, Β. Μ. Μόλοτοφ, Β. Ν. Νιέβσκι, Μ. Σ. Ολμίνσκι, Ν. Ι. Ποντβόισκι, Ν. Γκ. Πολετάγεφ, Μ. Α. Σαβέλιεφ, Κ. Ν. Σαμόιλοβα, Γ. Μ. Σβερντλόφ, Ν. Α. Σκριπνικ, Ι. Β. Στάλιν, Π. Ι. Στούτσκα, Α.Ι. Ουλιάνοβα-Ελιζάροβα κ.ά. Στην εφημερίδα συνεργάστηκαν δραστήρια οι μπολσεβίκοι-βουλευτές της ΙV Κρατικής δούμας. Στην «Πράβντα» δημοσίευε τα έργα του ο Α. Μ. Γκόρκι.

Η «Πράβντα» σύνδεε καθημερινά το κόμμα με τις πλατιές λαϊκές μάζες. Γύρω από την εφημερίδα διαμορφώθηκε μια πολυάριθμη στρατιά εργατών ανταποκριτών. Σε κάθε φύλλο της εφημερίδας δημοσιεύονταν δεκάδες εργατικές ανταποκρίσεις. Σε περίοδο πάνω από δυό χρόνια δημοσιεύτηκαν πάνω από 17 χιλιάδες εργατικές ανταποκρίσεις. Η εφημερίδα έγραφε για την έλλειψη δικαιωμάτων των εργαζομένων, έφερνε παραδείγματα της οικονομικής ανέχειας των εργατών, φωτίζε την πορεία των στάσεων και των απεργιών, εφάρμοζε την πολιτική του κόμματος στην καθοδήγηση του αναπτυσσόμενου επαναστατικού κινήματος, διαπαιδαγωγούσε τις μάζες στο πνεύμα της προλεταριακής αλληλεγγύης, του προλεταριακού διεθνισμού. Η «Πράβντα» είχε μεγάλο κύρος ανάμεσα στους εργάτες. Σημαντικό μέρος διάθετε η εφημερίδα για το φωτισμό της κατάστασης της αγροτιάς στην τσαρική Ρωσία. Στην εφημερίδα υπήρχε «Αγροτική στήλη». Από τις σελίδες της «Πράβντα» ο Λένιν πάλευε με συνέπεια για την ηγεμονία του προλεταριάτου στην επερχόμενη επανάσταση, για τη συμμαχία της εργατικής τάξης με την αγροτιά, ξεσκεπάζε την αντεπαναστατικότητα της φιλελεύθερης αστικής τάξης. Η εφημερίδα έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην εκλογική καμπάνια για τις εκλογές της ΙV Κρατικής δούμας.

Το ζήτημα σχετικά με τη δουλιά της Συντακτικής επιτροπής της «Πράβντα» συζητήθηκε ειδικά στη σύσκεψη της ΚΕ του ΣΔΕΚΡ με τη συμμετοχή κομματικών στελεχών που έγινε στην Κρακοβία το Δεκέμβριο του 1912-Γενάρη του 1913. Η Σύσκεψη πήφισε την απόφαση που είχε γράψει ο Β.Ι. Λένιν: «Για την αναδιοργάνωση και τη δουλιά της Συντακτικής επιτροπής της εφημερίδας «Πράβντα», στην οποία χαράζονταν μέτρα για τη βελτίωση της λειτουργίας της Συντακτικής επιτροπής

Στη Συντακτική επιτροπή της «Πράβντα» είχε συγκεντρωθεί σημαντικό μέρος της οργανωτικής δουλιάς του κόμματος. Σ' αυτήν οργανώνονταν συναντήσεις με εκπροσώπους των τοπικών κομματικών πυρήνων, εκεί συγκεντρώνονταν πληροφορίες για την κομματική δουλιά στις φάμπρικές και στα εργοστάσια, από εκεί διαβιβάζονταν οι κομματικές οδηγίες της Επιτροπής πόλης Πετρούπολης και της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος.

Η «Πράβντα» βρισκόταν κάτω από συνεχή αστυνομική καταδίωξη. Μόνο στην πρώτο χρόνο της ύπαρξής της οι συντάκτες της παραπέμφθηκαν 36 φορές σε δίκη. Συνολικά οι συντάκτες της κάθησαν στη φυλακή 48 περίπου μήνες. 41 φύλλα της εφημερίδας κατασχέθηκαν. Η τσαρική κυβέρνηση έκλεισε την εφημερίδα οχτώ φορές, συνέχιζε όμως

να βγαίνει με άλλους τίτλους «Ραμπότσαγια Πράβντα», «Σέβερναγια Πράβντα», «Πράβντα Τρουντά», «Ζα Πράβντου», «Προλετάρσκαγια Πράβντα», «Πουτ Πράβντι», «Ραμπότσι», «Τρουντοβάγια Πράβντα». Στις δύσκολες αυτές συνθήκες οι μπολσεβίκοι κατόρθωσαν να βγάλουν 636 φύλλα της «Πράβντα» μέσα σε δυό και πάνω χρόνια. Στις 8 (21) του Ιούλη 1914 η εφημερίδα κλείστηκε.

Η «Πράβντα» επανεκδόθηκε μόνο ύστερα από την αστικοδημοκρατική επανάσταση του Φλεβάρη 1917. Από τις 5 (18) του Μάρτη 1917 η «Πράβντα» άρχισε να βγαίνει σαν όργανο της Κεντρικής Επιτροπής και της Επιτροπής πόλης Πετρούπολης του ΣΔΕΚΡ Στις 5 (18) του Απρίλη, ο Λένιν, μόλις επέστρεψε από το εξωτερικό, μπήκε στη Συντακτική επιτροπή και ανάλαβε την καθοδήγηση της «Πράβντα». Από τον Ιούλη ως τον Οχτώβρη του 1917 η «Πράβντα», επειδή καταδιωκόταν από την αντεπαναστατική αστική προσωρινή κυβέρνηση, άλλαζε πολλές φορές τον τίτλο της και έβγαине σαν «Λιστόκ «Πράβντι», «Προλετάρι», «Ραμπότσι», «Ραμπότσι Πουτ». Μετά τη νίκη της Μεγάλης Οχτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης, από τις 27 του Οχτώβρη (9 του Νοέμβρη) 1917, το Κεντρικό Όργανο του κόμματος άρχισε να βγαίνει με τον παλιό του τίτλο «Πράβντα».

Η σημασία της «Πράβντα» στην ιστορία του μπολσεβίκικου κόμματος και της επανάστασης είναι εξαιρετικά μεγάλη. Η εφημερίδα ήταν ο συλλογικός προπαγανδιστής, διαφωτιστής και οργανωτής στην πάλη για την εφαρμογή της πολιτικής του κόμματος. Βρισκόταν στο κέντρο της πάλης για την κομματικότητα, πάλευε αποφασιστικά ενάντια στους μενσεβίκους-λικβινταριστές, στους οτζοβιστές, στους τροτσκιστές, ξεσκέπαζε τον προδοτικό τους ρόλο.

Η «Πράβντα» πάλευε ενάντια στο διεθνή ομορτουρισμό και στον κεντρισμό. Η εφημερίδα διαπαιδαγωγούσε τους εργάτες στο πνεύμα του επαναστατικού μαρξισμού. Συντελούσε σημαντικά στην ανάπτυξη του κόμματος, στη συσπείρωση των γραμμών του, στο δυνάμωμα των δεσμών του με τις μάζες. Αποτέλεσμα της δράσης της «Πράβντα» ήταν να μπουν τα σταθερά θεμέλια του μαζικού μπολσεβίκικου κόμματος. Η γενιά των πρωτοκόρων εργατών, που είχε διαπαιδαγωγηθεί από την «Πράβντα», έπαιξε εξαιρετικό ρόλο στη Μεγάλη Οχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση και στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού.

Η «Πράβντα» κατέχει σπουδαιότατη θέση στην ιστορία του μπολσεβίκικου τύπου. Ήταν η πρώτη νόμιμη μαζική εργατική εφημερίδα και σήμαινε ένα καινούργιο στάδιο στην ανάπτυξη του τύπου της εργατικής τάξης της Ρωσίας και του διεθνούς προλεταριάτου. Από το 1914 η μέρα της έκδοσης του πρώτου φύλλου της «Πράβντα» καθιερώθηκε σαν μέρα γιορτασμού του εργατικού τύπου.—46.

²⁸ *Προυντονισμός*—αντεπιστημονικό, εχθρικό προς το μαρξισμό ρεύμα του μικροαστικού σοσιαλισμού, που πήρε την ονομασία από το όνομα του θεωρητικού του, γάλλου αναρχικού Προυντόν. Ο Προυντόν, κάνοντας κριτική στη μεγάλη καπιταλιστική ιδιοκτησία από μικροαστική σκοπιά, ονειροπολούσε να δαιωνίσει τη μικρή ατομική ιδιοκτησία και πρότεινε να οργανωθεί «λαϊκή» τράπεζα και τράπεζα «ανταλλαγών», που με τη βοήθειά τους οι εργάτες θα μπορούσαν δήθεν ν' αποκτήσουν δικά τους μέσα παραγωγής, να γίνουν βιοτέχνες και να εξασφαλίσουν μια

-δικαιη» διαθεση των προιόντων τους. Ο Προυντόν δεν καταλάβαινε τον ιστορικό ρόλο του προλεταριάτου, κρατούσε αρνητική στάση απέναντι στην ταξική πάλη, στην προλεταριακή επανάσταση και στη δικτατορία του προλεταριάτου· ξεκινώντας από αναρχικές θέσεις, αρνιόταν την ανάγκη του κράτους. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς πάλεψαν με συνέπεια ενάντια στις προσπάθειες των προυντονιστών να εκβάλλουν τις απόψεις τους στην πρώτη Διεθνή. Συντριπτική κριτική του προυντονισμού έγινε στο έργο του Μαρξ «Η αθλιότητα της φιλοσοφίας». Η αποφασιστική πάλη του Μαρξ, του Ένγκελς και των οπαδών τους ενάντια στον προυντονισμό στην I Διεθνή τέλειωσε με κλήρη νίκη του μαρξισμού κατά του προυντονισμού.

Ο Λένιν ονόμαζε τον προυντονισμό «χοντροκεφαλιά μικροαστού και φιλισταίου» που είναι ανίκανος να καταλάβει την άποψη της εργατικής τάξης. Οι ιδέες του προυντονισμού χρησιμοποιούνται πλατιά από τους αστούς «θεωρητικούς» για την προκαγάνδισή της ταξικής συνεργασίας —51.

- ²⁹ *Μπακουινισμός* - ρεύμα που πήρε την ονομασία του από το όνομα του Μ Α Μπακούνιν, θεωρητικού του αναρχισμού και άσπονδου εχθρού του μαρξισμού και του επιστημονικού σοσιαλισμού. Οι μπακουινιστές πολεμούσαν με κείσμα τη μαρξιστική θεωρία και τακτική του εργατικού κινήματος. Βασική θέση του μπακουινισμού είναι η άρνηση κάθε κράτους, μαζί και της δικτατορίας του προλεταριάτου· ο μπακουινισμός δεν καταλάβαινε τον κοσμοϊστορικό ρόλο του προλεταριάτου. Ο Μπακούνιν διατύπωσε την ιδέα της «εξίσωσης» των τάξεων, της συνένωσης των «ελεύθερων ενώσεων» από τα κάτω. Κατά τη γνώμη των μπακουινιστών θα έπρεπε μια μυστική επαναστατική εταιρία από «εξεχουσες» προσωπικότητες να μπει επικεφαλής των λαϊκών εξεγέρσεων που θα εκδηλώνονταν αμέσως. Έτσι, οι μπακουινιστές θεωρούσαν ότι στη Ρωσία η αγροτιά ήταν έτοιμη να εξεγερθεί αμέσως. Η τακτική τους των συνωμοσιών, των άμεσων εξεγέρσεων και της τρομοκρατίας ήταν τυχοδιωκτική και εχθρική προς τη μαρξιστική διδασκαλία της εξέγερσης. Ο μπακουινισμός συγγενεύει με τον προυντονισμό, το μικροαστικό αυτό ρεύμα που αντανakλούσε την ιδεολογία του καταστραμένου μικροϊδιοκτήτη Ένας από τους εκπροσώπους των μπακουινιστών στη Ρωσία ήταν ο Σ. Γκ. Νετσάγεφ· αυτός κρατούσε στενή σύνδεση με τον Μπακούνιν που ζούσε στο εξωτερικό. Το πρόγραμμα της συνωμοτικής εταιρίας, το διατύπωσαν στην «Επαναστατική κατήχηση». Το 1869 ο Νετσάγεφ προσπάθησε να δημιουργήσει στη Ρωσία μια στενή συνωμοτική οργάνωση, τη «Ναρόντναγια ρασπράβα». Δεν μπόρεσε όμως να οργανώσει παρά μόνο μερικούς ομίλους στη Μόσχα. Η «Ναρόντναγια ρασπράβα» ανακαλύφθηκε γρήγορα και το Δεκέμβρη του 1869 χτυπήθηκε και διαλύθηκε από την τσαρική κυβέρνηση.

Ο Μπακούνιν, επιδιώκοντας να εισχωρήσει στην I Διεθνή, ζήτησε να γίνει δεκτός μαζί με την οργάνωση «Ένωση της σοσιαλιστικής δημοκρατίας» που ίδρυσε το 1868 και η οποία συμπεριλάβαινε τη μυστική μπακουινιστική ένωση. Παρά την απόφαση του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς για διάλυση της «Ένωσης», ο Μπακούνιν μόνο τυπικά υποτάχθηκε σ' αυτή την απόφαση· διατήρησε τη μυστική

την οργάνωση και την έβαλε στη Διεθνή σαν τμήμα της Διεθνούς στη Γενεύη, που διατήρησε την ονομασία « Ένωση»

Ο Μπακούνιν, βάζοντας σαν σκοπό του την κατάληψη της ηγεσίας του Γενικού Συμβουλίου, καταπολεμησε τον Μαρξ, χωρίς να διατάζει να χρησιμοποιήσει γι' αυτό όλα τα μέσα. Η « Ένωση», τόνιζαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, δεν διατάζει για να πετύχει τους σκοπούς της «να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο, κάθε δολιότητα, το ψέμα, τη συκοφαντία, τον εκφοβισμό, το πιάσιμο χτύπημα, όλα αυτά τα χρησιμοποιούσε στον ίδιο βαθμό» (Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ 18ος, σελ 329). Για τη διαλυτική τους δράση οι ηγέτες του αναρχισμού, ο Μπακούνιν και ο Γκιγιόμ, διαγράφηκαν από την Ι Διεθνή στο συνέδριο της Χάγης το 1872. Η θεωρία και η τακτική των μπακουνιστών καταδικάστηκε αυστηρά από τον Κ. Μαρξ και τον Φ.

Ένγκελς. Ο Β. Ι. Λένιν χαρακτηρίζει τον μπακουνισμό σαν κοσμοθεωρία «του μικροαστού που έχασε κάθε ελπίδα σωτηρίας του» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). Ο μπακουνισμός αποτέλεσε μια από τις ιδεολογικές πηγές του ναροντικισμού. Σχετικά με τον Μπακούνιν και τους μπακουνιστές βλ. τα έργα του Κ. Μαρξ και του Φ. Ένγκελς « Η Ένωση της σοσιαλιστικής δημοκρατίας και η Διεθνής Ένωση των Εργατών» (1873), Φ. Ένγκελς «Οι μπακουνιστές σε δράση» (1873), «Η φιλολογία των εκπατρισμένων» (1875), καθώς και την εργασία του Β. Ι. Λένιν «Για την προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση» (1905) κ.ά. — 51

⁴⁰⁾ Προκειται για τον μερνσταϊνισμό—το οπορτουνιστικό, εχθρικό προς το μαρξισμό ρεύμα στη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, που εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στη Γερμανία και πήρε την ονομασία του από το όνομα του Ε. Μπέρνσταϊν, του πιο ακροκάλυπτου εκφραστή του αναθεωρητισμού.

Στα 1896-1898 ο Μπέρνσταϊν δημοσίευσε στο περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»), θεωρητικό όργανο της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, μια σειρά άρθρα με τον τίτλο «Προβλήματα του σοσιαλισμού», όπου αναθεωρούσε τις φιλοσοφικές, οικονομικές και πολιτικές βάσεις του επαναστατικού μαρξισμού. «Δεν παραδεχόταν ότι μπορεί να θεμελιωθεί επιστημονικά ο σοσιαλισμός και ν' αποδειχτεί, από την άποψη της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, ότι είναι αναγκαίος και αναπόφευκτος· δεν παραδεχόταν το γεγονός της αυξανόμενης αθλιότητας, της προλεταριοποίησης και της δξυνσης των καπιταλιστικών αντιθέσεων· διακήρυξε ότι είναι ανυπόστατη η ίδια η έννοια "τελικός σκοπός" και απόρριπτε ανεπιφύλακτα την ιδέα της δικτατορίας του προλεταριάτου· δεν παραδεχόταν ότι ανάμεσα στο φιλελευθερισμό και στο σοσιαλισμό υπάρχει ριζική αντίθεση· απόρριπτε τη θεωρία της ταξικής πάλης...» (Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 6ος, σελ. 7). Η αναθεώρηση του μαρξισμού από τους μερνσταϊνικούς απόβλεπε στο να μετατρέψει τη σοσιαλδημοκρατία από κόμμα της κοινωνικής επανάστασης σε κόμμα των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Τα αριστερά στοιχεία της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας άρχισαν αγώνα ενάντια στον Μπέρνσταϊν από τις στήλες των εφημερίδων τους. Τον μερνσταϊνισμό τον υποστήριζε η δεξιά, η οπορτουνιστική πτέρυγα. Η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος κρατούσε συμβιβαστική στάση απέναντι στον μερνσταϊνισμό και δεν τον αντέκρουε. Στο περιοδικό

«Die Neue Zeit» η κολεμική εναντία στα άρθρα του Μπερνσταϊν αρχισε τον Ιούλη του 1898 με το άρθρο του Γκ Β Πλεχάνοφ «Ο Μπερνσταϊν και ο υλισμός» που στρεφόταν ενάντια στον αναθεωρητισμό

Το 1899 τα άρθρα του Μπερνσταϊν εκδόθηκαν σε χωριστό βιβλίο με τον τίτλο «Οι προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας»

Στα συνέδρια του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας που έγιναν στη Στουτγάρδη (Οχτώβρης 1898), στο Αννόβερο (Οχτώβρης 1899) και στη Λυβέκη (Σεπτέμβρης 1901) ο μπερνσταϊνισμός καταδικάστηκε, εξαιτίας όμως της συμβιβαστικής στάσης της πλειονότητας των ηγετών του, το κόμμα δεν διαχώρισε τις ευθύνες του από τον Μπερνσταϊν. Οι μπερνσταϊνικοί εξακολουθούσαν να προπαγανδίζουν ανοιχτά τις αναθεωρητικές ιδέες στο περιοδικό «Sozialistische Monatsheft» («Μηνιαία Σοσιαλδημοκρατική Επιθεώρηση») και στις κομματικές οργανώσεις.

Ο μπερνσταϊνισμός υποστηρίχτηκε από τα ομορτουμιστικά στοιχεία των άλλων κομμάτων της II Διεθνούς. Στη Ρωσία οι μπερνσταϊνικές θεωρίες υποστηρίζονταν από τους «νόμιμους μαρξιστές» και τους «οικονομιστές». Η τσαρική λογοκρισία επέτρεψε να γίνουν τρεις εκδόσεις του βιβλίου του Μπερνσταϊν, που μεταφράστηκε στη ρωσική γλώσσα, ενώ ο διευθυντής της Οχράνας της Μόσχας Ζουμπάτοφ το συμπεριέλαβε στον κατάλογο των βιβλίων, που συνιστούσε στους εργατες για διάβασμα.

Μόνο οι επαναστάτες μαρξιστές της Ρωσίας, οι μπολσεβίκοι μ' επικεφαλής τον Λένιν πάλευαν αποφασιστικά και με συνέπεια ενάντια στον μπερνσταϊνισμό και τους οπαδούς του. Ο Λένιν ακόμη από το 1899 τάχθηκε ενάντια στους μπερνσταϊνικούς με τη «Διαμαρτυρία των σοσιαλδημοκρατών της Ρωσίας» και με το άρθρο «Το πρόγραμμά μας». Πλατιά κριτική του μπερνσταϊνισμού έκανε ο Λένιν στο βιβλίο του «Τι να κάνουμε;» και στα άρθρα του «Μαρξισμός και αναθεωρητισμός», «Οι διαφωνίες στο εργατικό κίνημα της Ευρώπης» (βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 167-180, 186-190· τόμ. 6ος, σελ. 1-192· 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 16ος, σελ. 317 - 322) κ.ά. — 51.

³¹ Νεοκαντιανοί—εκπρόσωποι αντιδραστικού ρεύματος της αστικής φιλοσοφίας, που εμφανίστηκε στη Γερμανία στα μέσα του 19ου αιώνα. Οι νεοκαντιανοί επαναλάβαιναν τις πιο αντιδραστικές ιδεαλιστικές θέσεις της φιλοσοφίας του Καντ και απόρριπταν τα υλιστικά στοιχεία της. Με το σύνθημα «Πίσω στον Καντ» οι νεοκαντιανοί κήρυσσαν την αναβίωση του ιδεαλισμού του Καντ, πάλευαν ενάντια στο διαλεκτικό και τον ιστορικό υλισμό. Ο Φ. Ένγκελς στο βιβλίο «Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» χαρακτήρισε τους νεοκαντιανούς σαν «αντιδραστικούς θεωρητικούς», αξιοθρήνητους εκλεκτικούς και ασημαντολόγους.

Οι νεοκαντιανοί που βρίσκονταν στις γραμμές της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας (Ε. Μπερνσταϊν, Κ. Σμιθ κ.ά.) βάλθηκαν ν' αναθεωρήσουν τη μαρξιστική φιλοσοφία, την οικονομική θεωρία του Μαρξ και τη διδασκαλία του για την ταξική πάλη και τη δικτατορία του προλεταριάτου. Στη Ρωσία εκπρόσωποι του νεοκαντιανισμού ήταν οι «νόμιμοι μαρξιστές» Π. Μπ. Στρούβε, Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ κ.ά.

Ο Λένιν αντέκρουσε τους «νομιμους μαρξίστες», που μεταφέρναν τον νεοκαντιανισμό στο ρωσικό έδαφος, με τις πρώτες του ακόμη εργασίες: «Το οικονομικό περιεχόμενο του ναροντικισμού και η κριτική στο βιβλίο του κ Στρούβε (Η αντανάκλαση του μαρξισμού στην αστική φιλολογία)» (1895), « Ακριτή κριτική» (1900) και χαιρέτισε τα άρθρα του Γκ Β Πλεχάνοφ ενάντια στους νεοκαντιανούς, που δημοσιεύτηκαν στον τύπο του εξωτερικού στα τέλη της δεκαετίας 1890-1900 και στα οποία ο Γκ Β Πλεχάνοφ χαρακτήρισε το νεοκαντιανισμό του Ε Μπερνστειν και του Κ Σμιθ «αντιδραστική θεωρία της αντιδραστικής αστικής τάξης» Ολόπλευρη κριτική της νεοκαντιανικής φιλοσοφίας έκανε ο Λένιν στο βιβλίο του «Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός» (1909) Στις φιλοσοφικές του εργασίες ο Λένιν έδειξε την εχθρότητα της υποκειμενικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας των νεοκαντιανών απέναντι στην επιστημονική γνώση της φύσης και της κοινωνίας, ξεσκέπασε την ταξική της ουσία σαν αστικής ιδεολογίας Οι νεοκαντιανικές ιδέες χρησιμοποιούνται στη σημερινή περίοδο αλο τους εκπροσώπους της αντιδραστικής φιλοσοφίας του ιμπεριαλισμού στην πάλη ενάντια στο μαρξισμό-λενινισμό —52.

¹² *Μιλλερανισμός* - ομορτουμιστικό ρεύμα στη σοσιαλδημοκρατία, που ονομάστηκε έτσι από το όνομα του γάλλου σοσιαλιστή-ρεφορμιστή Α.Ε. Μιλλεραν, ο οποίος το 1899 πήρε μέρος στην αντιδραστική αστική κυβέρνηση της Γαλλίας και υποστήριξε την αντιλαϊκή πολιτική της. Η συμμετοχή του Μιλλεράν σε αστική κυβέρνηση ήταν μια καθαρή εκδήλωση της πολιτικής της ταξικής συνεργασίας των ομορτουμιστών ηγετών της σοσιαλδημοκρατίας με την αστική τάξη, απάρνηση από μέρους τους της επαναστατικής πάλης, προδοσία των συμφερόντων των εργαζόμενων τάξεων Ο Λένιν, χαρακτηρίζοντας το μιλλερανισμό σαν αναθεωρητισμό και αποστασία, τόνιζε ότι οι σοσιαλεφορμιστές, παίρνοντας μέρος σε αστική κυβέρνηση, γίνονταν οπωσδήποτε ανδρείκλα, προκάλυμα για τους καπιταλιστές, όργανα εξαπάτησης των μαζών από μέρους της κυβέρνησης αυτής.—56.

¹¹ *Γκεντιστίς* - επαναστατικό μαρξιστικό ρεύμα στο γαλλικό σοσιαλιστικό κίνημα στα τέλη του 19ου με αρχές τους 20ού αιώνα, με αρχηγούς τους Ζ. Γκεντ και Π. Λαφάργκ. Το 1882, ύστερα από τη διάσπαση του Εργατικού κόμματος της Γαλλίας στο συνέδριο του Σαιντ-Ετιέν, οι γκεντιστές σχημάτισαν ανεξάρτητο κόμμα, διατηρώντας την παλιά ονομασία Οι γκεντιστές έμειναν πιστοί στο πρόγραμμα του κόμματος, που είχε ψηφιστεί το 1880 στη Χάρβη. Το θεωρητικό μέρος του προγράμματος αυτού είχε γραφτεί από τον Κ Μαρξ. Οι γκεντιστές υποστήριζαν μιαν ανεξάρτητη επαναστατική πολιτική του προλεταριάτου. Είχαν μεγάλη επιρροή στα βιομηχανικά κέντρα της Γαλλίας και συνένωναν τα πρωτολόρα στοιχεία της εργατικής τάξης.

Το 1901 οι οπαδοί της επαναστατικής ταξικής πάλης με επικεφαλής τον Ζ Γκεντ ενώθηκαν και σχημάτισαν το Σοσιαλιστικό κόμμα της Γαλλίας (που τα μέλη του άρχισαν επίσης να λέγονται γκεντιστές από το όνομα του αρχηγού του) Το 1905 οι γκεντιστές συνενώθηκαν με το ρεφορμιστικό Γαλλικό Σοσιαλιστικό κόμμα Την περίοδο του ιμπεριαλιστικού πολέμου 1914-1918 οι καθοδηγητές του κόμματος αυτού

(Γκεντ, Σαμπά κ.α.) πρόδωσαν την υπόθεση της εργατικής τάξης και πέρασαν στις θέσεις του σοσιαλσβενισμού.

Ζωρειστές—οπαδοί του γάλλου σοσιαλιστή Ζ. Ζωρές, που στη δεκαετία 1890-1900 σχημάτισε μαζί με τον Α. Μιλλεράν την ομάδα των «ανεξάρτητων σοσιαλιστών» και ήταν επικεφαλής της δεξιάς, της ρεφορμιστικής πτέρυγας του γαλλικού σοσιαλιστικού κινήματος. Οι ζωρειστές με το πρόσημα της «ελευθερίας κριτικής» προσπαθούσαν να κάνουν αναθεώρηση των βασικών θέσεων του μαρξισμού, κήρυσαν την ταξική συνεργασία του προλεταριάτου με την αστική τάξη. Το 1902 οι ζωρειστές ίδρυσαν το Γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα που υποστήριζε ρεφορμιστικές θέσεις.

Μπρουαιστές (ποσιμπιλιστές) (Π. Μπρους, Μπ. Μαλόν και άλλοι)— μικροαστικό, ρεφορμιστικό ρεύμα, που εμφανίστηκε στο γαλλικό σοσιαλιστικό κίνημα στη δεκαετία 1880-1890. Το ρεύμα αυτό αποτραβούσε το προλεταριάτο από τις επαναστατικές μεθόδους πάλης. Οι ποσιμπιλιστές σχημάτισαν το «Εργατικό κοινωνικο-επαναστατικό κόμμα» αρνούνταν το επαναστατικό πρόγραμμα και την επαναστατική τακτική του προλεταριάτου, άμβλυαν τους σοσιαλιστικούς σκοπούς του εργατικού κινήματος, πρότειναν να περιορίζεται η πάλη των εργατών στα πλαίσια «του δυνατού» (possible) από δω προέρχεται και η ονομασία του κόμματος. Η επιρροή των ποσιμπιλιστών επεκτεινόταν κυρίως στις πιο καθυστερημένες οικονομικά περιοχές της Γαλλίας και στα λιγότερο εξελιγμένα στρώματα της εργατικής τάξης.

Σε συνέχεια η πλειοψηφία των ποσιμπιλιστών συγχωνεύτηκε στο ρεφορμιστικό Γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα που ιδρύθηκε το 1902 με επικεφαλής τον Ζ. Ζωρές.—57.

- ³⁴ Η *Σοσιαλδημοκρατική ομοσπονδία της Αγγλίας* ιδρύθηκε το 1884. Δίπλα στους ρεφορμιστές (Χάιντμαν κ.ά.) και τους αναρχικούς στη Σοσιαλδημοκρατική ομοσπονδία ανήκε και η ομάδα των επαναστατών σοσιαλδημοκρατών, οπαδών του μαρξισμού (Γ. Κβελτς, Τ. Μαν, Ε. Έβελινγκ, Ελεωνόρα Μαρξ-Έβελινγκ κ.ά.), που αποτελούσαν την αριστερή πτέρυγα του σοσιαλιστικού κινήματος της Αγγλίας. Ο Φ. Ένγκελς έκανε κριτική στη Σοσιαλδημοκρατική ομοσπονδία για δογματισμό και σεχταρισμό, για απόσπαση από το μαζικό εργατικό κίνημα της Αγγλίας και άγναια των ιδιομορφιών του. Το 1907 η Σοσιαλδημοκρατική ομοσπονδία ονομάστηκε Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα που το 1911, μαζί με την αριστερή πτέρυγα του Ανεξάρτητου εργατικού κόμματος, σχημάτισε το Βρετανικό σοσιαλιστικό κόμμα. Το 1920 το κόμμα αυτό μαζί με την Ομάδα της Κομμουνιστικής ενότητας έπαιξε τον κύριο ρόλο στη δημιουργία του Κομμουνιστικού κόμματος της Μεγάλης Βρετανίας.

Ανεξάρτητο εργατικό κόμμα της Αγγλίας (Independent Labour Party)— ρεφορμιστική οργάνωση, που ιδρύθηκε από τους καθοδηγητές των «νέων τρέιντ-γιούνιον» το 1893, την εποχή που αναζωογονούνταν ο απεργιακός αγώνας και δυνάμωνε το κίνημα για την ανεξαρτησία της εργατικής τάξης της Αγγλίας από τα αστικά κόμματα. Στο ΑΕΚ προσχώρησαν τα μέλη των «νέων τρέιντ-γιούνιον» και πολλών παλιών συνδικάτων, εκπρόσωποι της διανόησης και των μικροαστών, που ήταν κάτω από την επιρροή των φαβιανών. Επικεφαλής του κόμματος ήταν ο

Κέιρ Χάρντυ. Το κόμμα με το πρόγραμμά του πρόβαλε την πάλη για τη συλλογική ιδιοκτησία όλων των μέσων παραγωγής, κατανομής και ανταλλαγής, την εφαρμογή του οκτώωρου, την απαγόρευση της δουλειάς των παιδιών, την εφαρμογή κοινωνικών ασφαλίσεων και επιδομάτων για τους ανέργους.

Το ΑΕΚ από την αρχή ακόμη της εμφάνισής του τήρησε αστική-ρεφορμιστική στάση, στρέφοντας την κύρια προσοχή στην κοινοβουλευτική μορφή πάλης και στις κοινοβουλευτικές συναλλαγές με το Φιλελεύθερο κόμμα. Ο Λένιν, χαρακτηρίζοντας το Ανεξάρτητο εργατικό κόμμα, έγραφε ότι «στην πράξη το κόμμα αυτό είναι κόμμα ομορτοουνιστικό, εξαρτημένο πάντα από την αστική τάξη», ότι «είναι ανεξάρτητο» μόνο από το σοσιαλισμό, ενώ από το φιλελευθερισμό είναι πολύ εξαρτημένο» ('Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ 29ος, σελ. 456 τόμ 18ος, σελ. 331).—57.

³⁵ *Ιντεγκραλιστές*—παθοί του «ολοκληρωτικού» (ιντεγκράλι = ολοκληρωτικός) σοσιαλισμού, ποικιλομορφίας του μικροαστικού σοσιαλισμού. Ηγέτης των ιντεγκραλιστών ήταν ο Ενρίκο Φέρρι. Στη δεκαετία 1900-1910 οι ιντεγκραλιστές που αποτελούσαν κεντριστικό ρεύμα του Σοσιαλιστικού κόμματος της Ιταλίας κάλεσαν πάνω σε μια σειρά ζητήματα ενάντια στους ρεφορμιστές, οι οποίοι ακολουθούσαν ομορτοουνιστικές θέσεις των άκρων και συνεργάζονταν με την αντιδραστική αστική τάξη.—57.

³⁶ «*Επαναστατικός συνδικαλισμός*»—μικροαστικό μισοαναρχικό ρεύμα, που εμφανίστηκε στο εργατικό κίνημα ορισμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης στα τέλη του 19ου αιώνα.

Οι συνδικαλιστές αρνούσαν την ανάγκη της πολιτικής πάλης της εργατικής τάξης, τον καθοδηγητικό ρόλο του κόμματος και της δικτατορίας του προλεταριάτου, θεωρούσαν ότι τα συνδικάτα μπορούν, με την οργάνωση γενικής απεργίας των εργατών, χωρίς επανάσταση ν' ανατρέψουν τον καπιταλισμό και να πάρουν στα χέρια τους τη διεύθυνση της παραγωγής. Ο Λένιν τόνιζε ότι «ο επαναστατικός συνδικαλισμός σε πολλές χώρες ήταν άμεσο και αναπόφευκτο αποτέλεσμα του ομορτοουνισμού, του ρεφορμισμού, του κοινοβουλευτικού κρετινισμού» ('Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 16ος, σελ. 201).—57.

³⁷ Ένας από τους τίτλους της καθημερινής μπολσεβίκικης εφημερίδας «*Πράβντα*», που έβγαινε στην Πετρούπολη από τις 22 του Απρίλη (5 του Μάη) 1912.—61.

³⁸ Τα «*τρία κήτη*»—συμβολική έκφραση στο νόμιμο μπολσεβίκικο τύπο και τις ανοιχτές νόμιμες συγκεντρώσεις, που σήμαινε τα τρία βασικά («*ακουτσούρευτα*») επαναστατικά συνθήματα: λαοκρατική δημοκρατία, οχτώωρη εργάσιμη μέρα, δήμευση όλης της γης των τσιφλικάδων.—61.

³⁹ Πρόκειται για τη συνδιάσκεψη των λικβινταριστών, που έγινε στη Βιέννη τον Αύγουστο του 1912· σ' αυτή διαμορφώθηκε ο αντικομματικός συνασπισμός του Αυγούστου, που οργανωτής του ήταν ο Τρότσκι. Στη συνδιάσκεψη πήραν μέρος αντιπρόσωποι της Μποουντ, της επιτροπής περιοχής Υπερκαυκασίας, της σοσιαλδημοκρατίας της περιοχής Λεττονίας και των μικροομάδων του εξωτερικού.—λικβινταριστών.

τροτσκιστών, οτζοβιστών (της Συντακτικής επιτροπής της «Γκόλος Σοσιαλ-Ντεμοκράτα, της βιεννέζικης «Πράβντα» του Τρότσκι και της ομάδας «Βπεριόντ»). Από τη Ρωσία έστειλαν αντιπροσώπους οι «ομάδες πρωτοβουλίας» των λικβινταριστών της Πετρούπολης και της Μόσχας, η οργάνωση του Κρασνογιάρσκ, η «Σοσιαλδημοκρατική στρατιωτική οργάνωση της Σεβαστούπολης», οι Συντακτικές επιτροπές των λικβινταριστικών εντύπων «Νάσα Ζαριά» και «Νιέβσκι Γκόλος». Στη συνδιάσκεψη συμμετείχε επίσης και αντιπρόσωπος από την Επιτροπή του εξωτερικού της «Σπίλκα». Η συντριπτική κλεισιψηφία των αντιπροσώπων αποτελούνταν από πρόσωπα που ζούσαν στο εξωτερικό και ήταν αποσπασμένα από την εργατική τάξη της Ρωσίας, πρόσωπα που δεν συνδέονταν άμεσα με την τοπική κομματική δουλιά.

Η συνδιάσκεψη πήρε αντικομματικές, λικβινταριστικές αποφάσεις πάνω σ' όλα τα ζητήματα της σοσιαλδημοκρατικής τακτικής και τάχθηκε κατά της ύπαρξης παράνομου κόμματος. Απόκλεισε από το εκλογικό πρόγραμμα το σύνθημα της λαοκρατικής δημοκρατίας, αντικαθιστώντας το με το σύνθημα του γενικού εκλογικού δικαιώματος και της κυρίαρχης Δούμας· η συνδιάσκεψη, απορρίπτοντας το σύνθημα της δήμευσης της γης των τσιφλικάδων προς όφελος των αγροτών, πρόβαλε το αίτημα της επανεξέτασης της αγροτικής νομοθεσίας της III Κρατικής δούμας· στη θέση του συνθήματος για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών η συνδιάσκεψη έβαλε το αίτημα της πολιτιστικής-εθνικής αυτονομίας, που το είχαν καταδικάσει οι αποφάσεις των κομματικών συνεδρίων σαν εκδήλωση εθνικισμού. Στο ζήτημα της εκλογικής τακτικής η συνδιάσκεψη αποδέχτηκε ότι επιτρέπεται η υποστήριξη των υποψηφίων των φιλελεύθερων αστικών κομμάτων, που αναλαμβάνουν την υποχρέωση να υποστηρίζουν το γενικό εκλογικό δικαίωμα και την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Το πρόγραμμα που ψήφισε η συνδιάσκεψη είχε καθαρά οκορτουνιστικό χαρακτήρα.

Η προσπάθεια των λικβινταριστών να δημιουργήσουν ένα δικό τους κεντρικό κόμμα στη Ρωσία δεν υποστηρίχθηκε από τους εργάτες. Οι λικβινταριστές δεν μπόρεσαν να εκλέξουν ΚΕ και περιορίστηκαν στο σχηματισμό Οργανωτικής Επιτροπής. Ο αντιμπολσεβίκικος συνοσκισμός που σχηματίστηκε από ετερογενή στοιχεία και που η δημιουργία του ήταν το κύριο καθήκον της συνδιάσκεψης, άρχισε να καταρεί ηδη μέσα στην ίδια τη συνδιάσκεψη. Ο βπεριοντοφικός εγκατέλειψε τη συνδιάσκεψη, χωρίς να περιμένει τη λήξη των εργασιών της, ύστερα από λίγο αποχώρησαν οι λεττονοί σοσιαλδημοκράτες, σε συνέχεια και οι υπόλοιποι. Ο συνασπισμός του Αυγούστου κάτω από τα χτυπήματα των μπολσεβίκων ουσιαστικά διαλύθηκε ήδη μέσα σε 1-1 1/2 χρόνο.—δ/.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ (Σύντομη βιογραφική σκιαγραφία με έκθεση του μαρξισμού)	5
Πρόλογος	5
Η διδασκαλία του Μαρξ	10
Ο φιλοσοφικός υλισμός	10
Η διαλεκτική	13
Η υλιστική αντίληψη της ιστορίας	15
Η ταξική πάλη	17
Η οικονομική διδασκαλία του Μαρξ	19
Η αξία	20
Η υπεραξία	21
Ο σοσιαλισμός	31
Η τακτική της ταξικής πάλης του προλεταριάτου	34
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΡΙΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ	40
ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ	46
ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟΣ	50
ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΕΦΟΡΜΙΣΜΟΣ	60

ΣΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ

Οι εκδόσεις ΠΡΟΓΚΡΕΣ παρακαλούν θερμά τους αναγνώστες που θα ήθελαν να εκφράσουν τη γνώμη τους για τη μετάφραση και την εμφάνιση του βιβλίου αυτού, να μας στείλουν τις παρατηρήσεις τους στη διεύθυνση:

Izdatelstvo PROGRES
Zoubovsky Boulevard, 17
Moskva
USSR

В. И. Ленин
О МАРКСЕ И ЕГО УЧЕНИИ
на греческом языке